

शिक्षण संह्रमण

| पुणे | वर्ष १० वे | अंक ३ | सप्टेंबर २०२१ | मासिक | पृष्ठ संख्या ५२ | किंमत ₹ २५/-|

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

विनम्र अभिवादन

कर्मवीर भाऊराव पाटील

पंडित दीनदयाळ उपाध्याय

सप्टेंबर २०२१ शके - १९४३

THE STATE OF THE S

शिक्षण संक्रमण

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

* सल्लागार मंडळ *

श्री. दिनकर पाटील अध्यक्ष, राज्यमंडळ, पुणे

सदस्य

श्री. तुकाराम सुपे श्री. शरद गोसावी श्री. कृष्णकुमार पाटील

* संपादक *

डॉ. अशोक भोसले सचिव, राज्यमंडळ, पुणे

* कार्यकारी संपादक *

श्री. पोपटराव महाजन सहसचिव (प्र.), राज्यमंडळ, पुणे

* सहायक संपादक *

श्री. गोवर्धन सोनवणे संशोधन अधिकारी (प्र.) राज्यमंडळ, पुणे

* संपादक मंडळ *

श्रीमती प्रिया शिंदे डॉ. जयश्री अत्रे श्री. ज्ञानेश बावीकर डॉ. दिलीप गरुड श्री. सलिल वाघमारे श्री. माधव धायगुडे डॉ. लितका भानुशाली

वार्षिक वर्गणी: रु.२५०/-किरकोळ अंक रु. २५/-

अंतरंगानुक्रम

	*	विद्यार्थी छंदवर्ग हे वैशिष्ट्य - जपान	चंद्रशेखर राठोड	ų
	*	नैतिक मूल्यांना महत्त्व - नेदरलँड	सुवर्णा देशपांडे	૭
	*	बालपणाचा आनंद देणारे शिक्षण - ऑस्ट्रेलिया	प्रा. डॉ. छाया पाटील	९
	*	खेळांना, स्वातंत्र्याला प्राधान्य देणारे शिक्षण - अमेरिका	अभिजित उत्तुरकर	११
	*	विद्यार्थी परिपूर्णता हे ध्येय - कॅनडा	डॉ. श्रीहरी अर्जुनवाडकर	१४
9-	*	स्वानुभव व स्वयं शिक्षणावर भर - न्यूझीलंड	कल्याणी गाडगीळ	१८
	*	वेळ आणि स्वयंशिस्त रुजविणारे शिक्षण - स्वीडन	वीणा जपे	२ २
-	*	'सुवर्ण नागरिकत्वाची' आकांक्षा - संयुक्त अरब अमिरात	अनघा बोरकर	२४
ì	*	व्यावसायिक आणि कौशल्य शिक्षण – जर्मनी	संजीवनी कुवळेकर	२८
	*	शिक्षणाने सर्वांगीण विकास व अद्ययावत तंत्रज्ञान - सिंगापूर	रमा कुलकर्णी	३२
	*	निसर्गप्रधान जीवनशैलीतील शिक्षण – भूतान	तनुजा येलाले	३५
	*	स्वतंत्र जीवन जगण्यास सक्षम करणारे शिक्षण - बेल्जियम	शिवाजी जाधव	३७
	*	पुस्तकांशी नाते जोडणारे शिक्षण - चीन	राखी रानडे	४०
	*	विकासाच्या वाटचालीवरील शिक्षण - इंडोनेशिया	डॉ. नगीना माळी	४२
	*	Ability to question and Reflect - France	Anjali Lokur	४४
	*	Employment Oriented System - Scotland	Jackline Rebello	४६

* 'शिक्षण संक्रमण' हे मासिक मालक, महाराष्ट्र स्टेट बोर्ड ऑफ सेकंडरी ॲण्ड हायर सेकंडरी एज्युकेशन, पुणे यांच्यासाठी मुद्रक व प्रकाशक डॉ. अशोक बंडूजी भोसले यांनी डिलाईट प्रिंटर्स, १६-ए, हिमालया इस्टेट, शिवाजीनगर, पुणे - ४११ ००५ येथे छापून स.नं. ८३२-ए, फायनल प्लॉट नं. १७८, १७९, बालचित्रवाणीजवळ, आघारकर रिसर्च इन्स्टिट्यूटमागे, भांबुर्डा, शिवाजीनगर, पुणे-४११ ००४ येथे प्रसिद्ध केले. संपादक : डॉ. अशोक बंडूजी भोसले

* "Shikshan Sankraman" monthly is owned by, Maharashtra state Board of Secondary and Higher Secondary Education, Printed & Published by Dr. Ashok Banduji Bhosale, Printed at Delight Printers, 16/A, Shivajinagar, Himalaya Industrial Estate, Pune - 411005, Published at Sr. no.832, Final Plot No. 178 & 179, Near Balchitrawani, Bhamburda, Shivajinagar, Pune - 411004.

Editor - Dr. Ashok Banduji Bhosale

शिक्षण संक्रमण

मनोगत 🗷

भारताचे भूतपूर्व राष्ट्रपती आणि थोर तत्त्वज्ञ 'डॉ.सर्वपछ्ठी राधाकृष्णन' यांचा ५ सप्टेंबर हा जन्मदिवस. हा दिवस देशभर 'शिक्षक दिन' म्हणून साजरा केला जातो. देशाच्या उन्नती आणि विकासामध्ये शिक्षकांची भूमिका ही अतिशय महत्त्वाची आहे. ही शिक्षकांची भूमिका सक्षमपणे निभावणाऱ्या सर्व शिक्षकांचा, या दिनानिमित्त गौरव करणे हे सर्व भारतीयांचे कर्तव्य आहे. म्हणूनच सर्व देशभरातील शिक्षकांचा सन्मान या दिवशी करण्यात येतो. शिक्षकांची भूमिका ही कालपरत्वे बदलत असते. समाजाच्या गरजा विचारात घेऊन आणि विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासाला संधी देण्याबाबतची भूमिका ठेऊन, शैक्षणिक धोरणामध्ये काळानुरूप बदल करावे

लागतात. बदललेल्या शैक्षणिक धोरणाची प्रभावीपणे अंमलबजावणी व्हावयाची असेल तर त्यासाठी शिक्षकांची भूमिका अतिशय महत्त्वाची ठरते. डॉ. सर्वपछ्ठी राधाकृष्णन यांनी शिक्षकाची भूमिका आणि आयुष्यभर शिकण्याची भूमिका समर्थपणे पार पाडल्यामुळेच विद्यार्थी त्यांच्यावर खूप प्रेम करायचे. याप्रमाणेच शिक्षकांनी अद्ययावत राहणे आणि शिक्षणातील नवीन प्रवाह, दृष्टिकोन विचारात घेऊन विद्यार्थ्यांना अध्यापन करणे आणि त्यांना भावी आयुष्यासाठी सक्षम बनवणे हेच शिक्षकांचे खरे कर्तव्य असते. हे कर्तव्य प्रामाणिकपणे पार पाडण्यासाठी सर्व शिक्षक मित्रांना शुभेच्छा.

शिक्षण व्यवस्थेचा जेव्हा आपण विचार करतो तेव्हा ती शिक्षण व्यवस्था त्या-त्या प्रदेशाशी निगडित असते. त्यामुळे जगातील प्रत्येक देशाची शिक्षण व्यवस्था आणि शिक्षण पद्धती ही वेगवेगळी असल्याचे आपल्याला दिसून येते. शिक्षण व्यवस्थेतील आणि शिक्षण पद्धतीतील वेगळेपण त्या-त्या देशाची शिक्षण व्यवस्था मजबूत करण्यासाठी आणि विद्यार्थ्यांना समोर येणाऱ्या आव्हानांना सक्षमपणे तोंड देत यशस्वी जीवन जगण्यासाठी उपयोगी ठरते. एका देशाची शिक्षण पद्धती दुसऱ्या देशासाठी उपयुक्त ठरेलच असेही नाही. परंतु, वेगवेगळ्या देशांच्या शिक्षण पद्धतींचा आपण अभ्यास केला आणि त्या शिक्षण पद्धतींतील चांगल्या आणि उपयुक्त पद्धती आपल्या देशाच्या सामाजिक, आर्थिक आणि शैक्षणिक वातावरणाचा विचार करून आपल्याला अनुरूप अशी शैक्षणिक पद्धती अवलंबण्यासाठी निश्चितच उपयुक्त ठरेल.

या विशेषांकामध्ये विविध देशांच्या शिक्षण पद्धर्तीचे विवेचन करण्याचा लेखकांनी प्रयत्न केलेला आहे. या शिक्षण पद्धर्तींचा अभ्यास निश्चितच शैक्षणिक धोरणाची अंमलबाजवणी करताना तसेच दैनंदिन अध्ययन आणि अध्यापन करताना शिक्षकांना उपयुक्त ठरेल, असे वाटते.

थोर तत्त्वज्ञ शिक्षक डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन् यांचा ५ सप्टेंबर हा जन्मदिवस. हा दिवस 'शिक्षक दिन' म्हणून देशभर साजरा केला जातो. त्यांना विनम्र अभिवादन! त्यानिमित्त सर्व शिक्षकांना शिक्षक दिनाच्या हार्दिक शुभेच्छा! महाराष्ट्रात ज्ञानाची गंगा खेड्यापाड्यांत पोहोचवणारे कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचा २२ सप्टेंबर हा जन्मदिवस. त्यानिमित्त त्यांच्या महान कार्याचे आदरपूर्वक स्मरण करूया. तसेच २५ सप्टेंबर हा पंडित दीनदयाळ उपाध्याय यांचा जन्मदिन. त्यांचा जन्मदिन 'अंत्योदय दिवस' म्हणून साजरा केला जातो. जयंतीनिमित्त त्यांना विनम्र अभिवादन!

विविध देशांच्या शिक्षण पद्धतींबद्दल जाणून घेताना वाचकांनी एकंदरीत शिक्षण संकल्पनेसंबंधी विचार करण्यास प्रेरित व्हावे असा उद्देश ठेवून विशेषांक प्रकाशित करत आहोत.

श्री. दिनकर पाटील

*ब्रा*ध्यक्ष, राज्यमंडळ, पुणे.

विद्यार्थी छंदवर्ग हे वैशिष्ट्य - जपान

चंद्रशेखर राठोड, पुणे : ९४२२३२२५६४

जागतिक स्तरावर शिक्षणाची पातळी उच्च असणारी जपानी शिक्षणपद्धती आहे. विज्ञान व परदेशी भाषा शिक्षण याला प्राधान्य देतानाच 'विद्यार्शी छंदवर्ग' हे एक आगळे वेगळे वैशिष्ट्य आहे. शिक्षणाने परंपरा, संस्कृतीचा आदर, देशप्रेम आणि सामाजिक जबाबदारीची जाणीव जागृत केली जाते. पालक आपल्या पाल्याचा समृद्धीचा मार्ग समजून शिक्षणाला प्राधान्य देतात. अशा शिक्षण पद्धतीविषयी लेखक परिचय करून देत आहेत.

अभ्यासक्रम रूपरेषा

जपानमध्ये १८७२ मधील काळाची, पुनर्स्थापना करताना प्राथमिक, माध्यमिक शाळा आणि महाविद्यालयांची स्थापना करण्यात आली. १९४७ नंतर शैक्षणिक प्रणालीमध्ये प्रामुख्याने पहिली ६ वर्षे प्राथमिक शाळा नंतर ३ वर्षे माध्यमिक शाळा अशी ९ वर्षे अनिवार्य शिक्षण करण्यात आले आहे. त्यानंतर ३ वर्षे उच्च माध्यमिक अभ्यासक्रम असून पुढील ४ वर्षे महाविद्यालयीन अभ्यासक्रम व त्या नंतर पद्व्युत्तर अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यासाठी २ वर्षांचा कालावधी आहे.

विद्यापीठाच्या पदवी अभ्यासक्रमांव्यतिरिक्त, सहा वर्षांचे दंत आणि वैद्यकीय पदवी अभ्यासक्रम, तांत्रिक महाविद्यालयांमध्ये पंचवार्षिक अभ्यासक्रम या प्रमाणे ही प्रणाली ठरवण्यात आली.

जपानमध्ये सक्तीच्या शिक्षण प्रणालीमुळे प्रत्येक जण या अभ्यासक्रमाचा अवलंब करतो त्यामुळे अशिक्षित दर प्रत्यक्षात शून्य आहे. शारीरिक/ मानसिकदृष्ट्या अपंग/विशेष विद्यार्थी यांची स्वयंपूर्णता, सामाजिक सहभाग वाढविण्यास मदत करण्यासाठी विशेष शिक्षणाची एक प्रणाली आहे.

शालेय जीवन

येथील शाळांमध्ये सोमवार ते शुक्रवार असे आठवड्यातून पाच दिवस वर्ग भरतात. माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये दररोज प्रत्येक विषयासाठी ५० मिनिटे या प्रमाणे सहा विषय असतात, शाळा सुटल्यानंतर विद्यार्थी ठरवून घेतलेल्या वेळेनुसार वर्ग खोल्यांची स्वच्छता करतात, शाळा सुटल्यावर शाळांमध्येच सांस्कृतिक व क्रीडा यांसारख्या विविध छंदवर्गात विद्यार्थी सहभाग घेतात.

शैक्षणिक दिनदर्शिका

जपानमध्ये शैक्षणिक वर्ष एप्रिल ते मार्च असते. एप्रिल ते ऑगस्ट या कालावधीत पहिले सेमिस्टर, सप्टेंबर ते डिसेंबर दुसरे सेमिस्टर आणि जानेवारी ते मार्च तिसरे सेमिस्टर या प्रमाणे बहुतेक सर्व शाळांमध्ये तीन सेमिस्टर पद्धती वापरली जाते; परंतु काही शाळांमध्ये / महाविद्यालयांमध्ये दोन सेमिस्टर पद्धतीसुद्धा आहे.

उन्हाळ्याची सुट्टी जुलैचा शेवटचा आठवडा ते ऑगस्टचा शेवटचा आठवडा असून, हिवाळ्याची सुट्टी डिसेंबरचा शेवटचा आठवडा ते जानेवारी पहिल्या आठवड्यापर्यंत १० दिवस असते आणि वसंत ऋतूची सुट्टी साधारण मार्चचा शेवटचा आठवडा ते एप्रिलच्या सुरुवातीच्या आठवड्यापर्यंत अशी १०-१५ दिवस असते.

शाळा व्यवस्थापन

प्रत्येक शाळेत मुख्याध्यापक, उप-मुख्याध्यापक, शिक्षक वर्ग, एक शाळापरिचारिका आणि इतर प्रशासकीय कर्मचारी असतात. शाळेचे कामकाज सुरळीत व सुनिश्चित करण्यासाठी शिक्षकवर्ग विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक अभ्यासक्रमाची काळजी घेणे, त्यांचे शालेय जीवन आणि पदवीनंतर विद्यार्थ्यांना रोजगाराचे मार्गदर्शन यासारख्या विविध जबाबदाऱ्या स्वीकारतात.

बऱ्याच शाळा स्वतःच्या स्वतंत्र समित्यांमधून साधारणतः आंतरराष्ट्रीय संस्कृतींची व सांस्कृतिक कार्यक्रमांची एकमेकांकडून माहिती घेणे या प्रकारचे शिक्षण देतात. येथे उच्च गुणवत्ता तसेच वैविध्यपूर्ण शिक्षण असून, लहान मुलेसुद्धा स्वतंत्ररीत्या शाळेत सुरक्षित वातावरणात जाऊ शकतात.

जपानी शिक्षण पद्धतीची वैशिष्ट्ये

मुख्यतः जानेवारी ते मार्च या कालावधीत प्रवेश दिला जातो. परीक्षेमध्ये उत्तीर्ण होणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाच हायस्कूल, महाविद्यालयांमध्ये प्रवेश दिला जातो.

जपानी शिक्षणाची पातळी जागतिक पातळीवर देखील उच्च आहे. जपानी विद्यार्थ्यांनी विशेषतः विज्ञानाशी संबंधित असलेल्या क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात कामिगरी नोंदिवली आहे. प्रगत शिक्षणाकडे जाणारे कार्यक्रम येथे राबविले जातात. शैक्षणिक आणि व्यावहारिक संशोधनासाठी आवश्यक असलेल्या सर्व संसाधनांची उपलब्धता करून दिली जाते.

परदेशी भाषा शिक्षण

माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये इंग्लिश हा विषय अनिवार्य आहे. काही प्राथमिक शाळांमधून, इंटरमिडिएट ग्रेड क्लासेसमधून इंग्लिश विषयाचे शिक्षण दिले जाते. काही हायस्कूलमध्ये विद्यार्थ्यांना इंग्लिशऐवजी चिनी, कोरियन, फ्रेंच, जर्मन इत्यादी भाषा शिकण्याचीही परवानगी असते.

विद्यार्थी छंदवर्ग

'विद्यार्थी छंदवर्ग' हा जपानच्या शालेय शिक्षणाचा एक वैशिष्ट्यपूर्ण भाग आहे. शिक्षकांच्या मार्गदर्शनाखाली, क्रीडा, सांस्कृतिक अभ्यासक्रम किंवा अभ्यासाच्या क्षेत्रांमध्ये समान स्वारस्य असलेले असंख्य विद्यार्थी, जपानी पारंपरिक खेळ आणि सांस्कृतिक कार्यक्रम यांमध्ये भाग घेतात उदाहरणार्थ, ज्युदो, केन्दो (जपानी तलवारबाजी), सादो (जपानी चहा पाहुणचार), कादो (जपानी पुष्परचना), शोदो (जपानी सुलेखन), ओरिगामी (कागदापासून वस्तू बनवणे), स्पोर्ट्स क्लब, बेसबॉल, फुटबॉल, व्हॉलीबॉल, बास्केटबॉल, ट्रॅक आणि फील्ड, पोहणे, इत्यादी. तसेच स्कूल बॅड, शाळांमधील गायन विभाग, नाटक, कला, साहित्य, इत्यादी आंतरशालेय मैत्रीपूर्ण सामन्यांमध्ये भाग घेण्याची संधी विद्यार्थ्यांना या छंदवर्गातून दिली जाते.

जपानी शैक्षणिक प्रणाली सहकारी वर्तन, गट शिस्त आणि मानके अनुरूप यावर जास्त भर देते. २१व्या शतकात जागतिक आर्थिक शक्ती बनविणाऱ्या कुशल औद्योगिक कर्मचाऱ्यांच्या निर्मितीमध्ये या देशाने चांगली कामगिरी केली.

शिक्षणाने परंपरा, संस्कृतीचा आदर, देशप्रेमाची भावना आणि सामाजिक जबाबदारीची जाणीव जागृत केली जाते. मूलभूत ज्ञान आणि कौशल्ये वाढवली जातात; त्यामुळे बहुतेक जपानी पालक शिक्षणास त्यांच्या मुलांच्या समृद्धीचा मार्ग समजून शिक्षणास प्राधान्य देतात. व्यावहारिक आणि शैक्षणिक संशोधन प्रगत करण्यासाठी जपानी लोक समर्पित असतात.

विज्ञान

जपानी शिक्षण प्रणालीने अनेक उल्लेखनीय असे प्रतिष्ठित विजेते तयार केले आहेत. अलीकडील काळात, जपानला विज्ञान क्षेत्रात अनेक नोबेल पारितोषिके मिळाली. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान क्षेत्रात जगात अग्रगण्य करणाऱ्या वैज्ञानिकांचा जपानला खरोखर अभिमान आहे.

***

े लेखक जापनीज भाषा प्रचार आणि प्रसाससाठी कार्य करतात. शालेय विद्यार्थ्यांसाठी अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तक निर्मितीसाठी सहभागी होतात.

Email: crrathod@gmail.com

नैतिक मूल्यांना महत्त्व - नेदरलँड

सुवर्णा देशपांडे, सातारा : ९८८१४४४५६८

नेदरलॅंडच्या शिक्षणपद्धतीत विद्याश्यांना वास्तवाचे दर्शन घडविण्याचा प्रयत्न केला जातो. विद्याश्यांना शक्य तेवढ्या गोष्टी प्रत्यक्षपणे दास्वविल्या जातात. त्यातून नैतिक मूल्ये राजविण्याचा प्रयत्न केला जातो. विद्यार्थांना कोणत्या विषयात गती आहे याचे निरीक्षण करून, त्याची कल्पना पालकांना दिली जाते. नेदरलॅंडमध्ये शाळेतील अनुपस्थिती हा गुन्हा मानला जातो. विद्यार्थांची शाळेतील उपस्थिती वाढवण्यासाठी विशेष प्रयत्न केले जातात. वेळप्रसंगी त्यांना बक्षिसे देऊन उत्तेजन दिले जाते. शालेय वयातच उद्योजक बनण्याची स्वप्ने दाखवली जातात. तसेच अभ्यासक्रम हा दैनंदिन जीवनाशी जोडला जाईल याची काळजी घेतली जाते. त्यातून विद्यार्थांत अभ्यासाची गोडी निर्माण होते, हे सांगणास हा लेख.

शिक्षण विकास मंचतर्फे आयोजित करण्यात आलेल्या 'देशोदेशीच्या शिक्षणपद्धती' या व्याख्यानमालेमध्ये ॲडव्होकेट प्रणिती देशपांडे यांनी 'नेदरलॅंडची शिक्षणपद्धती' याविषयी सखोल मार्गदर्शन केले.

नेदरलॅंडमध्ये प्रात्यक्षिकांवर खूप भर दिलेला आहे. विद्यार्थ्यांना वास्तवाचे दर्शन घडवण्याचा प्रयत्न केला जातो. इतिहास सांगताना त्यातून विद्यार्थी काय घेऊ शकतो, हा विचार करून विद्यार्थ्यांना शक्य तेवढ्या गोष्टी प्रत्यक्षपणे दाखवल्या जातात. त्याने चांगला माणूस बनावे, त्याच्यात नैतिक तत्त्वे खोलवर रुजावी यासाठी शालेय शिक्षणापासून प्रयत्न केला जातो. मुलांमध्ये नैतिक मूल्यांना रुजवणे हा इथल्या शिक्षणाचा प्रमुख हेतू आहे.

शाळा सुटल्यानंतर शाळेमार्फतच विविध क्लासेस चालवले जातात. शिक्षक विद्यार्थ्यांचे निरीक्षण करून त्याला कशात गती आहे याची पालकांना माहिती देतात. त्यामुळे प्रत्येक विद्यार्थी कोणत्यातरी कलेत पारंगत होण्यासाठी पालकांसोबत शाळांही जबाबदारी पार पाडतात.

लहान वर्गात जेव्हा शिक्षक विद्यार्थ्यांना प्राण्यांची ओळख करून देतात, तेव्हाच प्राण्यांशी कसे वागायचे हे त्यांना शिकवले जाते. त्यांच्या सवयी काय असतात याचीही माहिती दिली जाते. जे प्राणी प्रत्यक्ष दाखवणे शक्य असते ते प्राणी संग्रहालयात नेऊन दाखवले जातात.

विद्यार्थ्यांना नाणी, नोटा, त्यांचे व्यवहार लहान वर्गातच शिकवले जातात. आपल्याकडे जसा प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थी 'आठवड्याचा बाजार' हा उपक्रम करतात तसा. त्यातल्या प्रत्येक गोष्टीसाठी विद्यार्थ्यांची मदत घेतली जाते. स्वच्छता, वस्तूंच्या मांडणीतला आकर्षकपणा इत्यादी गोष्टींकडे विशेष लक्ष दिले जाते. सगळे झाल्यानंतरची स्वच्छता. आवराआवर विद्यार्थ्यांकडूनच करून घेतली जाते. प्राथमिक स्तरावर हा उपक्रम घेण्यापूर्वी शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना मंडईची सफर करून आणली, टोपल्यांमध्ये रचलेली भेंडी, टोमॅटो, पालेभाज्या त्यांच्या ठेवण्यातले सौंदर्य दाखवले तर विद्यार्थी एकाच वेळी खूप गोष्टी शिकू शकेल. उदाहरणार्थ, किती टोमॅटोसाठी किती मोठी टोपली घ्यायची? कोणते टोमॅटो खाली ठेवायचे, कोणते वर ठेवायचे? सगळे टोमॅटो पिकलेले घ्यायचे का थोडे कच्चे घ्यायचे? कच्चा आणि पिकलेला टोमॅटो कसा ओळखायचा? (हात न लावता नुसत्या नजरेने कसा ओळखायचा हा एक भाग आणि स्पर्शाने कसा ओळखायचा हा दुसरा भाग) त्याची किंमत कशी ठरवायची? माल कुटून लवकर घ्यायचा? तो निवडताना काय काळजी घायची? माल लवकर संपावा म्हणून कोणत्या उपाययोजना करायच्या? या गोष्टींवर सविस्तर चर्चा करून नंतर 'भाजी मंडई' हा उपक्रम घेतला तर विद्यार्थ्यांना त्याचा नक्की फायदा होईल. या उपक्रमातून लहान वयात एक मोठा उद्योजक बनण्याची स्वप्नं आपण विद्यार्थ्यांना दाखवू शकतो. त्यांच्यातील सौंदर्यदृष्टी वाढवू शकतो. त्यांचा अभ्यास त्यांच्या दैनंदिन जीवनाशी जोडला जाईल तेव्हाच त्याला अभ्यासाची गोडी निर्माण होईल. यासाठी पालकांचा सहभाग घेता येईल.

नेदरलँडमध्ये शाळेत अनुपस्थित राहणे हा एक गुन्हा मानला जातो. शाळेत जाणे त्यांच्यासाठी बंधनकारक आहे. पोलीस जेव्हा गावात फिरत असतात आणि त्यांना पालक आपल्या मुलांना घेऊन कुठेतरी जात आहेत, असे दिसले तर ते पालकांना विचारणा करतात. जर विद्यार्थ्याची शाळा बुडवून त्याला इतर कुठल्याही कामासाठी नेले जात असेल तर त्यांना किमान १०,००० र. दंड ठोठावला जातो. एकच विद्यार्थी दोन-तीन वेळा असा शाळा बुडवून इतरत्र फिरताना बघण्यात आला तर त्याच्यावर कोर्ट केस होऊ शकते. विद्यार्थ्याची तब्बेत बरी नसेल तर आणि तरच ते घरी राहू शकतात. याउलट शाळांना पण विद्यार्थ्यांना कोणत्याही नेमेलेल्या दिवसाव्यतिरिक्त सुट्टी देण्याची परवानगी नाही. शाळांना याबद्दल दंड होऊ शकतो. शाळेत उशिरा येणाऱ्या विद्यार्थ्यांला पण दंड होऊ शकतो. शाळेत वेळेतच आले पाहिजे व रोज आलेच पाहिजे हा कायदाच आहे. याचे पालन केले नाही तर दंड व नंतर कोर्ट केस होऊ शकते. शाळा बुडवण्याचे काही सय्क्तिक कारण असेल तर पालकांना शाळेला मेल करून कळवावे लागते. मिनिटामिनिटाचा हिशेब ठेवला जातो.

शाळेत अनुपस्थित राहणाऱ्या मुलांच्या बाबतीत आपण थोडे शिस्तप्रिय राहू शकतो का? याचा विचार करणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांची शाळेतील उपस्थिती वाढावी, तो वेळेवर शाळेत यावा यासाठी वर्गपातळीवर आपण बक्षीस ठेवू शकतो. मागच्या महिन्यात ज्याला बक्षीस मिळाले त्याला पुढच्या महिन्यात मॉनिटर करू शकतो. पालकसभा घेऊन पालकांचे प्रबोधन करू शकतो. त्यांच्या समस्या सोडविण्यासाठी मदत करू शकतो.

Expressive act मध्ये पहिलीपासून मुलांना शिवणकाम, विणकाम, भरतकाम यांसारख्या कला शिकवल्या जातात. विद्यार्थी खूप आवडीने हे काम पूर्ण करतात. Social emotional curriculum हे नेदरलॅंडच्या अभ्यासपद्धतीचे वैशिष्ट्य म्हणावे लागेल.

- १) आदर (Respect)-लोकांच्या भावनांचा आदर करा. तुम्ही ज्या वस्तू घेऊन येता त्याचा आदर करा.
- २) नवीन गोष्टी आत्मसात करणे-आचार, विचार, कृती आपल्याला आत्मसात करता आल्या पाहिजेत.
- ३) संवाद-संवादाची कौशल्ये, कोणाशी कसे बोलायचे याचेही शिक्षण या विषयांतर्गत दिले जाते.
- ४) सहकार्य-'इतरांना सोबत घेऊन काम करता येणे' ही आजच्या काळाची मोठी गरज आहे. मुलांना प्राथमिक शिक्षणापासूनच या गोष्टींची सवय लावली जाते. एकमेकांना मदत करणे, एकमेकांसोबत काम करायला शिकवले जाते.
- ५) 'कृती करण्यापूर्वी विचार करा' हे मूल्य मुलांच्या मनावर बिंबवले जाते.

विद्यार्थ्यांचा emotional quotient वाढवणे, त्यांनी शाळेत १००% उपस्थित राहण्यासाठी प्रयत्न करणे, अध्यापनामध्ये थिअरीसोबतच प्रॅक्टिकल्सवर भर देणे, वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या संख्येवर नियंत्रण ठेवणे, प्रत्येकाकडे वैयक्तिक लक्ष पुरवणे अशा अनेक गोष्टींबाबत आपण प्रयत्न करू शकतो. आपल्या वर्गासाठी यातील कोणत्या गोष्टी आपण करून विद्यार्थ्यांना उत्तम नागरिक म्हणून आपण घडवू शकतो याचा विचार करून संवेदनशील, प्रामाणिक विद्यार्थीं घडविण्यासाठी प्रयत्न करूया.

***

े लेखिका न्यू इंग्लिश स्कूल सातारा येथे अध्यापन करतात तसेच स्फुटलेखन करतात.

Email: svdmaths@gmail.com

बालपणाचा आनंद देणारे शिक्षण - ऑस्ट्रेलिया

प्रा. डॉ. छाया पाटील, पुणे : ९४२३८५८१३४

बालपण खन्या अर्थाने जगण्यासाठी ऑस्ट्रेलियासारखा दुसरा देश नाही अशी तेथील रहिवाशांची भावना आहे. काही अंशी ती खरीही आहे. शिक्षण घेत असताना पाल्यांवर कोणताही ताण येऊ नये. याची काळजी घेतली जाते. प्रत्येक मुलाला एक आदर्श नागरिक बनवायचे याचा पाया येथील शिक्षणात आहे. या शिक्षणपद्धतीविषयी लेखक आपाल्याला सांगत आहेत.

देशोदेशीच्या शिक्षण पद्धती या विषयावर मी या लेखात सैद्धांतिक विवेचन न करता ऑस्ट्रेलियामधील वास्तव्यात तेथील लोकांशी, परिचितांशी शिक्षण या विषयावर संवाद साधला. यावरून तेथे असलेली शिक्षणाबद्दलची मते जी मला भावली त्याचा थोडक्यात आढावा मांडण्यासाठी हा शब्दप्रपंच.

प्रत्येकाला आपल्या शिक्षण व्यवस्थेचा आदर असतोच. तरी विविध देशांमध्ये शिक्षण व्यवस्था कशी असते याची उत्सुकता असतेच. तेथील शैक्षणिक धोरण व अभ्यासक्रम याची माहिती विविध माध्यमांद्वारे प्राप्त केली जाते. येथे मी प्रत्यक्ष भेटीत काय, काय अनुभवले ते पाहू.

'बालपण खऱ्या अर्थाने जगायचे असेल तर ऑस्ट्रेलियासारखा उत्तम देश नाही' असे तेथील रहिवाशांचे मत आहे. वयाच्या पाचव्या वर्षापासून शालेय शिक्षणाची सुरुवात येथे होते. शिक्षण हा मूलभूत हक्क समजला जातो. मग तुम्ही सर्वसामान्य असा किंवा अत्यंत गरीब! प्रत्येक विद्यार्थ्याला मोफत शिक्षण (प्राथमिक+माध्यमिक) उपलब्ध आहे.

प्रत्येक नगर-उपनगर भागामध्ये कमीत कमी एक तरी प्राथमिक शाळा उपलब्ध असते. त्यामागची संकल्पना अशी, की प्रत्येकाला पंधरा मिनिटांत चालत शाळेत पोहोचता यावे. येथे लोकसंख्या कमी असल्यामुळे शाळेतील स्टाफला स्वयंसेवक आणि पालकांची मदत नेहमी अपेक्षित असते. शाळा सुरू व्हायच्या आधी व संपल्यानंतर तासभर शाळेच्या जवळचे सगळे रस्ते स्कूल झोन म्हणून घोषित केलेले असतात. वाहनांसाठी ४० स्पीड लिमिट लागू असते आणि स्वयंसेवक मुलांना रस्ता ओलांडायला आणि ट्रॅफिक कंट्रोल करायला मदत करतात. म्हणजे मुलांच्या सुरक्षिततेला शाळेमध्ये आणि बाहेर तेवढेच महत्त्व दिले जाते. शाळेमध्ये कोणत्याही प्रकारचे गैरवर्तन, मानसिक शोषण किंवा गोंधळ, गुंडगिरी या गोष्टींना बिलकूल थारा नाही. अशा गोष्टींना जीवनात अजिबात स्थान नसावे. ह्या सगळ्या गोष्टींचे बीज लहानपणापासून तेथे रुजवले जाते.

आता जाणून घेऊया अभ्यासक्रमाबद्दल. सगळ्यांत महत्त्वाची आणि इंटरेस्टिंग गोष्ट म्हणजे येथे प्राथमिक शाळेत पाठ्यपुस्तके नसतात. म्हणजे मुलांना त्यांच्या दप्तरामध्ये डबा आणि जर काही प्रकल्पाचे सामान असेल तेच वागवावे लागते. सर्व शिक्षकांना अभ्यासक्रम दिलेला असतो. शाळेतील विषय अन्य शिक्षणप्रणाली प्रमाणेच असतात. पण शिकवायची पद्धत ही सर्जनात्मक आणि मनोरंजक असते.

गणित आणि विज्ञान हे विषय खूप मनोरंजक पद्धतीने आणि विविध उदाहरणे देऊन शिकवले जातात. कुठलाही विषय समजून आणि आनंदात शिकला पाहिजे यावर भर असतो. म्हणजे घोकमपट्टी निषिद्ध आहे. बेसिक विषयांबरोबर संगीत, नृत्य, वाद्य, स्पोर्टस इत्यादींची निवड करण्याची मुभा असते. मुलांमध्ये प्रेझेंटेशन स्किल आणि स्टेज स्किल डेव्हलप व्हावे म्हणून अगदी पहिली पासून त्यांना वेगवेगळे विषय देऊन चर्चा करायला प्रोत्साहन दिले जाते.

मुलांना कोणत्याही पद्धतीचा ताण येऊ नये यासाठी खूप प्रयत्न केले जातात. म्हणून खूपच कमी गृहपाठ दिला जातो. गृहपाठही अगदी नावीन्यपूर्ण किंवा प्रकल्पांवर आधारित असतो. नुसते ए फॉर एप्पल असे शिकवले जात नाही. तर ए चा उच्चार कसा करायचा आणि अशा उच्चाराचे आणखी शब्द शोधून काढणे आणि त्यात परिपूर्ण होणे अशा पद्धतीने शिकवले जाते. त्यातून विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह वाढायलाही मदत होते. गणितामध्ये कधीही पाढे पाठ करायला लागत नाहीत तर त्यांची पाढे शिकायची वेगळीच पद्धत असते. संपूर्ण वर्षभर वेगवेगळे assignment घेतले जातात. कोणालाही नंबर किंवा मार्कांची टक्केवारी मिळत नाही तर विषयाप्रमाणे ग्रेड मिळतात. कोणाला हुशार किंवा ढ अशा कॅटेगरीमध्ये ढकलले जात नाही.

शिक्षणाबरोबर संस्कृतीचाही आदर केला जातो. एक स्पेशल विषय म्हणून अध्यात्मिकज्ञान या विषयाचे शिक्षण दिले जाते. जर तुम्ही हिंदू किंवा अजून कुठल्या जाती-धर्मातील असाल तर मुलांना त्या प्रार्थना, धार्मिक ज्ञान, पुराणातील कथा, सण-समारंभ आणि त्याचे महत्त्व या गोष्टीही शिकवल्या जातात. शिक्षक नेहमी मुलांना प्रोत्साहन देण्यासाठी वेगवेगळी बिक्षिसे देत असतात. मग ते स्वच्छतेचे असो वा टीमवर्कचे असो वा चांगल्या वर्तनाचे असो. मुलांची मानसिक आणि शारीरिक वाढ चांगल्या पद्धतीने व्हावी याकडे विशेष लक्ष दिले जाते.

वेळेवर शाळेत पोहोचणे हा सर्वांत महत्त्वाचा नियम असतो. त्यामुळे वेळेची किंमत ठेवणे, कोणालाही दिलेली वेळ पाळणे हे मुले येथे लहानपणापासून शिकतात. सामाजिक जागरूकता आणि परोपकार, याचा पायाही अगदी प्राथमिक शाळेपासूनच येथे घातला जातो. शाळेमध्ये वेगवेगळे उत्सव, दिन साजरे केले जातात. यांद्वारे मुलांना वेगवेगळे स्टॉल मांडून, गोष्टी विकून किंवा आपल्या नातेवाइकांकडून वेगवेगळ्या सेवाभावी संस्थांसाठी डोनेशन मिळवणे आणि स्वयंसेवक तयार करण्यासाठी प्रोत्साहन दिले जाते.

प्रत्येक मुलाला एक आदर्श नागरिक बनवायचा पाया येथील शिक्षणामध्ये रुजवला जातो. परीक्षेत मार्क किती मिळाले यापेक्षा आपण स्वतःच्या आणि दुसऱ्याच्या कामी किती आलो ही गोष्ट जास्त महत्त्वाची मानली जाते.

अशा प्रकारे ऑस्ट्रेलियातील मुलांच्या प्राथमिक शिक्षणातील काही महत्त्वाच्या गोष्टी इथे नमूद केल्या आहेत.

***

े लेखिका हिंदी अभ्यासमंडळ, राज्यमंडळ पुणे, तसेच हिंदी विषय समिती बालभारती पुणे, येथे काम करत असत.

Email: drchhayapatil@gmail.com

रवेळांना, स्वातंत्र्याला प्राधान्य देणारे शिक्षण -अमेरिका

अभिजित उत्तुरकर, अमेरिका +: (४०५) ८८०३८८१

अमेरिकन शालेय शिक्षणपद्धती सुसंगत, विसंगत, का तर्कसंगत असा प्रश्न लेखकाला पडल्याने त्या दृष्टीने अमेरिकेतील बालवाडी, किंडरगार्टन, माध्यमिक, उच्च माध्यमिक अशा शालेय शिक्षण पद्धतीचे स्वरूप, त्याचा आवाका व काही प्रमाणात या पद्धतीचे गुणदोष यांचा आढावा या लेखात लेखकाने घेतला आहे.

अमेरिकन शालेय शिक्षणपद्धतीमध्ये अनेक पैलू आहेत. काही वेळेला ते सुसंगत वाटतात, तर कधी विसंगत वाटतात. माझ्यासारख्या महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्चमाध्यमिक शिक्षण मंडळाच्या पद्धतीत ऐंशी व नव्वदच्या दशकांत शिकलेल्या व केवळ उच्च शिक्षणासाठी अमेरिकेत येऊन नंतर तेथेच स्थायिक झालेल्या व्यक्तीला अमेरिकन शालेय शिक्षणपद्धतीबद्दल अनेक बारकावे समजून घ्यावे लागले, ते केवळ माझ्या मुलांच्या शालेय जीवनामुळे. सर्वप्रथम आपण सरकारी (पब्लिक) व खासगी (प्रायव्हेट) शाळांबदुदल जाणून घेऊ.

सरकारी शाळा ह्या शहर/तालुका (city/country) ह्यापुरत्या मर्यादित असतात. शालेय शिक्षण हे राज्य सरकारच्या अखत्यारीत असल्याने शालेय अभ्यासक्रम हा राज्याचे शिक्षण महासचिव (मंत्री) ह्यांच्या संमतीने व पुढाकाराने ठरतो. शहर/तालुका पातळीवरचे शिक्षण अधीक्षक त्याची अंमलबजावणी करतात. हे अभ्यासक्रम बहुतांशी देशाच्या घटनेला अनुसरून धर्मनिरपेक्ष मूल्यांवर आधारित असतात. प्रत्येक शहर/तालुका पातळीवर एक शिक्षण मंडळ असते, ज्याचे सभासद तिथल्या रहिवाशांमधून निवडून येतात. हे मंडळ अधीक्षकांबरोबर समन्वय राखून स्थानिक गरजांनुसार तिथल्या शाळांचे नियम ठरवतात.

खासगी शाळा ह्या काही विशिष्ट समाज, ध्येय, अथवा गरजांना अनुसरून सुरू केलेल्या असतात. ह्यांना सरकारची मान्यता लागतेच; परंतु अभ्यासक्रम ठरवताना त्यांना काही प्रमाणात फेरफार करायची मुभा असते.

एक मोठा फरक म्हणजे सरकारी शाळा ह्या स्थानिक तालुका पातळीवर रहिवाशांकडून शैक्षणिक कर गोळा करून सरकारी अनुदानावर चालतात. विद्यार्थ्यांकडून वेगळे शुल्क घेतले जात नाही, खासगी शाळा मोठ्या प्रमाणावर खासगी अनुदान व विद्यार्थ्यांकडून (पालकांकडून) बरेच शुल्क आकारून चालवल्या जातात. खासगी शाळा ह्या सरकारी शाळांहन जास्त चांगल्या प्रतीचे शिक्षण देतात असा एक सर्वदूर समज आहे, पण तो सर्वार्थाने खरा आहे असे नाही. स्थानिक पातळी व परिस्थितीनुसार ही त्लना बदलत जाते. मुलांची बौद्धिक व पालकांची आर्थिक पातळी ह्यावर देखील खासगी शाळांमध्ये प्रवेश ठरतात. सरकारी शाळा ह्या बहुतांशी स्थानिक रहिवाशांच्या पाल्यांसाठी असतात व कोणत्या शाळेत विद्यार्थी जाणार हे पालकांच्या व विद्यार्थ्यांच्या निवासस्थानावर ठरते. खासगी शाळांना असे निर्बंध नसतात. आता आपण शैक्षणिक इयत्तांकडे वळूया. सर्वप्रथम 'बालवाडी'।

ह्याला (Pre-K) किंवा (Mom's day out program) असे म्हणतात. बहुतांश सरकारी शाळा फार तर ज्युनियर केजी (वय ४ वर्षे) पासून इयत्ता सुरू करतात. पण बऱ्याच खासगी शाळा मुलामुलींना दिवसातील काही तास करमणूक व शिक्षण द्यावे ह्या उद्देशाने १ वर्षांपासून सुरू ठेवतात. ह्या इयत्ता आवश्यक समजल्या जात नाहीत. पालकांच्या समज व गरजेनुसार त्या ऐच्छिक असतात.

आवश्यक इयत्ता

किंडरगार्टन – ह्याला भारतीय व्यवस्थेत 'सिनियर केजी' असे म्हणतात. सर्वसाधारणपणे सकाळी ८ ते दुपारी ४ वाजेपर्यंत शाळा असते.

प्राथमिक शिक्षण: पहिली ते पाचवी

शहर/तालुक्यातील प्रत्येक विभागासाठी एक प्राथमिक शाळा ठरलेली असते. त्या त्या शहर/तालुक्याचे शिक्षण मंडळ ह्या शाळांच्या विस्तार कक्षा आणि परीघ ठरवते. त्यासाठी रहिवासी संख्या, निवासस्थानांचे स्वरूप (बंगले/सदिनका), रहिवाशांची आर्थिक परिस्थिती अशा अनेक निकषांचा विचार केला जातो. शाळेत सर्व साहित्य, पुस्तके, वह्या, व इतर काही ठिकाणी अनुदानाच्या पातळीनुसार काही साहित्य विद्यार्थ्यांना आणावे लागते. इंग्लिश, गणित, कला, इतिहास, शारीरिक शिक्षण, संगीत इत्यादी विषय शिकवले जातात. हे सर्व विषय आवश्यक व अनिवार्य असतात. विद्यार्थ्यांना विषयाची निवड करण्याची मुभा नसते (अपवाद मॉण्टेसरी पद्धती व खासगी शाळा).

साधारणपणे एका वर्गात १५ ते २५ विद्यार्थी असतात. शाळेत सर्व मुख्य विषयांना एकच शिक्षक असतात. विशेष तासांसाठी वेगळे शिक्षक असतात. उदाहरणार्थ, शारीरिक शिक्षण, संगीत, कला इत्यादी. बहुतेक सर्व अभ्यास शाळेत करून घेतला जातो. गृहपाठ अल्प प्रमाणावर असतो. दर आठवड्याला शिक्वलेल्या अभ्यासक्रमांवर आधारित परीक्षा असते. त्यामुळे लगेचच कळते, की विद्यार्थ्याला एखादा विषय समजत आहे किंवा नाही. त्यानुसार कोणाला काय जास्तीचे शिक्वायला लागेल तेही समजते व त्यानुसार गृहपाठ दिला जातो. सतत घेतलेल्या परीक्षांमुळे विद्यार्थ्यांची प्रगती व वार्षिक श्रेणी ठरवताना एकाच सहामाही किंवा वार्षिक परीक्षेचा आधार घेतला जात नाही.

माध्यमिक शिक्षण - इयत्ता सहावी ते आठवी

विद्यार्थीसंख्येनुसार ४ - ५ प्राथमिक शाळांच्या कक्षा मिळून एक माध्यमिक शाळेची कक्षा ठरते. ह्या इयत्तांना काही विषय ऐच्छिक असतात. विद्यार्थ्यांना आपापल्या पसंतीने विषय निवडता येतात. विदेशी भाषा, विविध कलाप्रकार, संगणक ओळख, शारीरिक शिक्षणाऐवजी काही विशिष्ट खेळ, संगीतप्रकार इत्यादी विषय ऐच्छिक असू शकतात. काही विषय अनिवार्य श्रेणीत येतात. इंग्लिश, गणित, शास्त्र, इतिहास, भूगोल, इत्यादी विषय अनिवार्य असतात.

प्रत्येक वर्गात विद्यार्थीसंख्या साधारणपणे ३० पर्यंत असते. विविध विषयांना वेगवेगळे शिक्षक असतात. शिक्षकांचे वर्ग ठरलेले असतात. विद्यार्थी त्यांच्या वेळापत्रकानुसार त्या त्या वर्गात जातात. प्रत्येक विद्यार्थ्याला एक कप्पा (लॉकर) दिलेला असतो. त्यात त्या दिवसाचे आठवड्याचे अभ्यासाचे साहित्य ठेवता येते म्हणजे सर्व वर्गाला सर्व दिवसभराचे साहित्य न्यावे लागत नाही.

सर्वसाधारणपणे आठवीपर्यंतचे शिक्षण हे पारंपरिक पद्धतीने होते आणि शैक्षणिक दृष्ट्या भारतीय शिक्षण व्यवस्थेशी समांतर आहे.

उच्च-माध्यमिक शिक्षण: नववी ते बारावी

साधारणपणे २-३ माध्यमिक शाळांच्या कक्षा मिळून एका उच्चमाध्यमिक शाळेची कक्षा तयार होते. इयत्ता नववीपासून विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडीच्या विषयांवर लक्ष केंद्रित करण्यास जास्त मुभा मिळते. काही विषय अनिवार्य असतात. उदाहरणार्थ, इंग्लिश, शास्त्र, सामान्य गणित, किमान शारीरिक शिक्षण, नागरिक शास्त्र इत्यादी; परंतु बाकी बरेच विषय हे ऐच्छिक असतात, विद्यार्थी त्यांच्या आवडीनुसार ते घेतात. इथे विविध विषय विविध श्रेणींमध्ये शिकवले जातात. सामान्य श्रेणी अथवा पातळीच्या तासांना कमी काठिण्य पातळीचे शिक्षण मिळते. जसे जसे विद्यार्थी त्या त्या विषयात अधिकाधिक पारंगत होत जातील तसे वरच्या व अधिक काठिण्य पातळीचे तास घेतात. विद्यार्थ्यांचा कल व तयारी बघून त्यांचे ठरवून दिलेले सल्लागार/ समुपदेशक शिक्षक त्यांना योग्य ते विषय, तास व श्रेणी सुचवतात. ही पद्धत विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांना वाव देण्यास उपयुक्त ठरते. हा झाला त्याचा एक भाग.

परंतु ह्याच पद्धतीमुळे अनेक विद्यार्थी हे मूलतः क्लिष्ट अशा विषयांपासून आपसूकच दूर जातात. उच्च श्रेणीचे गणित, शास्त्र हे विषय सर्वांना सोपे वाटतातच असे नाही आणि विद्यार्थ्यांना ते टाळण्याची मुभा असल्याने साहजिकच बहुतांश विद्यार्थी अधिक सोपे विषय निवडतात. त्यामुळे उच्च माध्यमिक शिक्षणानंतर (१२वी) विद्यार्थी अभावानेच प्रगत आणि तांत्रिक/व्यावसायिक शिक्षणाकडे जातात किंवा जाऊ शकतात. ह्याला काही सामाजिक आणि कौटुंबिक कारणेही आहेतच, शिक्षणापेक्षा इथे खेळाला प्राधान्य दिले जाते. अमेरिकन फुटबॉल, बास्केटबॉल, बेसबॉल इत्यादी खेळांना स्थानिक, प्रादेशिक आणि राष्ट्रीय पातळीवर इतके प्रोत्साहन दिले जाते, की स्वाभाविकच विद्यार्थ्यांची खेळांत रुची वाढते आणि अभ्यासात गती कमी होऊ शकते.

तसेच उच्चमाध्यमिक शिक्षणानंतर अनेक विद्यार्थी कमी वेतनावर नोकरी करून वयाच्या १८ वर्षांनंतर कायदेशीर प्रौढत्व आल्यावर आपल्या पालकांपासून वेगळे व स्वतंत्र राहतात व वागतात, अशा वेळेस घरातील थोरामोठ्यांचा सल्ला व मार्गदर्शन न मिळाल्याने अनेक जण उमेदीची काही वर्षे कष्टात, कमी पैशात, उदरनिर्वाहाच्या विवंचनेत पण स्वतंत्रपणे जगतात. ज्या वयात उच्च शिक्षण आणि महाविद्यालयीन शिक्षण घेऊन आपली पात्रता वाढवायची, तेव्हा फुटकळ नोकरी करून पालकांपासून स्वातंत्र्याच्या बेगडी कल्पना मनात धरून स्वतःचे आणि त्यांच्या भावी पिढ्यांचे खूप नुकसान करून घेतात. जाग येईपर्यंत काही वर्षे गेलेली असतात आणि आपल्यापुढे काय वादून ठेवले आहे ही याची कल्पना उच्चमाध्यमिक शिक्षणातून सर्वांना मिळतेच असे नाही. हे अमेरिकन शिक्षणपद्धतीचे खरे अपयश आहे. म्हणूनच अभियांत्रिकी, वैद्यकीय व तत्सम व्यावसायिक शिक्षणाकरिता जास्त करून परदेशी स्थलांतरितांची मुले पात्र ठरतात. ह्यात भारतीय स्थलांतरित आघाडीवर आहेत.

ज्या विद्यार्थ्यांना खरंच अशा क्लिष्ट विषयात गती आहे, त्यांना मात्र सर्व सोयी उपलब्ध आहेत व ते विद्यार्थी खूप यशस्वी होऊ शक्तात. आर्थिक अडचणींमुळे शिक्षणात अडसर आला असे फार क्वचित होते. होतकरू विद्यार्थ्यांसाठी विविध प्रकारच्या खासगी व सरकारी शिष्यवृत्ती आहेत आणि साहाय्य मिळते.

या शिक्षणपद्धतीचे जसे काही वाईट पैलू आहेत, तसे काही घटक वाखाणण्यासारखेही आहेत. इथे पूर्ण अमेरिकेत एकसारख्या घेतल्या जाणाऱ्या काही शालान्त परीक्षा आहेत. त्यातही विद्यार्थ्यांना निवड करता येते, की कोणती परीक्षा द्यायची. त्यांना ACT आणि SAT असे संबोधतात. ACT म्हणजे अमेरिकन कॉलेज टेस्टिंग आणि SAT म्हणजे स्कोलॅस्टिक ॲप्टिट्युड टेस्ट. ह्या आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या प्रमाणित केलेल्या परीक्षा दोन भिन्न बिनसरकारी संस्था आयोजित करतात. ह्यांचे निकाल अमेरिकेतील, कॅनडातील आणि इतर काही देशांतील महाविद्यालये ग्राह्य धरतात व त्यानुसार त्यांची प्रवेश प्रक्रिया होते. विद्यार्थी कोणत्या राज्यात, शहरात, गावात वा तालुक्यात राहतात ह्याचा काहीही संबंध न ठेवता सर्वजण एकाच सामान्यीकृत परीक्षेला सामोरे जातात हे विलक्षण आहे.

दुसरा एक महत्त्वाचा पैलू म्हणजे सामाजिक बांधिलकी आणि भान याचे शिक्षण. उच्च माध्यमिक शिक्षणाचा एक अविभाज्य घटक म्हणून विद्यार्थ्यांना स्वयंसेवक म्हणून काम करावे लागते. त्यातही त्यांना कुठे सेवा करायची ह्याची स्वतः निवड करता येते; पण समाजसेवा हा केवळ एक पुस्तकी विषय नसून प्रत्यक्ष सेवा करण्याची संधी मिळणे आणि त्याविषयी जाण निर्माण होणे हे ह्या शिक्षणपद्धतीचे एक मोठे यश आहे.

***

े लेखक पुण्यातून इंनिनिअर झाले. अमेरिकेत उच्च शिक्षणानंतर 'किवित' येथे मुख्य इंनिनिअर म्हणून कार्यरत आहेत. शिक्षण व सामानिक क्षेत्रात सेवाभावे काम करण्याची आवड आहे.

Email: abhi_utturkar@yahoo.com

विद्यार्थी परिपूर्णता हे ध्येय - कॅनडा

डॉ. श्रीहरी अर्जुनवाडकर, कॅनडा : +१(६४७)६४३३५४८

इतर देशातील शिक्षणपद्धतीविषयी आपल्याला उत्सुकता असते. आपल्यापेक्षा प्रगते देशात शिक्षण कशाप्रकारे दिले जाते, कोणते शिक्षण दिले जाते, तिथे कोणत्या प्रकारचे उपक्रम राबवले जातात ते पाहिले तर आपण तौलिनक विचार करून आपल्या शिक्षणपद्धतीत बदल घडवू शकतो. यामुळे विद्यार्थांचा व्यक्तिमत्त्व विकास होतो. कॅनडा हा असाच एक देश. या देशातील शिक्षणपद्धतीचा परिचय लेखक आपल्याला करून देत आहेत.

कॅनडा हा विकसित देश आहे. प्राथमिक शाळा ते विद्यापीठ, पदवीपर्यंतच्या शिक्षणाच्या उत्कृष्ट गुणवत्तेसाठी येथील शिक्षणप्रणाली जगभरात ओळखली जाते. कॅनडामधील शिक्षण ही प्रांतांची जबाबदारी आहे. शैक्षणिक पद्धती आणि शालेय अभ्यासक्रम प्रांतानुसार बदलतात. मोठ्या शहरांमध्ये अनेक शाळा-प्रभाग किंवा शालेय-जिल्हे असतात, जे बऱ्याच प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळा नियंत्रित करतात. शालेय वर्ष सप्टेंबर ते जून या कालावधीत असते.

कॅनडामध्ये सार्वजनिक आणि खाजगी दोन्ही प्रकारच्या शाळा आहेत. उपलब्धता व निवड पालकांच्या आर्थिक कुवतीवर अवलंबून असते. खाजगी शालेय शिक्षण हे एक महागडे प्रकरण आहे. आपण राहत असलेल्या भागात उपलब्ध शाळेमध्ये आपल्या पाल्यास पाठविणे आवश्यक आहे. ज्याला "catchment area" म्हणून ओळखले जाते व त्याचे काटेकोरपणे अनुसरण केले जाते. "catchment area" मधील शाळेत प्रवेशाची निश्चिती असते. काही भागांत/शहरांत/प्रांतामध्ये, पालक त्यांच्या आवडीची सार्वजनिक शाळा निवडू शकतात. इतर ठिकाणी पाल्यास दुसऱ्या प्रभागातील शाळेत स्वीकारले जाणे खूप कठीण आहे, कारण पालकांकडून देण्यात येणारी घरपट्टी ही शाळा खर्चाशी सलंग्न आहे. याव्यतिरिक्त पालकांना Home Schooling चा पर्याय निवडता येतो. त्यासाठी विशेष परवानगीची आवश्यकता असते. शिक्षण हे अपरिहार्य आहे.

अध्यापनाची गुणवत्ता, पायाभूत सुविधा आणि संसाधनाच्या बाबतीत सार्वजनिक शालेय शिक्षणाची गुणवत्ता चांगली आहे. शाळेचे घरापासूनचे अंतर कमी असते. त्यामुळे वेळेचा अपव्यय कमी होतो. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना विविध उपक्रमात भाग घेऊन वेळेचा सदुपयोग करता येतो. वरच्या इयत्तेतील मुलांना दररोज शाळेत जाण्यासाठी १५ मिनिटांपेक्षा जास्त वेळ लागत नाही. जर शाळा आणि घराचे अंतर १५ किमीपेक्षा जास्त असेल तर नियुक्त केलेल्या शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांसाठी स्कूलबसच्या रूपात विनामूल्य वाहतूक उपलब्ध आहे. जवळजवळ कोणत्याही सार्वजनिक शाळेत गणवेष असत नाहीत त्यामागील भूमिका ही व्यक्तिस्वातंत्र्य जपणे अशी आहे आणि हो, पालकांच्या पैशाचीही बचत होते.

कॅनेडियन शिक्षण प्रणालीचा मुख्य उद्देश विद्यार्थ्यांना आधुनिक जगानुरूप संपूर्ण व्यक्तिमत्त्व विकास व उपलब्ध संधींसाठी परिपूर्ण करणे हा आहे. त्यासाठी कॅनेडियन शिक्षण प्रणालीमध्ये सुशिक्षितता, सुसंस्कृतता, संख्या, विज्ञान, जीवन आणि तांत्रिक (२१ व्या शतकातील अनुरूप) कौशल्ये यावर विशेष भर दिला जातो. शैक्षणिक पॅटर्न हा २ (ऐच्छिक) + ६ + ३ + ३ असा आहे. शालेय शिक्षण हे बहुतेक ठिकाणी वयाचे ६ वे वर्ष पूर्ण झाल्यानंतर सुरू होते. बहुतेक भारतीय शाळांप्रमाणे वाचन, लेखन, गणित, इतिहास, भूगोल, विज्ञान या विषयांचा अभ्यासक्रमात समावेश आहे. कला, संगीत, खेळ, समाजशास्त्र व नागरिकशास्त्र आणि पर्यावरण जागरूकता यांसारख्या विषयांवर अधिक जोर दिला जातो हे भारतीय शालेय शिक्षणापेक्षा काहीसे वेगळ्या पद्धतीने शिकवले जाते.

शैक्षणिक वातावरण हे खेळीमेळीचे व सौहार्दपूर्ण असते; परंतु शिस्त, सभ्यता व योग्य वर्तन हे कसोशीने पाळले जाते. कॅनडा या देशामध्ये इंग्रजी आणि फ्रेंच या अधिकृत भाषा आहेत. याचा परिणाम काही प्रमाणात शालेय शिक्षणावर होतो.

इतर परदेशी भाषा सामान्यत: इयत्ता ६ वी नंतर सुरू होतात. इतर बऱ्याच स्थानिक भाषा असूनही, त्यांचा बहुतांश कॅनेडियन शालेय शिक्षणामध्ये अंतर्भाव नाही. निवासी शाळांच्या कटू अनुभवाच्या पार्श्वभूमीवर त्याचे परिमार्जन करण्याचा प्रयत्न सुरू आहे. त्याचा एक भाग म्हणून येथील स्थानिक भाषांना विशेष प्रोत्साहन देऊन त्यांचे जतन करण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत व त्यांना मुख्य प्रवाहात समाविष्ट करून घेण्याचे उपक्रम राबविले जात आहेत.

शिक्षण प्रणालीमध्ये शैक्षणिक अपेक्षा, परिणाम आणि साध्य स्पष्ट केलेले असतात. त्याचे कसोशीने परीक्षण आणि मूल्यांकन केले जाते. ज्यामुळे आवश्यकतेनुसार कोर्स करेक्शन करणे शक्य होते.

शाळा शिस्तपालनाबद्दल आग्रही असूनही परिस्थितीशी जुळवून घेणाऱ्या असतात. उदाहरणार्थ, जे विद्यार्थी इंग्रजी किंवा फ्रेंच बोलत नाहीत त्यांना मुख्य प्रवाहात सामावून घेण्याची तरतूद असते. पालकांच्या सहभागास व स्वयंसेवेला प्रोत्साहित केले जाते.

२१ व्या शतकातील ४ C's: Critical Thinking, Creative Thinking, Communication and Collaboration श्रेणी १ पासून सुरू होते. ही कौशल्ये विद्यार्थ्यांना अधिक चांगले शिकण्यास आणि त्याही पलीकडील यशासाठी सहायक होतात. मूल्यमापन हे चाचण्या, असाइनमेंट, गृहपाठ, निरंतर वर्गमूल्यमापन, आणि प्रश्न मंजूषा, सराव, प्रकल्प आणि वर्गातील सहभागावर आधारित आहे. त्यामध्ये देखील ४ C's वर भर दिलेला असतो. इयत्ता ८ वीपर्यंत विद्यार्थ्यांना वार्षिक परीक्षेतून सूट देण्यात आली आहे. ९ वी पासून विद्यार्थ्यांना वार्षिक परीक्षा ही द्यावी लागते व अंतिम गुणांकन हे वार्षिक परीक्षा व विद्यार्थ्यांचे संपूर्ण वर्षभर सातत्याने केलेल्या मूल्यांकनावर ठरते. जे

काळजीपूर्वक आणि पद्धतशीरपणे केले जाते. हे रेकॉर्ड अनेक वर्षांपर्यंत जोपासले जाते आणि सतत अद्ययावत (Update) केले जाते. महाविद्यालयाच्या प्रवेशादरम्यान या रेकॉर्डची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते. विषय आणि कल्पना विद्यार्थ्यांच्या स्वतःच्या शब्दात व्यक्त करण्यावर खूप जोर दिला जातो. साचेबद्ध लेखन आणि/किंवा वाङ्मयचौर्य (Plagiarized) यांची दखल घेऊन शिक्षा दिली जाते. प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे अहवाल कार्ड नियोजित पालक-शिक्षक-बैठकीदरम्यान पालक किंवा काळजीवाहकांना नियमितपणे दाखवले जाते.

कॅनेडियन शैक्षणिक अभ्यासक्रमाचे, विशेषत: हायस्कूल आणि महाविद्यालयीन अभ्यासक्रम, विद्यार्थ्यांना वास्तविक जीवनातील परिस्थिती आणि उच्च शिक्षणासाठी एकाच वेळी तयार करण्यासाठी विचारपूर्वक नियोजन केलेले आहे. वास्तविक जीवनातील परिस्थितीचा शिक्षणाच्या व्यावहारिक वापरावर जोर देण्यात आला आहे. उच्च माध्यमिक व महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना अर्धवेळ आणि ग्रीष्मकालीन नोकऱ्या किंवा इंटर्नशिप्सद्वारे त्यांच्या शिक्षणासाठी अर्थार्जन करावे लागते. ही वास्तविकता सामावण्यासाठी उच्च माध्यमिक नंतरची वेळापत्रके सोयीस्कररीत्या केलेली आहेत. येथे हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे, की कॅनडामध्ये विद्यापीठ शिक्षण सामान्य नाही. बरेच विद्यार्थी आपला हायस्कूल डिप्लोमा (१२वी) पूर्ण झाल्यावर नोकरीत प्रवेश करतात आणि करियरच्या प्रगतीसाठी On-Job-Training (नोकरी दरम्यान मिळणारे प्रशिक्षण) वर अवलंबून असतात.

शैक्षणिक अभ्यासक्रम हा बौद्धिक विकास, सुजाण व जबाबदार नागरिक बनवण्यावर केंद्रित आहे. कॅनेडियन मूल्यांची (लोकशाहीशी व सामाजिक न्यायासाठी वचनबद्धता, विविधतेचा आदर, समानता, स्वातंत्र्य, शांतता आणि सहकार्य, कायदा व सुव्यवस्था, जबाबदार सरकार आणि पर्यावरणाची चिंता) आणि कार्य/ करिअर विकासाची तयारी केली जाते.

कॅनेडियन शैक्षणिक प्रणाली नानाविध अभ्यासास आणि कौशल्यांच्या (Soft Skills) विकासास प्रोत्साहित करते, उदाहरणार्थ, संप्रेषण (Communication), सांधिककार्य (Team Work), विश्लेषणात्मक विचार (Critical Thinking) व समस्या सोडवणे (Problem Solving), वेळव्यवस्थापन, नेतृत्व, स्व-निर्णय क्षमता, उत्तम श्रोता (Good Listener), सादरीकरण, सार्वजनिक बोलणे, कीबोर्डिंग (Keyboarding), इत्यादी. त्यांसाठी अत्याध्निक तंत्रज्ञान आणि डिजिटल मीडियाचा वापर केला जातो. स्वयंसेवा, समुदाय सेवा इत्यादींसारख्या अवांतर उपक्रमांवर जास्त जोर दिला जातो व त्याला अधिक श्रेय दिले जाते. शाळा घराजवळ असल्यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडीच्या अवांतर उपक्रमांत सहजपणे भाग घेता येतो. बऱ्याच शाळांमध्ये शाळा-प्रायोजित विविध उपक्रम आणि क्लब जसे, की नाटक, भाषा, ॲनिमेशन, वृत्तपत्र संघ, छायाचित्रण आणि व्हिडिओ संपादन, Wildeness, Survival इत्यादी उपलब्ध असतात. विद्यार्थी संगीत गट, गायन, ऑर्केस्ट्रा, नृत्य, वादविवाद किंवा मॉडेल यूएन (UN) संघासारख्या अवांतर गोष्टींचाही आनंद घेऊ शकतात. बऱ्याच शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांना वृत्तपत्रे आणि वार्षिक-पुस्तकांचे संघ यासारख्या संधीदेखील असतात. जर एखादा आवडता क्लब अस्तित्वात नसेल तर विद्यार्थी तो सुरू करू शकतात व शिक्षक पर्यवेक्षणासाठी सहकार्य करतात. महाविद्यालये, विद्यापीठे आणि कॅनेडियन नियोक्ते (Employer) हे विद्यार्थ्यांच्या अवांतर कामगिरीला आणि उपक्रमांतील सहभाग विशेष प्राधान्य देतात. त्यामुळे विद्यार्थी या उपक्रमांमध्ये हिरिरीने सहभागी होतात. विद्यार्थ्यांची क्षमता आणि रुची यावर आधारित उच्च माध्यमिक वर्षांमध्ये काही फरक असू शकतो. विद्यार्थ्यांची ज्ञानपिपासा, विशेष रुची व कल याची पूर्तता करण्यासाठी काही उच्च माध्यमिक शाळा इंटरनॅशनल बॅचलरियेट (आयबी) सारखे अधिक विशेष कार्यक्रम चालवतात. याउलट, इतर शाळा प्रगत प्लेसमेंट (Advance Placement) कार्यक्रम चालवतात.

आंतरराष्ट्रीय बॅचलिरयेट (आयबी) प्रोग्राम्समध्ये Critical Thinking आणि Problem Solving कौशल्ये वाढविण्यावर लक्ष केंद्रित केले जाते. यामुळे विविधता, आंतरराष्ट्रीय मानसिकता, कुतूहल, शिकण्याची आणि उत्कृष्टतेची इच्छा इत्यादी गोष्टींना प्रोत्साहन मिळते. योग्य प्रश्न कसे विचारायचे हे शिकणे, उत्तरे शोधण्याइतकेच महत्त्वाचे आहे हे या अभ्यासक्रमांत शिकवले जाते.

प्रगत प्लेसमेंट (Advance Placement) प्रोग्राम विद्यापीठाचे प्राध्यापक किंवा तत्सम उच्च पात्र शिक्षकांकडून शिकवले जातात. एपी कार्यक्रमांची व त्यात संपादन केलेल्या गुणवत्ततेची विद्यापीठेदेखील दखल घेतात आणि विद्यार्थ्यांना विद्यापीठाच्या वर्षांमध्ये त्या अभ्यासक्रमांचे श्रेय मिळते. १२वी नंतर शिक्षण सोडु इच्छिणाऱ्यांनाही या कार्यक्रमांचा फायदा होतो कारण त्यांना उच्च ज्ञान मिळवण्याची संधी उपलब्ध होते. पैशांचीही बरीच बचत होते कारण हे अभ्यासक्रम युनिव्हर्सिटी फीपेक्षा खूपच नगण्य खर्चात चालविले जातात. या कार्यक्रमांमधील प्रवेश हा विद्यार्थ्यांची क्षमता, आवड आणि गुणवत्तेवर आधारित असतात. हे दोन्ही कार्यक्रम विद्यार्थ्यांना वास्तविक जीवन आणि प्रगत शिक्षणाची संधी प्रदान करतात ज्यामुळे त्यांची क्षितिजे विस्तीर्ण होतात व ज्ञानभूक भागविण्यास त्याची मदत होते.

माध्यमिक शिक्षण स्तरावर बरेच ऐच्छिक विषय दिले जातात. हे कॅनेडियन समाज आणि शिक्षण प्रणालीला अधिक साजेसे व अर्थपूर्ण आहे. काही प्रांत अगदी हायस्कूल स्तरावर नोकरीचे प्रशिक्षण देतात. अनेक प्रांतांमध्ये व्यवसाय, आर्थिक शिक्षण, कर आणि करप्रणाली इत्यादी वैकल्पिक विषयांचा समावेश आहे. शिक्षणक्रमामधील हे वैविध्य विद्यार्थ्यांना त्यांची आवड, आवश्यकता, आणि परिस्थितीनुसार सर्वांत योग्य पर्याय निवडण्याची मुभा देते व त्यांना अधिक रोजगारक्षम बनवते.

करिअर समुपदेशन/मार्गदर्शन हे विद्यार्थ्यांच्या माध्यमिक शिक्षणापासून उपलब्ध आहे, जो करिअर नियोजनाचा महत्त्वपूर्ण भाग आहे. विद्यार्थ्यांना हे मार्गदर्शन त्यांच्या आवडीचे मार्ग शोधण्यात, योग्य निवड करण्यास आणि निवडलेल्या विषयांची योग्य सांगड घालण्यास मदत करते. त्यामुळे त्यांना त्यांच्या आवडीच्या क्षेत्रात उत्तम व भक्कम सुरुवात करण्यास साहाय्यक होते. सर्व गोष्टींच्या निवडीबाबतचे निर्णय विद्यार्थी स्वतःच घेतात, यामध्ये कुटुंबाचा फारसा सहभाग नसतो.

मुळात पाश्चात्य शिक्षण प्रणाली ही औद्योगिक क्रांतीच्या काळात विकसित केली होती जी आपण स्वीकारली आणि तशीच पुढे चालू ठेवली आहे, पाश्चिमात्य देशांमध्ये त्यात सतत सुधारणा होत राहिली आहे; परंतु भारतात काही विशिष्ट परिस्थितीमुळे तसा बदल झाला नाही. जीवनात येणाऱ्या आव्हानांवर मात करण्यासाठी तरुणांना तयार करणारी अशी शैक्षणिक यंत्रणा असणे आवश्यक आहे. भारतात सध्या प्रचलित असलेली यंत्रणा भविष्यातील आव्हाने पेलण्यासाठी कितपत सक्षम आहे याचा सखोल विचार होणे गरजेचे आहे. विविध कारणांमुळे त्यात मोठ्या प्रमाणात सुधारणा करण्याची आवश्यकता आहे असे वाटते. व्यावहारिक आणि सैद्धांतिक ज्ञानावर एकाच वेळी लक्ष केंद्रित करण्याच्या अभावामुळे विद्यार्थी औद्योगिक किंवा कॉर्पोरेट जगातील रोजगार संधींचा पूर्ण लाभ घेऊ शकत नाहीत. त्याचा फटका औद्योगिक किंवा कॉर्पोरेट जगालादेखील बसतो.

प्रचलित पाश्चात्त्य शिक्षणातील बऱ्याच चांगल्या गोष्टींचा उल्लेख आधीच झाला आहे. या व्यतिरिक्त काही सकारात्मक गोष्टी खालील प्रमाणे:

- वर्गाच्या छोट्या पटसंख्येमुळे सर्व विद्यार्थ्यांवर वैयक्तिक लक्ष राहते.
- विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी स्वतंत्र
   परंतु सर्वसमावेशक प्रणाली असते.
- * वैचारिक सर्जनशीलता, संशोधन, नावीन्यपूर्ण विचार, कौतुकास्पद प्रोत्साहन देण्याकडे या शिक्षण पद्धतीचा कल असतो.
- * चुका शिकण्याकडे महत्त्वपूर्ण भाग म्हणून पाहिले जातात.

- * मूलभूत संकल्पनेचे आकलन करणे आणि आपल्या शब्दांत त्याचे प्रतिलेखन करणे अधिक मूल्यवान समजले जाते.
- * इयत्ता पहिलीपासून Brainstorming, Strategic and Independent Thinking, Developing Hypothesis यांची सुरुवात होते. ज्या संकल्पना साध्या सोप्या गोष्टींचा वापर करून, प्रात्यक्षिके दाखवून मजबूत केल्या जातात.

भारतीय विद्यार्थ्यांना परदेशात यशस्वी होण्यास साहाय्यक ठरणाऱ्या सद्य भारतीय शिक्षण प्रणालीमुळे मिळणाऱ्या क्षमता पुढील प्रमाणेः

- * कठोर परिश्रम करण्याची तयारी.
- * तीव्र स्पर्धांचा यशस्वी सामना करणे.
- * मर्यादित स्रोतांचा वापर करून ध्येय साध्य करण्याचे उत्कृष्ट कसब.
- * प्रतिकूलतेचा सामना करण्याची जिद्द ज्याचे श्रेय भारतीय तत्त्वज्ञान आणि नैतिक मूल्यांना जाते.

विद्यार्थी प्रतिभावान असतात, योग्य संधी मिळताच त्याचे सोने करतात.

पश्चिमात्त्य आणि भारतातील शिक्षण प्रणालीमध्ये बरेच बदल घडत आहेत. भारताच्या काही भागातही नवीन प्रयत्न सुरू झाले आहेत. तथापि, अद्याप ते खोलवर रुजलेले नाहीत. येत्या काही वर्षांत भारत विश्वगुरू होण्यासाठी शिक्षण प्रणालीत आमूलाग्र बदल होणे निकडीचे आहे.

त्यासाठी सर्व स्तरांवर अर्थपूर्ण परिवर्तन घडविण्यासाठी एकसंध आणि एकसारखे प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. पाश्चिमात्त्य शिक्षण व्यवस्थेच्या सकारात्मक गोष्टी, भारतीय नैतिक मूल्ये व संस्कृती यांचा सुंदर मेळ असलेली शैक्षणिक यंत्रणा ही काळाची गरज आहे.

***

े लेखक सूक्ष्मजीवशास्त्र, औषधिनिर्मिती व जीवतंत्रज्ञान या विषयांत पारंगत असून सिनर्जी फारमा, आयएनसी, यु.एस.ए. येथे कार्यस्त आहेत.

Email: sjarjunn@gmail.com

स्वानुभव व स्वयंशिक्षणावर भर - न्यूझीलंड

कल्याणी गाडगीळ, पुणे : ९७६७५९९२७

न्यूझीलंडमध्ये ५ ते ९९ वर्षे वयाच्या मुलांचे शिक्षण बहुतांशी सरकारी शाळांमधून होते व ते मोफत असते. येथील शिक्षणपद्धतीत स्वतः पाहणे, वाचणे संदर्भ हुडकून काढणे व प्रत्यक्ष प्रयोग करणे यावर भर असतो. हे शिक्षण इंग्रजी किंवा माओरी भाषेतून दिले जाते. एका वर्गात जास्तीत जास्त २५ विद्यार्थी असतात. शाळांत तसेच समाजात सार्वजनिक ग्रंथालये प्रचंड मोठी आहेत. त्या ग्रंथालयांतून हवी ती व हवी तेवढी पुस्तके मिळू शकतात. तसेच इंटरनेटही हवे तितका वेळ मोफत उपलब्ध होऊ शकते. न्यूझीलंडच्या शिक्षण पद्धतीविषयी माहिती सांगणास हा लेख.

न्यूझीलंड हा अगदी छोटासा व जगाच्या अगदी एका दूरच्या भागातील प्रगत व श्रीमंत देश आहे. तेथील लोकसंख्याही अगदी कमी. तेथील शिक्षणही अत्यंत पुढारलेले व उत्तम आहे.

५ ते १९ वर्षांच्या विद्यार्थ्यांचे शिक्षण बहुतांशी सरकारी शाळांमध्ये होत असून ते पूर्णतः मोफत असते. न्यूझीलंडमधील शाळांमध्ये सरकारने ठरविलेला शिक्षणक्रमच शिकविला जातो व या सर्व शाळा धर्मनिरपेक्ष असतात. शिक्षण इंग्रजी भाषेत तसेच माओरी भाषेत असू शकते. न्यूझीलंडच्या राष्ट्रीय भाषा तीन आहेत-इंग्रजी, माओरी व न्यूझीलंड साइन लॅंग्वेज-या त्या तीन भाषा होत. माओरी लोक हे न्यूझीलंडचे मूळ रहिवासी असून माओरी ही त्यांची मातृभाषा आहे. सरकारने ठरविलेल्या अभ्यासक्रमानुसार प्राथमिक शाळांमध्ये विविध विषय शिकविले जातात. त्यात साक्षरता व संख्याज्ञान यांवर जास्त भर दिला जातो. माध्यमिक शाळांमध्ये विविध विषय विषयांचा संतुलित अभ्यासक्रम शिकविला जातो. माओरी माध्यमाच्या शाळा माओरी लोकांच्या तत्त्वांवर आधारित शिक्षणक्रम अनुसरतात.

न्यूझीलंडमधील शिक्षणपद्धतीचे साधारण तीन भाग करता येतात.

१. अगदी लहान मुलांचे शिक्षण ज्याला Early Childhood Education असे म्हणतात (५ वर्षांच्या आतील मुले).

- २. सक्तीचे शालेय शिक्षण वयाच्या ६ ते ७ वर्षापर्यंत असते.
- 3. कॉलेज व युनिव्हर्सिटीचे शिक्षण, ज्याला Tertiary Education म्हणतात ते ऐच्छिक असते. ते NCEA (तिसरी लेव्हल) म्हणजे तेरावी पास झाल्यानंतर घेता येते.

या व्यतिरिक्त देशात हजारो प्रकारचे लहान-मोठे शैक्षणिक उपक्रम, पोस्टल कोर्सेस, व्यावसायिक शिक्षण कोर्स उदाहरणार्थ, ब्यूटिशियन, शिवणकाम, प्लंबिंग, इलेक्ट्रिशियन, मेकअप कला, लिहिण्याची कला इत्यादी उपलब्ध असतात. या समाजात कोणत्याही वयात जाऊन शिक्षण घेण्याची पद्धत असल्याने कमी वयांच्या मुलांमध्ये २० वर्षांचा विद्यार्थीही दिसू शकतो.

येथील शिक्षणपद्धती स्वतःचे स्वतः सर्व गोष्टी पाहून, वाचून, लायब्ररीमधून संदर्भ हुडकून काढून व प्रत्यक्ष प्रयोग करण्यावर आधारित असल्याने विद्यार्थ्यांचे ज्ञान केवळ 'पुस्तकी' व 'परीक्षेसाठी' नसते. वर्गात विद्यार्थ्यांची संख्या कमी असते. वर्गात जास्तीत जास्त २५ विद्यार्थी असल्याने विद्यार्थ्यांकडे खूपच लक्ष दिले जाते. शाळेत, तसेच सरकारची सार्वजनिक ग्रंथालये मोठमोठी असून तिथे हवी ती व हवी तेवढी पुस्तके मिळू शकतात. तसेच इंटरनेटही हवे तितका वेळ मोफत उपलब्ध होऊ शकते.

मुलांना शाळा प्रचंड आवडतात कारण त्यांना गृहपाठ नसतो. विद्यार्थ्यांना कोणतीही शारीरिक शिक्षा करण्याला या देशात कायद्याने बंदी आहे. मुलांना पाठीवर जड दप्तरांचे ओझे वागवायला लागत नाही. कृतीवर भर असल्याने मुलांना स्वतःचे स्वतः खूप काही करायला मिळते. स्वतःचे स्वतः शिकता येते. शाळेतील मुलांना कधी प्राणिसंग्रहालयाची भेट तर कधी सार्वजनिक बागेत जाऊन काम करणे, म्युझियमना भेट देणे असे उपक्रम असतात. देशाच्या सार्वजनिक निवडणुकांच्यावेळी प्रत्यक्ष मतदानकेंद्रांवरही मुलांना शिक्षक घेऊन जाऊ शकतात व लोक मत कसे देतात, हेही मुलांना पाहायला मिळते.

जर शाळेपासून घर खूप दूर असेल, विद्यार्थ्याला परदेशी जाणे आवश्यक असेल किंवा तत्सम काही कारणे असल्यास त्या विद्यार्थ्यांना NZ Correspondence School द्वारे शिक्षण घेता येते. त्याला To Aho o Te Kura Pounamu (Te Kura) म्हणतात. Te Kura द्वारे किंडरगार्टनपासून ते माध्यमिक शाळेपर्यंतचे शिक्षण ऑनलाईन व मिल्टिमीडियाद्वारे शिकवितात. काही विद्यार्थ्यांना जर शारीरिक अथवा मानसिक आजारामुळे शाळेत जाणे शक्य नसेल तर त्या विदयार्थ्यांनाही Te Kura चा लाभ घेता येतो.

संपूर्ण माओरी माध्यमातील शाळा खेडेगावातच नाहीत तर मोठ्या शहरातही आहेत. ऑकलंड या न्यूझीलंडमधील सर्वांत मोठ्या शहरातील सॅन्डिंगॉहॅम (Sandringham) या भरवस्तीतल्या ठिकाणीही माओरी संस्कृतीची, माओरी भाषेच्या माध्यमाची शाळा आहे व त्यात भरपूर विद्यार्थीही आहेत. या शाळेच्या पाटीचा फोटो खाली दिलेला आहे. त्याचा अर्थ आहे-माओरी संस्कृतीची शाळा व माओरी माध्यमाची शाळा.

या देशातील बहुतेक शाळा या सरकारी असल्या तरी काही शाळा मात्र खास उपक्रम राबवणाऱ्या असतात. त्यांच्या स्वतःच्या विशिष्ट ध्येयासाठी या शाळा काम करीत असून त्यांची तत्त्वेही वेगळी

असतात. याचप्रमाणे काही खासगी शाळाही या देशात असून त्यांना सरकारकडून थोडी आर्थिक मदत मिळते. मात्र या खासगी शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या पालकांना शाळेची फी स्वतः भरावी लागते. या शाळा सरकारी उपक्रमाचा अवलंब करीत नाहीत. त्यांचे स्वतःचे शैक्षणिक उपक्रम ते ठरवतात व राबवतात.

शाळेचा कालावधी

५ वर्षांपर्यंत KG Kindergarten. मुलाचा ५ वा वाढदिवस झाला की प्राथमिक शाळेत जाता येते. त्यासाठी शालेय वर्षाच्या सुरुवातीपर्यंत थांबण्याची गरज नसते.

प्राथमिक शाळेत पहिली ते सहावीपर्यंतचे शिक्षण, माध्यमिक शाळेत सातवी व आठवीचे शिक्षण व सेकंडरी स्कूलमध्ये नववी ते तेरावीचे शिक्षण मिळते. त्यानंतर NCEA (New Zealand National Certificate Education Achievement) ही आपल्याकडे असते तशी मॅट्रिकची – म्हणजे आताच्या दहावीसारखी परीक्षा असते. NCEA Level 1 (म्हणजे अकरावी), NCEA Level 2 (म्हणजे बारावी) व NCEA Level 3 (तेरावी).

बारावीच्या विद्यार्थ्यांना खास धंद्याचे शिक्षण मिळण्याची सोय असते. त्यासाठी अनेकविध उपक्रम असून, त्यांना पुढे त्याच क्षेत्रात काम करण्यासाठी विविध संस्थांमधून विविध प्रकारचे उपक्रमही मुलांना शिकता येतात. तसेच Trade Academics मधून १५ ते १८ वर्षांच्या मुलांना विविध उद्योगांचे शिक्षण मिळते. तेही त्यांच्या शाळेतूनच मिळते. सरकारी मालकीच्या माओरी शिक्षण व संशोधनासाठी असलेल्या संस्थांना Wanaga (वानांगा) म्हणतात. न्यूझीलंडमध्ये अशा तीन वानांगा आहेत. त्यांच्याद्वारे सर्टिफिकेट, डिप्लोमा, डिग्री असे उपक्रम उपलब्ध असून या संस्था माओरी प्रथा व माओरी परंपरांचा या शिक्षणात मुख्यतः वापर करतात.

न्यूझीलंडमध्ये सरकारी निधी वापरून शिक्षण देणारी एकूण आठ विद्यापीठे असून त्यात अनेक प्रकारचे विविध शाखांमधील शिक्षणक्रम शिकविले जातात. त्यांच्याद्वारे व्यावसायिक व खास प्रकारचे विषयही शिकविले जातात. या विद्यापीठांना आंतरराष्ट्रीय मान्यता आहे. यांच्याद्वारे इतर देशातील विद्यापीठांमध्ये संशोधनही करता येते. विविध देशांतील व्यावसायिक लोकांबरोबर विविध शैक्षणिक उपक्रमही यांच्याद्वारे करता येतात.

गुणवत्ता तपासण्याची पद्धत

परीक्षा झाल्यावर विद्यार्थ्यांनी निवडलेल्या विषयांमध्ये त्यांना मार्क न देता क्रेडिट देण्याची पद्धत आहे. ती क्रेडिट्स म्हणजे प्राथमिक, मध्यम व उच्च अशा तीन प्रतीची असतात. NCEA ची लेव्हल १ ची परीक्षा पास होण्यासाठी कमीतकमी ८० (प्राथमिक) क्रेडिट्स लागतात. त्यात १० क्रेडिट्स भाषेसाठी. १० क्रेडिट्स गणिताविषयी असणे आवश्यक असते. ही क्रेडिट्स विद्यापीठात प्रवेश मिळण्यासाठी आवश्यक असतात. यात 'उत्तम क्रेडिट' हवे असतील तर विद्यार्थ्यांच्या एकूण क्रेडिट्सपैकी कमीतकमी ६० क्रेडिट्स 'उत्तम' असावी लागतात. लेव्हल २ म्हणजे बारावीला पास होण्यासाठी विद्यार्थ्यांला कमीतकमी ६० क्रेडिट्स लागतात व यात 'उत्तम क्रेडिट' हवे असतील तर विद्यार्थ्यांच्या क्रेडिट्स पैकी कमीत कमी ६० क्रेडिट्स सागतात व यात 'उत्तम क्रेडिट' हवे असतील तर विद्यार्थ्यांच्या क्रेडिट्सपैकी कमीत कमी ५० क्रेडिट्स 'उत्तम' असावी लागतात.

लेव्हल ३ म्हणजे तेरावीला पास होण्यासाठी विद्यार्थ्याला कमीतकमी ६० क्रेडिट्स लागतात व यात 'उत्तम क्रेडिट' हवे असतील तर विद्यार्थ्याच्या क्रेडिट्सपैकी कमीत कमी ५० क्रेडिट्स 'उत्तम' असावी लागतात. विद्यापीठात प्रवेश हवा असेल तर विदयार्थ्याला लिटरसी क्रेडिट ५, लिहिणे व वाचणे यासाठी बारावीला प्रत्येकी ५ क्रेडिट्स आवश्यक असतात. (यात इंग्रजी, भूगोल, अकौंट्स इत्यादी विषयातील क्रेडिट्स येतात.) शिवाय तेरावीला विद्यापीठाने मंजूर केलेल्या विषयामध्ये कमीतकमी १४ क्रेडिट्स असणे आवश्यक असते.

न्यूझीलंडमध्ये सुमारे २३ पॉलीटेकनिक्स असून ती पूर्ण वेळेची, अर्ध्या वेळेची, रात्रीची तसेच फक्त वीकएन्डची अशी असून त्यात बिझिनेस ॲडिमिनिस्ट्रेशन, जर्नालिझम, नर्सिंग असे विषय शिकविले जातात. घर बसल्या शिकता येणारे कोर्सेस ही असतात. त्यांना Distance Learning म्हणतात. मॅसी युनिव्हर्सिटी व ओपन पॉलिटेक्निक ऑफ न्यूझीलंड यांच्यामार्फत हे कोर्सेस घेतले जातात.

शाळांचे ठिकाण

मुला-मुलींची एकत्र शाळा असते. मुख्य म्हणजे विद्यार्थी जिथे राहतो त्यापासून जवळ असलेल्या शाळेत त्याला प्रवेश हमखास मिळतोच. मुलांना स्वतःचे स्वतः शाळेत जाता यावे यासाठी ही सोय असते. त्यामुळे विशेष गाजलेल्या शाळांच्या जवळील घरे खूपच महाग असतात. शाळा जवळ असल्याने मुलांना शाळेत जाताना बस किंवा ट्रेन वगैरे करायला लागत नाही. जरा मोठी झालेली मुले मात्र सायकलने शाळेत जातात. शाळा जवळ असली तरी अगदी लहान मुलांना त्यांचे पालक पोहोचवायला आणायला जातात. पण त्याबाबत जवळ राहणाऱ्या पालकांनी आपापसात कोणी केव्हा पोहोचवायला/आणायला जायचे याची वाटणी करून घेतलेली असते. एक पालक दहा-बारा मुला-मुलींना एकमेकांचे हात धरून चालत नेताना दिसतो. त्याला 'Walking Bus' म्हणतात. मुलांना न्यायला येणाऱ्या पालकांचे व ज्या मुलांना ते नेणार त्यांच्या पालकांचे परवानगीपत्र शाळेच्या

शिक्षकांकडे दिलेले असते. एखाद्या मुलाला/मुलीला न्यायला कोणीच आले नाही तर शिक्षक पालकांना फोन करून बोलावतात व पालक येईपर्यंत शिक्षक मुला/मुलींबरोबर थांबून राहतात.

शाळेजवळील परिसरात वाहनांच्या वेगांची मर्यादा कमी करणे हा वाहतुकीचा नियम असून तो मोडणाऱ्यास भक्कम दंड होतो. लहानपणापासूनच झेब्रा क्रॉसिंगजवळच रस्ता ओलांडणे, प्रथम डावीकडे नंतर उजवीकडे पहा व रस्ता ओलांडा असे शिकविले जाते. तसेच दुसरी-तिसरीतील मुलांनाही सुरक्षा जाकीट घालून 'stop' व 'go' असे भले मोठे दांडे वाहतूक नियंत्रणासाठी वापरणे शिकविले जाते. त्यांनी 'stop' चा दांडा खाली केला, की रस्त्यावरील मोठमोठे ट्रक, बसेसही थांबतात. लहान मुलांना हे पाहून फारच मजा वाटते व ते हे काम करायला अगदी उत्सुक असतात. यामुळे मुले वाहतुकीचे नियमही शिकतात.

सामाजिक शिक्षण

कोणत्याही सार्वजनिक समारंभात मोठ्याने न बोलणे, वेळेवर येऊन जागेवर बसणे, वाटेल तिथे कचरा न फेकणे या गोष्टी कटाक्षाने मुलांना लहानपणापासून शिकविल्या जातात. हे त्यांचे सामाजिक शिक्षण!

न्यूझीलंडमध्ये शेती करणारे बरेच लोक असून त्यांच्या मुलांसाठी तिथे जवळच शाळा असतात. येथील शेतकऱ्यांच्या मुलांकडे त्यांचा एखादा आवडता प्राणी त्यांनी घरी पाळलेला असू शकतो. मग ते कुत्रे, मांजर, कोकरू, एखादा पक्षी असे काहीही असू शकते. या खेडेगावातल्या शाळांमध्ये एक 'ॲगडे' (Agday म्हणजे Agriculture Day चे संक्षिप्त रूप) नावाचा दिवस साजरा केला जातो. त्या दिवशी विद्यार्थ्यांना आपला लाडका प्राणी किंवा पक्षी शाळेत नेऊन सर्वांना दाखविण्याची परवानगी असते. मुले या दिवसाची अगदी आतुरतेने वाट पहात असतात. माझ्या ओळखीच्या रॉस या शेतकऱ्याच्या नातीने 'लोला' नावाच्या तिच्या लाडक्या कोकराला शाळेत नेले होते हे ती अगदी कौतुकाने मला सांगत होती.

शिक्षणासाठी कर्जाची सोय

उच्च शिक्षणासाठी विद्यार्थ्यांना फी भरावी लागते. त्यासाठी पालक पैसे भरतात किंवा विदयार्थी कर्ज घेतात.

टर्शरी एज्युकेशनच्या शिक्षणासाठी विद्यार्थ्यांना सरकारतर्फे कर्ज मिळण्याची सोय असते. त्यासाठी जे शिक्षण विद्यार्थी घेणार त्यासंबंधीचे सरकारचे काही नियम असतात- म्हणजे तो कोर्स कमीतकमी अमुक इतक्या काळाचा असलाच पाहिजे वगैरे. हे कर्ज Work and Income New Zealand म्हणजे WINZ तर्फे दिले जाते. हे कर्ज मिळणे अगदी सोपे व सुटसुटीत असते. शिक्षण झाल्यावर, विद्यार्थी पैसे कमवायला लागल्यानंतर हे कर्ज फेडणे सक्तीचे असून विद्यार्थ्याला पगार किती मिळतो त्यानुसार मासिक हप्त्याची रक्कम WINZ ठरवून देते.

अशी खूपच विविधांगी शिक्षणपद्धती या देशात राबविली जाते. एकूणात साक्षरतेचे प्रमाण अधिक असल्याने व आर्थिकदृष्टीनेही सक्षम असल्याने येथील समाज अधिकाधिक प्रगत होत राहिला आहे. अलीकडच्या काळात जसजसे भारतीय लोक या देशात स्थलांतरित होत आले आहेत, त्यांची मुले व पालकही या शिक्षणक्रमासंबंधी अत्यंत आनंदी आहेत.

***

े लेखिका या जर्मन विषयात
एम.ए.असून, प्रा. जयंत नारळीकर
आयुका यांच्या एक्झीक्यूटिव्ह सेक्रेटरी
होत्या. न्यूझीलंडमधील ऑकलंड
विद्यापीठात वरिष्ठ आस्थापना अधिकारी
म्हणून कार्यरत होत्या. सध्या त्या
पुण्यात सामानिक कार्य करतात व
लेखिका आहेत.

Email: kalyani1804@gmail.com

वेळ आणि स्वयंशिस्त रूजवणारे शिक्षण - स्वीडन

वीणा जपे, स्वीडन : ००४६७६७४०३२५३

स्वीडनमध्ये स्वयंशिस्त, वेळ काटेकोर पाळण्याची पद्धत, कामाचे दस्ताऐवजीकरण करणे यांना महत्त्व दिले जाते. विद्यार्थांना शिक्षकांकडून सकारात्मक व मैत्रीपूर्ण वागणूक मिळते. त्यामुळे शाळा-शिक्षक व पालक यांमधील संबंध पारदर्शक असतात. सरकारने विद्यार्थीहिताचे ने कायदे केले आहेत. त्याची अंमलबनावणी शिक्षकांना करावीच लागते. ती न केल्यास शिक्षकांना कडक कारवाईस सामोरे नावे लागते. येथे शिक्षणाचे माध्यम-इंग्रनी हे निवडण्याचे स्वातंत्र्य असले तरी बहुतेक पालकांचा ओढा मुलांना स्वीडिश भाषेतून शिक्षण देण्याकडे असतो. येथे सहन शिक्षण व कृतियुक्त शिक्षणावर भर दिला नातो हे सांगणारा हा लेख.

स्वीडनमध्ये येऊन आज पाच वर्षे झाली. बघता बघता काळ वेगाने पुढे कसा सरकला याचा पत्तादेखील लागला नाही. इतक्या वर्षांच्या प्रवासात इथे बरंच काही शिकायला मिळाले. भारतातून इकडे आल्यानंतर बऱ्याच गोष्टी नव्याने कळल्या आणि जाणवल्या. लहानपणी अभ्यासात प्रगतशील, प्रगत आणि अप्रगत असे जगातल्या वेगवेगळ्या देशांचे वर्गीकरण असते हे वाचले होते; पण व्यावहारिक पातळीवर हा फरक नेमका कोणता ते येथे आल्यावर अनुभवायला मिळाले. स्वयंशिस्त, दुसऱ्यांना दिलेली वेळ काटेकोरपणे पाळण्याची शिस्त, आपल्या केलेल्या कामाचे दस्ताऐवजीकरण करणे असे एक नाही तर अनेक बदल हळूहळू पचवता, पचवता अंगी आपोआप रुजत गेले. त्याचबरोबर हेही निश्चितच लक्षात आले, की येणाऱ्या बदलाला सामोरे जाणे इतकेही काही अवघड नसते.

स्वीडिश भाषेमध्ये येथे शिक्षकांचे प्रशिक्षण घेताना येथील प्राथमिक आणि पूर्वप्राथमिक विभागात काम करताना येथील शिक्षणपद्धती केवळ जवळून बघताच आली नाही तर अनुभवतादेखील आली. आधी एक पालक म्हणून निरीक्षणामधून, मुलीशी, तिच्या शिक्षकांशी झालेल्या संवादामधून अनेक गोष्टी नव्याने कळत होत्याच; पण एक शिक्षक म्हणून प्रशिक्षण घेताना मनात असलेल्या अनेक प्रश्नांची उत्तरे मिळाली, त्याचबरोबर इथल्या स्वयंशिस्तीचे गमक उमजले.

मूल साधारणपणे आपल्या पायावर उभे राहायला लागले, की त्याला इथे शाळेत पाठवले जाते. अर्थातच या सोईचा फायदा नोकरी करणाऱ्या पालकांना जास्त होतो. पालकांनी दीड वर्षाचे आपले मूल शाळेकडे निश्चिंतपणे सोझ्न जाण्यामागे कारणीभूत आहे ती येथील शिक्षणपद्धती, आश्वासक वातावरण, पाल्याला शाळेत शिक्षकांकडून मिळणारी सकारात्मक व मैत्रीपूर्ण वागणूक तसेच शाळा व पालक यांच्यामधील पारदर्शक नातेसंबंध. तसेच येथील मुलांच्या हिताचे सरकारने केलेले कायदे. युनायटेड नेशन्सने बालक हिताचे जे कायदे केले आहेत ते केवळ कागदावरच नाहीत तर त्याची अंमलबजावणी करणेदेखील सर्व शिक्षकांसाठी बंधनकारक आहे. या कायद्यांचे ज्ञान शिक्षकप्रशिक्षणामध्ये अंतर्भूत तर आहेच पण याची अंमलबजावणी न झाल्यास शिक्षकांवरदेखील कडक कारवाई केली जाते. त्यामुळे कायद्याच्या सक्तीमुळे का होईना हे नियम आपोआप शिक्षकदेखील पाळू लागतात.

असे म्हटले जाते, की मूल हे अनुकरणांमधून शिकत जाते, त्यामुळे मुलांसमोर एक शिक्षक म्हणून उभे रहाताना तुमचे वर्तन, देहबोली तसेच कृती जबाबदारीपूर्ण असल्यामुळे स्वयंशिस्तीचीही बीजे कृतियुक्त शिक्षणामधून पेरली जातात. मग यामध्ये खेळून झाल्यावर आपली खेळणी जागेवर नेऊन ठेवणे, जेवल्यानंतर टेबल साफ करणे. कचऱ्याचे वर्गीकरण करायला शिकणे अशा अनेक महत्त्वाच्या सवयी अगदी लहानपणापासून मुलांना लावल्या जातात.

येथे पाळणाघर ही संकल्पना अगदीच तुरळक आढळते कारण नोकरी करणारे पालक मुलांना शाळेतच अधिक काळ ठेवणे पसंत करतात. त्यामुळे मूल जरी सकाळी ८ वाजता शाळेत आले तरी शाळेतून मूल घेऊन जाण्याची वेळ पालक निवडू शकतात. मग साहजिकच प्रश्न पडतो, की एवढा वेळ शाळेत राहिल्यावर मुलं कंटाळतात का? तर मुळीच नाही. मुलांना इतक्या वेगवेगळ्या गोष्टींमध्ये रमवले जाते, की हा वेळ कसा निघून जातो हेदेखील त्यांना कळत नाही.

येथील शिक्षणपद्धतीचे ठळक वैशिष्ट्य सांगायचे झाले तर, मातृभाषेतून दिले जाणारे शिक्षण. येथेदेखील इंग्रजी माध्यम निवडण्याचे स्वातंत्र्य असले तरी बहुतेक स्वीडिश पालकांचा ओढा मातृभाषेतून शिक्षणाकडेच आहे. ही ओढच कुठेतरी इथे लागलेल्या महत्त्वपूर्ण आविष्कारांच्या यशाचे गमक असावी.

Soft Start नावाची केवळ पूर्वप्राथमिक विभागात असलेली एक संकल्पना आहे, ज्यात विद्यार्थ्यांना केवळ ठरावीक वेळेसच शाळेत येणे व शाळेतून जाणे बंधनकारक नसते. या संकल्पनेमुळे मुलांना शाळेत जाण्याची ओढ लागते आणि शाळेत यायला उशीर झाला तरी कुणी त्याला रागावत नाही.

सहज शिक्षण व कृतियुक्त शिक्षण यावर भर दिला जातो. मुलांना सहज व कृतियुक्त शिक्षण देण्यासाठी शिक्षकांना वेळोवेळी प्रोत्साहन दिले जाते. सहज आणि कृतियुक्त शिक्षणामुळे मुलांच्या वाढीच्या महत्त्वाच्या २ ते ६ या वर्षांमध्ये शिक्षणामधला रस वाढण्यात मदत होते.

लेखन हा शिक्षणामधला एक महत्त्वपूर्ण टप्पा, पण या वयात मुलांवर लेखनाची कोणत्याही प्रकारे जबरदस्ती केली जात नाही. प्रत्येक मुलाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा आदर ठेवून त्याच्या क्षमतेप्रमाणे त्याला विकसित होण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाते. मुलांचे व्यक्तिमत्त्व बहरण्यासाठी, त्याचा आत्मविश्वास वाढण्यासाठी योग्य वातावरण ठेवले जाते. जसे रंगकाम, चित्रकला, तसेच वेगवेगळ्या प्रयोगात मुलांच्या आवडी विकसित केल्या जातात. साधारणपणे शाळेच्या तयारीसाठी महणजेच पाच ते साडेपाच या वयात मुलांना मुळाक्षरे लिहिता आली पाहिजेत अशी तयारी करवून घेतली जाते. त्यातही मुलांवर कुठल्याही प्रकारचा दबाव न आणता ही तयारी करवून घेतली जाते.

लेखन कौशल्यापेक्षा मुलांच्या पंचेंद्रिय ज्ञानाचा विकास करण्याकडे पूर्व प्राथमिक विभागाचा कल असतो. यात प्रमुख्याने मुलांना स्पर्श, श्रवण, गंध, दृक, चव यावर आधारित विविध कृतींमधून शिक्षण दिले जाते जेणेकरून मुलं अधिक अनुभवसमृद्ध होतात.

निसर्गाविषयी आत्मीयता, त्याची काळजी घेण्यासाठी आवश्यक कृती, निसर्ग, त्यातील होणारे बदल अनुभवत त्यावर आधारित शिक्षण हादेखील कृतियुक्त शिक्षणाचा एक भागच आहे.

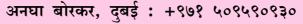
अशाप्रकारे आविष्कारांच्या या देशात शिक्षणप्रवासाचा हा अनुभव एकंदरच ज्ञानात आणि अनुभवात भर पाडत आहे हे नक्की!

***

े लेखिकेने स्वीडन मधील प्राथमिक आणि पूर्व प्राथमिक शिक्षण पद्धतीचा शिक्षकांसाठीचा अभ्यासक्रम स्वीडिश भाषेत, स्वीडन येथे पूर्ण केला, तसेच तेथील प्राथमिक व पूर्वप्राथमिक शाळांमध्ये काम करण्याचा त्यांना अनुभव आहे.

Email: veena.jape@gmail.com

'सुवर्ण नागरिकत्वाची' आकांक्षा संयुक्त अरब अमिरात अनघा बोरकर, दुबई: +९७१ ५०९५९०९३०

युएई मधील विद्यार्थी/विद्यार्थिनी जगात सर्वोत्तम व्हावेत, विविध विषयांत पारंगत व्हावेत पदव्युत्तर विदयार्थी संख्या वाढावी आणि त्यातून 'गोल्डन नागरिक' निर्माण व्हावेत. हे अमिरातीच्या शिक्षणपद्धतीचे उदिदष्ट आहे. सरकारच्या मते शिक्षण आणि सुशिक्षित समाज हा देशाच्या विकासाचा पाया आहे. शिक्षणातील गुंतवणूक ही सकारात्मक गुंतवणूक आहे. अमिरातीत प्रामुख्याने भारतीय, ब्रिटिश, अमेरिकन व अरब शिक्षण पद्धतीचे शिक्षण दिले जाते. अमिरातीतील शिक्षण पद्धतीविषयी लेरिवका आपल्याला ओळख करून देत आहे.

युनायटेड अरब एमिरेटस् अर्थातच संयुक्त अरब अमिरात हा ओबियन द्विपकल्पात वसलेला हा देश आहे. १९७२ साली अबुधाबी, दुबई, शारजाह, अजमान, उमअलक्वेन, रास अल खैमाह, फुजेरा या सात अमिरेट्सच्या संयुक्तीकरणाने या देशाची स्थापना झाली आहे. इस्लाम हा येथील धर्म असून, अरबी ही येथील व्यावसायिक भाषा आहे. येथील हवामान शुष्क असून सर्वत्र वाळवंट असल्यामुळे उन्हाळ्यात अति उष्णता आणि हिवाळ्यात थंडी असे आहे.

१९६० साली तेलाचा शोध लागल्यानंतर या देशाचा मोठा उत्कर्ष झाला आणि जगाच्या नकाशात आपल्या प्रगतीच्या जोरावर या देशाने आपली एक विशेष जागा आणि महत्त्व निर्माण केले. आता मात्र या देशाची प्रगती झाली असून हा देश शिक्षणाच्या क्षेत्रात आगेकूच करत आहे.

यू.ए.ई.-2021 च्या दृष्टिकोनाचा शिक्षण हा पाया किंवा मूलतत्त्व आहे. हा त्यांचा स्पष्ट आणि अप्रत्यक्ष अजेंडा आहे. Vision 2021 नुसार उच्च आणि प्रगल्भ शिक्षण आणि शिक्षण पद्धती, नावीन्यपूर्ण संशोधन उद्योजकता आणि त्यातून निर्माण होणारी 'सुवर्ण नागरिकत्वाची' आकांक्षा अंतर्भूत आहे. यासाठी लागणाऱ्या वेगवेगळ्या शैक्षणिक संस्था आणि शिक्षण पद्धती व त्यात आमूलाग्र बदल करण्यावर सरकारचा भर आहे.

यू.ए.ई. मधील विद्यार्थी विद्यार्थिनी जगातले सर्वोत्तम विद्यार्थी-विद्यार्थिनी असावेत. वाचन. गणित आणि शास्त्र यांच्यात त्यांनी विशेष प्रगती करावी. या विषयाचा त्यांनी सखोल अभ्यास करावा. तसेच सगळ्या शाळांमध्ये आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अधिकृत शिक्षक असावेत व पदवीधर व पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांची संख्या वाढावी. यू.ए.ई. मधील शिक्षणाला आंतरराष्ट्रीय दर्जा मिळावा.

सरकारच्या मते शिक्षण आणि सुशिक्षित समाज हा देशाच्या विकासाचा पाया आहे. शिक्षण आणि शिक्षणाच्या सोयी तरुण पिढीमधील सकारात्मक ग्तवणूक आहे. देशाच्या शैक्षणिक धोरणानुसार सर्व शाळा, विद्यापीठे आणि विद्यार्थी विद्यार्थिनी यांना उत्तम व्यवस्था व साधन शिक्षणासाठी उपलब्ध केली जातील. शिक्षण पद्धतीचे मूलतत्त्व व उद्देश अभिनव संशोधन हा संशोधनावर आधरित प्रकल्प, तंत्रज्ञानातील प्रगती असेल. या सगळ्या बदलांकरता किंवा सोईंच्या व्यवस्थापनाकरता सरकार बरीच आर्थिक ग्तवणूक करणार आहे.

यू.ए.ई. मध्ये प्रामुख्याने भारतीय (CBSE, ICSE), ब्रिटिश (IB), American आणि अरब (इस्लामिक) शिक्षण पद्धतीचे शिक्षण दिले जाते.

यू.ए.ई. हा देश Tax Heaven किंवा करमुक्त देश म्हणून ओळखला जात असल्यामुळे बहुभाषी बहुदेशी लोकांचे येथे वास्तव्य आहे. वरील शिक्षण पद्धती व्यतिरिक्त इतर बऱ्याच शिक्षण पद्धती येथील मूळच्या नागरिकांसाठी उपलब्ध आहेत.

या पुढे देशाच्या दृष्टिकोनानुसार यू.ए.ई. चा विकास शैक्षणिक हब किंवा पर्यायी शिक्षण असा करण्याच्या दृष्टीने पावले उचललेली दिसतात. ह्या अनुषंगाने आपण येथील प्रवेश पद्धतीचा आढावा घेऊ.

बालशिक्षण किंवा प्राथमिक शिक्षण संस्थेत प्रवेश देण्यासाठी वेगवेगळ्या पद्धतींचा अवलंब केला जातो. काही संस्थेत सोडत पद्धत, काही शाळात first come first served किंवा जास्तीतजास्त शाळांमध्ये पाल्याची मुलाखत आणि गुणवत्ता यांच्या आधारावर प्रवेश दिला जातो. तसेच कमी उत्पन्न गटापासून उच्च उत्पन्न वर्गातील सर्व लोकांच्या पाल्यांना शिक्षणाची सोय आहे.

प्रवेशासाठी प्रत्येक शाळेची वेगळी प्रवेशप्रक्रिया असली तरी साधारणत: खाली नमूद केल्याप्रमाणे असते. १) पूर्ण भरलेला प्रवेशअर्ज २) पाल्य आणि पालकांचे ओळखपत्र (पारपत्र) ३) निवासी व्हिसा ४) एमिरेट्स ओळखपत्र ५) पाल्याचा इंग्रजी आणि अरबी या दोन्ही भाषेतील जन्मदाखला ६) लसीकरण माहितीपत्र ७) शाळाबदल पत्र (शाळेचा किंवा देशाचा बदल असल्यास) ८) पाल्याचे छायाचित्र ९) शुल्क दिल्याची पावती

यू.ए.ई. मध्ये विकलांग किंवा मितमंद विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाचीही व्यवस्था आहे. शिक्षणाचा अधिकार ह्या नियमाखाली प्रत्येक सामान्य मुलांच्या शाळेत काही प्रमाणात दिव्यांग विद्यार्थ्यांना प्रवेश दिला जातो. तसेच प्रत्येक शाळेत (shadow Teachers) छाया शिक्षकांची नियुक्ती केली जाते. दिव्यांग विद्यार्थी विद्यार्थिनींच्या प्रवेशासाठी सरकारी इस्पितळातून दिलेले पाल्यांचा आजार किंवा अपंगत्व, दिव्यांगत्व नमूद केलेले वैद्यकीय प्रमाणपत्र लागते. या पुढे आपण वेगवेगळ्या शाळांमधून कोणत्या माध्यमातून किंवा पद्धतीने अंमलबजावणी केली जाते ते पाहू. प्रत्येक शाळेची आपापली पद्धत असली तरी थोड्या फार फरकांनी त्याच पद्धती आहेत.

प्रथम शिक्षण हे वर्गात शिक्षक देतात. मूलभूत संकल्पना शिकवण्यावर आजही जास्त भर दिला जातो. अर्थातच गणित, अंकगणित, बीजगणित, आकडेवारी, भौतिक शास्त्र या तार्किक विषयांमध्ये मूलभूत संकल्पनांवर जास्त भर दिला जातो. तर जीवशास्त्र, रसायनशास्त्र, अर्थशास्त्र अशा विषयात वाचन व लेखन यावर जास्त भर दिला जातो. काही शाळातून स्वअध्ययन आणि सरावासाठी गृहपाठ दिला जातो. उन्हाळी आणि हिवाळी सुट्टीत अधिक सरावासाठी असाइनमेंट्स आणि पेपर दिले जातात. रोजच्या अभ्यासक्रमामधून थेअरी बरोबर प्रात्यक्षिकांमधून संकल्पना समजावल्या जातात. परंतु साधारणत: भारतीय शिक्षण पद्धतीतील सी.बी.एस.सी. मंडळाच्या शाळेत थेरॉटिकल शिक्षण आणि पारंपरिक शिक्षण या पद्धतींवर जास्त भर दिला जातो. तर आय.सी.एस.ई. मंडळाच्या शाळेत प्रात्यक्षिक शिक्षणावर जास्त भर दिला जातो. स्व-अध्ययन शंका निरसनाच्या निमित्ताने सामूहिक पद्धती तसेच 'Peer to Peer Learning' या पद्धतीदेखील अनुसरल्या जातात.

माध्यमिक व उच्च माध्यमिक इयत्तांत चर्चासत्रे, तसेच दृष्य, सचित्र, सादरीकरण यांचाही अवलंब केला जातो. शिक्षक शिकवतानाही चित्रांच्या स्वरूपात अभ्यासाचे किंवा संकल्पनेचे सादरीकरण करायला सांगतात. प्रकल्प किंवा समूह प्रकल्प याही माध्यमातून अभ्यास केला जातो. काही शाळात "Exquisite Mind" ह्या programme अंतर्गत उत्कृष्ट विद्यार्थ्यांना, अभ्यासात सामान्य असलेल्या मुलांना शिकवण्याची संधी दिली जाते ज्यायोगे शिकवणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे अधिक अध्ययन आणि सराव होतो आणि विषय पक्का होतो तर सामान्य मुलांना त्याच्या वयाच्या मुलांकडून शिक्षण मिळते. "parallel Learning" ह्या

programme अंतर्गत सामान्य किंवा बऱ्याच शंका असलेल्या किंवा वर्षाच्या मध्यावर आलेल्या किंवा काही कारणांनी सुरूटी झालेल्या विद्यार्थी-विद्यार्थिनींना शिक्षक वेगळा वेळ देतात. "STEM (Science Technology, Engineering, Maths)" ह्या कार्यक्रमांतर्गत वरील विषयातील नवनवीन शोध, सिद्धांत, संकल्पना यावर सादरीकरण किंवा तोंडी माहिती देण्याची संधी दिली जाते. लहान वर्गातील मुलांना "show & Tell" या कार्यक्रमांतर्गत वस्तू दाखवून त्या वस्तूबद्दल दर आठवड्यात माहिती देण्याची संधी दिली जाते. तसेच "STUDENT EXCHANGE PROGRAMME" अंतर्गत वेगळ्या देशातील मूलं इथे शिकतात तसेच येथील मुले काही काळ वेगळ्या देशात शिकतात. या कार्यक्रमांतर्गत शाळा मुलांना विविध challenge facing, adaptation to new environment, Team spirit, adjestments, independence ह्यासाठी योग्य बनवतात.

विद्यार्थी-विद्यार्थिनींच्या सर्वांगीण विकासासाठी अतिरिक्त अभ्यासेतर उपक्रम राबवले जातात. त्यात आंतरशालेय किंवा शालेय स्पर्धा घेतल्या जातात. यात खेळ विभागात बुद्धिबळ, नेट बॉल, व्हॉली बॉल, फूट बॉल, क्रिकेट, जलतरण, टेबल टेनिस, बॅडमिंटन अशा खेळांच्या स्पर्धा घेतल्या जातात. कला विभागात विविध शैलीचं गायन, वक्तृत्व, निबंध, नृत्य, नाट्य स्कीट, कविता लेखन, चित्रकला ह्या स्पर्धा घेतल्या जातात. अभ्यासाला पूरक अशा अभ्यासेतर पद्धतींचा अवलंब पालकही करताना दिसतात. ज्यात ॲबॅकस, रशियन मॅथ, वेदिक मॅथ ह्या कौशल्यांमध्ये मुलांना पारंगत करण्यात पालकांचाही विशेष भर दिसतो. या पद्धतींची जाहिरात काही अंशी शाळेतही केली जाते; परंतु यु.ए.ई. किंवा इतर देशातही मुलांना कुठल्याही शिक्षणाचा अतिबोजा किंवा दडपण येऊ नये म्हणून शाळेतील शिक्षक हे शाळेतील अभ्यास पुरेसा आहे असाच सल्ला देतात.

शाळेतर्फे Olympiad, Ken ken शास्त्र, गणित प्रश्न अशाही परीक्षांना इच्छुक, मुलांना बसवले जाते. तसेच वेगवेगळे क्लब किंवा सोसायट्या बनवल्या जातात. ज्या मार्फत विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना वाव दिला जातो. शाळा मिसक, बुक कल्ब, वादविवाद (वेगवेगळ्या भाषांमध्ये) रोबोटिक क्लब, कविता क्लब, योगा क्लब, कुकींग, कार्टुन, कुरान क्लब शाळांचे काही बांधील संघटना असतात. ज्यातून खेळ व कला यांची आवड असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना स्वखर्चाने अधिक शिक्षण दिले जाते.

कोणताही अभ्यास, शिक्षण आले की स्पर्धा ही असतेच. त्या अनुषंगाने आपण यु.ए.ई. शिक्षणातील ग्रेडींग पद्धत बघू. यु.ए.ई. मधील ग्रेडींग पद्धतीचे व्यवस्थापन हे "Minstry of Education" बघते. यु.ए.ई. मधील सर्वसाधारण शाळांची मूल्यांकन पद्धती ही अमेरिकन पद्धतीप्रमाणेच आहे. भाषा इंग्रजी व अरबी आहे. काही शाळांचे शैक्षणिक वर्ष सप्टेंबरमध्ये सुरू होऊन जूनपर्यंत संपते व जुलै आणि ऑगस्टमध्ये सुरू होत असून मार्चमध्ये संपते. जुलै आणि ऑगस्टमध्ये सुरू होत असून मार्चमध्ये संपते. जुलै आणि ऑगस्टमध्ये सर्व शाळांना सुट्टी असते. ही सुट्टी येथील उन्हाळ्यांच्या हवामानाच्या दृष्टीने योग्य ठरते.

ह्यानंतर आपण पदव्युत्तर शिक्षणाच्या संधी आणि पद्धती यांचा आढावा घेऊ.

MOHESR - Ministry of Highter Education & Scientific Reseranch ह्यांच्याकडे पदव्युत्तर शिक्षणाचे नियमन आणि व्यवस्थापन असते. पदव्युत्तर शिक्षण पद्धतीत सरकारी आणि खाजगी दोन्ही संस्थांचा समावेश आहे.

सरकारी संस्थांची देखरेख MOHESR करते. तर खाजगी संस्थांचे परवाने आणि मान्यता यांची देखरेख आणि व्यवस्थापन Ministrys Commission for Academic Accreditation (CAA) करते. इथेही यु.ए.ई. नागरिकांना विनाशुल्क शिक्षण मिळते व यु.ए.ई. चे नागरिकत्व नसणाऱ्यांना फी भरावी लागते.

यु.ए.ई. नागरिकांना सरकारी शिक्षण संस्थेत किंवा शाळेत विद्यापीठ शिक्षणापर्यंत विनाशुल्क शिक्षण मिळते. तसेच सहा ते अठरा वर्षांपर्यंत शिक्षण अनिवार्य असते. खालील तक्ता यु.ए.ई. ची शिक्षण संरचना दर्शवितो.

विविध शिक्षण पातळ्या	वयोगट	कालावधी
बालवाडी	४-५	१ वर्ष
प्राथमिक	६-१२	६ वर्षे
प्रारंभिक	१२–१५	३ वर्षे
माध्यमिक		
जनरल सेकंडरी	१५-१८	३ वर्षे
तांत्रिक माध्यमिक	१२-१८	६ वर्षे
उच्च शिक्षण	१८ आणि	
	वरचे वय	

ह्या पातळ्या उत्तीर्ण झाल्यानंतर मिळणारी प्रमाणपत्रे अशा प्रकारे असतात.

- १) SSLC २) तांत्रिक माध्यमिक डिप्लोमा
- ३) माध्यमिक डिप्लोमा ४) उच्च डिप्लोमा
- ५) स्नातक पदवी ६) औषध आणि शस्त्रक्रिया स्नातक (MBBS) ७) पदव्युत्तर पदवी

यु.ए.ई. मध्ये वेगवेगळ्या संस्था शिक्षणाचे नियमन बघतात आणि कार्यभार सांभाळतात.

ADEC ही कार्यकारिणी अबुधाबीमधील शिक्षण कारभार, योजना, व्यवहार व्यवस्थापन आणि दर्जेदार शिक्षण व आंतरराष्ट्रीय दर्जाची शिक्षण पद्धती यांची देखरेख करते.

या सर्व कार्यकारिणीची शाळा, शैक्षणिक संस्था, बालवाडी यांची वार्षिक तपासणी असते. या कार्यकारिणीचे काही अधिकारी शाळांना भेट देतात व त्यांच्या नियमावलीप्रमाणे तपासणी करतात. ते शाळेतली शिकवण्याची पद्धत शिक्षकांचे विद्यार्थ्यांशी वर्तन, प्रोत्साहन देण्याची पद्धत, कागदपत्रे, परीक्षा आणि शिक्षणाचे वेगवेगळे अहवाल तपासले जातात.

द्रवर्षी प्रत्येक शाळेत तीन महिन्यांचा कालावधी (Term) सरते वेळी पालकांना विद्यार्थी-विद्यार्थिनींच्या प्रगतीचा अहवाल दिला जातो. तसेच मुलांना सराव मार्गदर्शन आणि अपेक्षित सुधारणा सांगतात. मुलांचे कलागुण आणि वागणुकीतील चांगले गुण याबद्दलचीही माहिती देतात. तसेच काही कारणानिमित्ताने एखाद्या पालकाला शिक्षकांना भेटायचे असल्यास आधी सूचना दिल्यास वेळ दिला जातो. पालकांच्या शंकांचे समस्यांचे निवारण केले जाते. तसेच इमेल व फोन द्वारेही शिक्षकांशी, पर्यवेक्षकांशी, मुख्याध्यापकांशी संवाद साधता येतो.

शाळेमधील मुलांची शाळेत, शाळेच्या वाहतुकीतही स्त्री आणि पुरुष कामगारांची नियुक्ती करून काळजी घेतली जाते. घरी सोडण्याचे पत्ते व घ्यायला येणाऱ्या व्यक्तीची व्यवस्थित माहिती घेतली जाते. वाहतुकीचा नियम पालनाची जबाबदारी घेतली जाते.

अशा प्रकारे यु.ए.ई. ची शिक्षण पद्धती ही कुठल्याही विद्यार्थ्यांवर प्रकारचा ताण निर्माण करणारी नाही. कुठल्याही पद्धतीची नकारात्मक स्पर्धा निर्माण करणारी नाही. उत्तम दर्जाचे शिक्षण देऊन सक्षम गुणवान, ज्ञानी युवा पिढी निर्माण करून देशातल्या देशातच ह्या पिढीसाठी शिक्षण आणि रोजगार यांची उपलब्धता करून देशाचे कल्याण करणे हे ध्येय आहे आणि या ध्येयाची पुरेपूर पूर्तता होताना दिसून येते.

***

े लेखिका या युएईमध्ये स्थायिक असून वित्तीय क्षेत्रात कार्यस्त आहेत. यूट्यूबवर संस्कृत आणि मराठी स्रोत्र गायन त्यांनी केले आहे. तसेच त्यांचा शिक्षण या विषयावर अभ्यास आहे.

Email: anshalya@gmail.com

व्यावसायिक आणि कोशल्य शिक्षण - जर्मनी

संजीवनी कुवळेकर, पुणे : ९९६०१०२२४४

जर्मनीमध्ये ९वी अथवा ९०वीपर्यंतचे शिक्षण अनिवार्य आहे. शिक्षणाचे माध्यम अर्थातच जर्मन आहे. तेथील राज्यांना स्थानिक गर्रनांनुसार अभ्यासक्रम ठरविण्याचे व अंमलबनावणीचे अधिकार असतात. विद्यार्थ्यांच्या वयाच्या ९५/९६ व्या वर्षी व्यावसायिक शिक्षण सुरू होते. विद्यार्थी त्यांच्या आवडीचा एखादा व्यवसाय किंवा कौशल्य खोलात नाऊन शाळेमध्ये शिकतात. त्यांना ३५६ व्यवसायांपैकी एक व्यवसाय निवडीचे स्वातंत्र्य असते. त्या निवडलेल्या व्यवसायासाठीच्या अनुषंगिक कौशल्यांचे प्रशिक्षण खानगी कंपन्यांमधून मिळते. या कंपन्यांची शाळांशी भागीदारी असते. त्यामुळे व्यावसायिक शिक्षण पूर्ण होताच सुमारे ६० टक्के विद्यार्थांना त्याच कंपन्यांमध्ये रोजगार मिळतो. नर्मनीमध्ये व्यावसायिक शिक्षणावर आणि कौशल्यविकसनावर अधिक भर दिला नातो, हे सांगणार हा लेख.

Land of Ideas या नावाने जगभर ओळखले जाणारे राष्ट्र म्हणजे जर्मनी. शास्त्र, तंत्रज्ञान, साहित्य, संगीत, वास्तुशास्त्र, चित्रकला, तंत्रज्ञान इत्यादी जीवनाच्या विविध क्षेत्रांमध्ये गेली अनेक शतके नवनवीन कल्पना राबविणारे, शोध लावणारे, नवनवीन सिद्धांत मांडणारे, रचना करणारे राष्ट्र म्हणून जर्मनीने आपली वेगळी ओळख निर्माण केली आहे. वरील प्रमाणे अनेक क्षेत्रांत प्रयोगशील माणसे जगाला देऊन जर्मनीने आपले जीवन समृद्ध केले. आजच्या घडीलादेखील जर्मनी हा युरोपमधील बळकट अर्थव्यवस्था असणारा प्रथम क्रमांकाचा देश आहे. दुसऱ्या महायुद्धात बेचिराख झालेल्या या देशाने जिद्द, प्रचंड मेहनत, निष्ठा आणि दूरदृष्टी असलेल्या नेतृत्वाच्या जोरावर केवळ दोन दशकातच प्रगतीची भरारी मारली. या प्रगतीसाठी तेथे असलेला शिक्षणाचा पायाच महत्त्वाचा ठरला. जर्मनीतील शिक्षण व्यवस्था खालीलप्रमाणे :

जर्मनीमध्ये इयत्ता ९वी अथवा १०वीपर्यंत शिक्षण अनिवार्य आहे. ढोबळमानाने शिक्षणक्षेत्र जरी केंद्र सरकारच्या अखत्यारीत असले तरी तेथे असणाऱ्या १६ राज्यांना त्यांच्या स्थानिक गरजांनुसार अभ्यासक्रम ठरवण्याचे आणि अंमलबजावणीचे स्वातंत्र्य आहे. जर्मनीमध्ये असणाऱ्या १६ राज्यांना त्यांच्या स्थानिक गरजांनुसार अभ्यासक्रम ठरवण्याचे आणि अंमलबजावणीचे स्वातंत्र्य आहे. पण त्याचबरोबर राज्यघटनेप्रमाणे तेथे असणारा Grundgesetz (Basic Law) शिक्षणाबाबत मार्गदर्शक तत्त्वेही देतो. तेथील शिक्षण आणि सांस्कृतिक खात्याचे केंद्रीय मंत्रालय राज्यांना शिक्षणाबाबत सहकार्य करते, पण शिक्षण ही मुख्यत: त्या त्या राज्यांची जबाबदारी आहे.

पाच स्तरांची शिक्षण व्यवस्था प्रथम स्तर: पूर्व प्राथमिक

शिक्षणाची पहिली पायरी म्हणजे बालवाडी. यामधे पाळणाघरांचाही समावेश आहे. बहुतेक बालवाड्या माँटेसरी/किन्डरगार्टन खाजगी असतात. परंतु त्यांना राज्याकडून त्यासाठी परवाने घ्यावे लागतात. पुरेशी मोकळी, हवेशीर जागा, स्वच्छता, शैक्षणिक साधने आणि मुख्य म्हणजे प्रशिक्षित स्टाफ अशांसारख्या अटींची पूर्तता केल्याशिवाय परवाने मिळत नाहीत. पूर्व प्राथमिक स्तरावरचा अभ्यासक्रमही ठरवून दिलेला असतो. उदा., संवादकौशल्य, साधे अंकगणित, हलके व्यायाम, संगीत इत्यादी पातळ्यांवरचा बालकाच्या प्रगतीचा आलेख पालकांना सांगितला जातो. निकालपत्रामध्ये श्रेणी नमूद केलेली असते. बालकाचा विकास आनंददायी वातावरणात व्हावा, याकडे आवर्जून लक्ष दिले जाते.

द्वितीय स्तर: प्राथमिक

प्राथमिक शाळेत प्रवेश करताना विद्यार्थ्यांचे वय ६ वर्षे असते. प्राथमिक शाळा चार इयतांची असून आठवड्यातून ५ किंवा ६ दिवस शाळा भरते. सुसज्ज शाळा आणि आवश्यक ती योग्यता प्राप्त असणारे शिक्षक, या बाबी असणाऱ्या शाळांनाच मान्यता असते. भाषा, अंकगणित, शास्त्र, भूगोल यांसारखे विषय शिकवण्यासाठी मान्यताप्राप्त पाठ्यपुस्तके वापरली जातात. शिकविण्याचे माध्यम अर्थातच जर्मन आहे.

तृतीय स्तर - निम्न माध्यमिक शाळा-

प्राथमिक शाळेनंतर विद्यार्थी Lower Secondary School मध्ये जातात. यासाठी त्यांना चार प्रकारच्या शाळांचा पर्याय उपलब्ध असतो. निम्न माध्यमिक शाळा इ.९वी किंवा १०वी पर्यंत असतात. राज्याराज्यांत या बाबतीत थोडाफार फरक दिसतो.

चतुर्थ स्तर - उच्च माध्यमिक शाळा

Upper Secondary School ही इयत्ता १२वी अथवा १३वी पर्यंत असते. १३वी नंतर शालान्त परीक्षा असते. Gymnasium शाळेतील या शालान्त परीक्षेचे नाव Abitur असे आहे.

पाचवा स्तर-विद्यापीठ

या शेवटच्या स्तरात अर्थातच उच्च शिक्षण येते. १९६० साली केवळ ८ ते १०% विद्यार्थी उच्च शिक्षण घेत असत. आता मात्र ते प्रमाण ३०% च्या पुढे गेले आहे. उच्च शिक्षणासाठी विद्यार्थांना दोन पर्याय उपलब्ध असतात. एक म्हणजे विद्यापीठे किंवा Fachhochschulen म्हणजे Universities of Applied Sciences. आजच्या घडीला यांची संख्या ४२६ आहे.

प्राथिमक शाळेनंतर विद्यार्थ्यांना Gymnasium, Hauptschule, Realschule आणि Gesamtschule या चार प्रकारच्या शाळांतून एक शाळा निवडावी लागते. या निम्न आणि उच्चस्तरीय माध्यमिक शाळांसाठी केंद्राकडून ठरविण्यात आलेली सर्वसाधारण ध्येये पुढील प्रमाणे आहेत:-

- विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, मानसिक आणि शारीरिक विकासासाठी योग्य असलेल्या पोषक गोष्टी, कृती करणे.
- २) स्वावलंबन, निर्णयक्षमता, शिस्त याचबरोबर विद्यार्थ्यांना सामाजिक व लोकशाही जबाबदारी घेण्याचे शिकवणे
- ३) शैक्षणिक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना साहाय्य व मार्गदर्शन करणे.
- ४) विद्यार्थ्यांनी निवडलेला मुख्य विषय अथवा व्यवसायाचे प्रगत ज्ञान देण्यासाठी त्यांना साहाय्य करणे.

माध्यमिक स्तरावरील चार शाळांचा पर्याय -

अ) Hauptschule : Secondary General School चौथी उत्तीर्ण झालेला विद्यार्थी Hauptschule मध्ये जातो. साधारणपणे ज्यांना चौथीत सर्वसाधारण श्रेणी

असते किंवा ज्यांना उच्च शिक्षण न घेता लवकरात लवकर एखादा व्यवसाय शिकून स्वावलंबी व्हायचे असते, असे विद्यार्थी Hauptschule चा पर्याय निवडतात. या शाळेचा कालावधी ५/६ वर्षांचा असतो. या शाळेतही शिकवले जाणारे विषय इतर तीन शाळांप्रमाणे असतात. पण विषयांची व्याप्ती आणि शिकविण्याची गती कमी असते. Hauptschule ची शालान्त परीक्षा (Hauptschuleabschluss) उत्तीर्ण झाल्यावर, म्हणजेच विद्यार्थ्यांच्या वयाच्या १५/१६ व्या वर्षी व्यावसायिक प्रशिक्षण सुरू होते. त्यानंतर हे विद्यार्थी रोजगार करायला लागतात किंवा निवडलेल्या व्यवसायाचे पुढील शिक्षण सुरू करतात. या शाळेनंतर त्यांनी घेतलेल्या व्यावसायिक प्रशिक्षणामुळे ते कुशल कामगार बनतात. त्यांच्या व्यवसायासाठी लागणारे कौशल्यच Job Market मध्ये महत्त्वाचे असते. ॲकेडेमिक, सैद्धांतिक ज्ञानाची खूप आवश्यकता असत नाही. या व्यावसायिक शिक्षणाच्या शाळांमध्ये कुठलेही शुल्क असत नाही कारण त्या सरकारी असतात. सरकारही उर्वरित तीन शाळांपेक्षा याच शाळांवर अधिक खर्च करते.

या शाळेबाबतचे अजून एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे विद्यार्थ्यांची इच्छा आणि क्षमता असेल तर तो Hauptschule मधून परत Gymnasium मधे जाऊ शकतो आणि नंतर विद्यापीठातही पुढील शिक्षण घेऊ शकतो. उच्च शिक्षणाची संधी कधीही बंद होत नाही.

ৰ) Realschule : Secondary School

ही शाळा Hauptschule पेक्षा वरच्या दर्जाची असते. या शाळेतील विद्यार्थी शालान्त परीक्षेनंतर gymnasium मध्ये जाऊ शकतात किंवा उमेदवारी (Apprentic-ship) करतात किंवा अधिक कौशल्यासाठी व्यवसायाच्या अधिक सखोल ज्ञानासाठी दुसऱ्या शाळेत जातात. Realschule मध्ये इतर नेहमीच्या विषयांबरोबर एखादी परकीय भाषाही शिकतात. येथील शालान्त परीक्षेला Mittlere Reife म्हणतात. यानंतर इच्छा असेल तर उच्च शिक्षणाचा दरवाजा त्यांच्यासाठी खुलाच असतो.

ক) Gymnasium : Secondary School/ Grammar School

चौथीनंतर या शाळेमधे प्रवेश घेणारे विद्यार्थी अधिक बुद्धिमान आणि ज्यांच्याकडे उच्चिशिक्षण घेण्याची क्षमता असते, असे असतात. विषय जरी तेच असले तरी त्यांची व्याप्ती, दर्जा आणि सखोलता जास्त असते. या शाळेतील विद्यार्थी शालान्त परीक्षेनंतर (Abitur) उच्च शिक्षणासाठी विद्यापीठात प्रवेश घेऊ शकतात. या शिक्षणाचा कालावधी ८/९ वर्षे असतो. या विद्यार्थांसाठीही व्यावसायिक विषय निवडीचे स्वातंत्र्य असते.

ਤ) Gesamtschule Comprehensive

या प्रकारच्या शाळा जर्मनीमधे संख्येने फार नाहीत. १३वी पर्यंत असलेल्या या शाळेमधे उर्वरित तीनही शाळांमध्ये असलेल्या गोष्टींचे संयुक्त स्वरूप असते.

वरील चार प्रकारच्या शाळांमधील एक शाळा निवडण्याचे काम पाचवीत प्रवेश करताना करावे लागते. विद्यार्थ्यांचे वय (१०) लक्षात घेता त्याची शैक्षणिक क्षमता, कल आणि पालकांची इच्छा यावरही निवड ठरते. याबाबींचा विचार करून शिक्षकच मुख्यत: शिफारस करतात.

Berufschule: Vocational School

माध्यमिक शाळांनंतर विद्यार्थी त्यांच्या आवडीचा एखादा व्यवसाय किंवा कौशल्य अधिक खोलात जाऊन वरील प्रकारच्या शाळेत शिकतात. याची पूर्वपीठिका अर्थातच माध्यमिक शाळेत तयार झालेली असते. जर्मनीतील ही एक अगदी अनन्य साधारण अशी शिक्षणातील व्यवस्था आहे. त्यायोगे विद्यार्थ्यांना २ दिवस शाळेमध्ये academic शिक्षण, म्हणजेच ते शिकत असलेल्या व्यवसायाचा थेअरी चा भाग शिकायला मिळतो आणि उरलेले तीन दिवस उमेदवारी, प्रात्याक्षिक शिक्षण उदा., एखादा विद्यार्थी गाडी दुरुस्ती शिकत असेल तर शाळेत तो वेग, प्रकाश यांसारख्या फिजिक्समधील अमूर्त संकल्पना शिकतो, तसेच त्याला गॅरेजमधे प्रत्यक्ष अनुभव घेण्यासाठी उमेदवारी करण्याची संधी मिळते. जर्मनीची ही Dual System जगात अतिशय नावाजली आहे. या संमिश्र शैक्षणिक पद्धतीच्या शाळांमध्ये विद्यार्थी ३५६ व्यवसायांपैकी एक निवडतात; त्याला अनुषंगिक कौशल्यांचे प्रशिक्षण उमेदवारीच्या काळात खाजगी कंपन्यांमध्ये घेतात आणि नंतर Apprentince-ship यशस्वीरीत्या पूर्ण झाल्यावर त्यांना Chamber of Commerce कडून प्रमाणपत्र मिळते. या व्यावासायिक शाळांवरील नियंत्रण राज्यांच्या अखत्यारीत नसून केंद्रसरकार, उद्योगक्षेत्र आणि व्यापार संघटनांकडे असते. बाजारपेठातील रोजगारांच्या गरजा लक्षात घेऊन या शाळांतर्फे निरनिराळे व्यावसायिक कोर्सेस, प्रोग्रॅम्स आयोजित केले जातात. उच्च दर्जाचे कौशल्य विकसित करण्यासाठी आजच्या घडीला सुमारे ४,३०,००० कंप्रन्यांशी शाळांची भागीदारी झालेली आहे. त्यामुळे ६०% विद्यार्थ्यांना त्याच कंपन्यांमधे रोजगार

मिळतो. अशा रीतीने विद्यार्थ्यांना त्यांनी शिकलेल्या ज्ञानाचे, केलेल्या मेहनतीचे फळ लगेच मिळताना दिसते. Berufschule (Vocational School) मधील विद्यार्थ्यांना वाटले तर यानंतरही ते उच्च शिक्षण घेऊ शकतात; पण नोकरीच्या बाजारपेटेसाठी, चांगल्या जॉबसाठी महाविद्यालयीन शिक्षणाची गरज नाही हे अधोरेखित होते. कौशल्याधिष्ठित व्यावसायिक अभ्यासक्रम देण्याची परंपरा जर्मनीतील शाळांमध्ये गेली अनेक दशके चालू आहे. आपणही अलीकडच्या काळात त्याची गरज ओळखून व्यावसायिक अभ्यासक्रम, कौशल्यविकास यामध्ये सुधारणा करून बळकटीकरण करत आहोत. मला जर्मन सरकारची शिष्यवृत्ती मिळाल्यामुळे जर्मनीतील शाळा आणि या व्यावसायिक शाळांना प्रत्यक्ष भेटी देणे शक्य झाले, तसेच किती उत्तम प्रकारे काळाची गरज ओळखून शिक्षण विभाग आणि उद्योग हातात हात घालून विद्यार्थ्यांच्या हितासाठी आणि एकप्रकारे देशासाठीही कसे झटत आहेत, हे पहायला आणि अनुभवायला मिळाले. व्यावसायिक शिक्षणावर व कौशल्य विकसित करण्यावर जर्मनीतील शिक्षणव्यवस्थेचा जो भर आहे. तोच त्यांच्या शिक्षणव्यवस्थेचा गाभा व महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आहे.

***

े लेखिका मॉडर्न महाविद्यालय, पुणे येथून जर्मन विभाग प्रमुख म्हणून निवृत्त व २००३ ते २०२० या कालावधीत अभ्यासमंडळ सदस्य आहेत.

Email: sanjukuralekar@gmail.com

शिक्षणाने सर्वांगीण विकास व अद्ययावत तंत्रज्ञान - सिंगापूर

रमा कुलकर्णी, सिंगापूर :

सिंगापूरमध्ये बहुतांश विद्यार्थी सरकारी शाळांमधून शिकतात. सरकारच्या एकूण उत्पन्नापैकी २० टक्के खर्च शिक्षणावर केला जातो. संसाधनांची मोठ्या प्रमाणात उपलब्धता, शिक्षकांच्या प्रशिक्षणावर भर, शिक्षणात अद्ययावत तंत्रज्ञानाचा वापर, हे येशील शिक्षणप्रणालीचे वैशिष्ट्य होय. कोरोनाकाळात सर्व विद्यार्थांना आयपॅड उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत. सरकारी अनुदानित शाळांमधील सर्व शिक्षण मोफत असते; अगदी महाविद्यालयीन शिक्षणही मोफत मिळते; किंवा क्वचित नाममात्र फी आकारली जाते. येशील शैक्षणिक वर्ष नानेवारी ते डिसेंबर असते आणि ते ८ सत्रांत विभागले जाते. शिक्षणाची मुख्य भाषा इंग्रनी आहे. मात्र मलय, मॅंडरीन आणि तामीळ याही येशील अधिकृत भाषा आहेत हे सांगणारा हा लेख.

सिंगापूरची शिक्षणपद्धती या विषयावर लिहावयास घेतले तेव्हा ह्या माझ्या पेशाकडे जरा वेगळ्या दृष्टिकोनातून बघण्याची संधी मला प्राप्त झाली आणि अर्थातच ज्या व्यवस्थेचा मी एक अगदी छोटा भाग आहे ती व्यवस्था कशा प्रकारे कार्यरत आहे हे पाहण्याचा एक विचार करावा लागला.

सिंगापुरात ९०% शाळा ह्या सरकारी आहेत आणि अर्थातच ९०% विद्यार्थी सरकारी शाळेत शिकतात. ज्या विदेशी लोकांना ह्या सरकारी शाळांमध्ये प्रवेश मिळत नाही ते आंतरराष्ट्रीय शाळा उपलब्ध असल्याने तिथे शिकतात. सर्व शाळा ह्या अगदी तंतोतंत एकाच साच्यातून काढल्याप्रमाणे वाटू शकतात. त्याचे बांधकाम एकाच धर्तीचे असते. आणि सर्व शाळा ह्या 'मिनिस्ट्री ऑफ एज्युकेशन'मार्फत नियंत्रित होत असतात. सगळ्यांच कार्यप्रणालीत, व्यवस्थेत एकवाक्यता असते. सिंगापूरमधील शिक्षण हे शिक्षण मंत्रालय (एमओई) द्वारे व्यवस्थापित केले जाते. करदात्यांचा निधी हा शाळांच्या विकासावर आणि कारभारावर खर्च तर होतोच आणि त्याचबरोबर सरकारी बजेटचा २०% निधी शिक्षणावर खर्च होत असतो. सिंगापुर संरक्षण खात्यानंतर सर्वाधिक खर्च शिक्षणावर करतो. एकूणातच सर्व संसाधनांची भरपूर रेलचेल आणि सढळ हाताने शिक्षकांच्या प्रशिक्षणासाठी

सरकार अनुदान देते. प्रत्येक शिक्षकाने शिक्षणात सतत अद्ययावत तंत्रज्ञानाचा वापर करत रहावा म्हणून त्यांच्यासाठी वेळोवेळी विविध वर्कशॉप / प्रशिक्षण वर्ग आयोजित केले जातात. शिक्षकांना दिलेल्या सर्व साधनसामग्रीची पण अद्ययावत नवीन उत्पादने वेळोवेळी उपलब्ध करून दिली जातात. एक साधे उदाहरण द्यायचे झाले तर, वर्तमानात आपण अनुभवत असलेल्या कोविड परिस्थितीशी मुकाबला करण्यासाठी संपूर्ण देशातील प्रत्येक विद्यार्थ्यास घरून अभ्यास करण्यास अडचण नको म्हणून समस्त विद्यार्थीवर्गास आयपॅड उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत. शिक्षण हे एका वेगळ्याच पातळीवर नेलेले आहे असे चांगलेच जाणवते. सरकारी शाळा तसेच खासगी शाळांच्या बाबतीत इथले सरकार सल्लागार आणि पर्यवेक्षी भूमिकादेखील बजावत असते. खाजगी आणि सरकारी या दोन्ही शाळांमध्ये, त्यांच्या अभ्यासक्रमात, स्वायत्ततेच्या प्रमाणात, करदात्यांच्या मदतीत आणि निधीच्या उपलब्धतेत, तसेच विद्यार्थ्यांवरील शिक्षणाचा बोजा आणि प्रवेशधोरण ह्या सर्वच बाबतीत भिन्नता आहे. आधी म्हटल्याप्रमाणे, सरकार राष्ट्रीय बजेटच्या एकूण निधीतील सुमारे २०% शिक्षणावर खर्च करते. जे सिंगापूरमधील नागरिकांना सार्वजनिक सरकारी शैक्षणिक आणि सरकार साहाय्यित खाजगी शिक्षणास

तसेच (EDUSAVE) कार्यक्रमासाठी अनुदान देते. आश्चर्य वाटण्यासारखी गोष्ट ही आहे, की सिंगापूर सरकारी अनुदानित शाळांमध्ये त्यांच्या मुलांना शिक्षण देण्यासाठी जो खर्च करते तो परदेशी लोकांसाठी होणाऱ्या खर्चापेक्षा जास्त असतो आणि हा सर्व खर्च सरकार करते. सर्व शिक्षण हे मोफत आहे. विद्यार्थांना एकही पैसा न देता पहिली ते अगदी कॉलेजपर्यंत शिक्षण घेता येते. क्वचित अंशतः फी आकारली जाते, जी अत्यंत नगण्य असते. २००० साली, अनिवार्य शैक्षणिक कायद्याने प्राथमिक शिक्षणाच्या वयाच्या मुलांसाठी अनिवार्य शिक्षणाचा नियम केला. मुलांना शाळेत न घालणाऱ्या पालकांसाठी आणि शाळेतील विद्यार्थ्यांची अनियमित उपस्थिती निश्चित करण्यासाठी कायदा बनविला. होमस्कूलिंग किंवा पूर्णवेळ धार्मिक संस्थांना सूट मिळण्याची परवानगी आहे; परंतु पालकांनी वैयक्तिक पातळीवर शिक्षण मंत्रालयाकडून सूट मागितली पाहिजे आणि किमान बेंचमार्क पूर्ण केला पाहिजे असा दंडक असतो.

मी भूगोल विषयाची शिक्षिका आहे. मला भारतातील पूर्वान्भवापेक्षा येथे बराच वेगळा अन्भव जाणवला. विषयाच्या व्याप्तीबाबत आणि खोलीबाबत फारच वेगळेपण जाणवला. विद्यार्थी बहुतेककरून त्यांच्या देशाला उपयुक्त असे भौगोलिक विषय शिकतात. उदाहरणार्थ, जलसंपदा, वनसंपदा, गृहनिर्माण, वाहतूक, पर्यटन तसेच हवामान आणि जागतिक तापमानवाढीबाबतीत उपाययोजना. खाद्यसंस्कृती आणि अन्न निर्मितीतील समस्या असेही विषय शिकवले जातात. थोडेफार नकाशावाचन, दिशा, अक्षांश, रेखांश तसेच देश, खंड, महासागर ह्यांची जुजबी माहिती करून दिली जाते. मुळात हे सगळे अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाच्या मदतीने शिकवले जाते. सर्वांत महत्त्वाचे म्हणजे भूगोल विषयात एखादी पर्यावरणातील समस्या घेऊन मुलांना त्यावर एक लघु संशोधन करावे लागते आणि त्यावर उपाययोजना सुचवाव्या लागतात. हे भौगोलिक संशोधन बऱ्याच प्रमाणात मुलांना समाजात जाऊन, माहिती गोळा करून स्वतंत्रपणे करावे लागते.

शैक्षणिक वर्ष जानेवारी ते डिसेंबर असे असते आणि ते चार सत्रांमध्ये विभागले जाते. प्रत्येक सत्र १० आठवड्यांचे असते आणि वर्षातून दोन दीर्घ सुट्ट्या महिन्याभराच्या (जून आणि डिसेंबर) आणि दोन छोट्या सुट्ट्या १० दिवसांच्या (मार्च आणि सप्टेंबर) मध्ये असतात. प्रत्येक सत्रात एक परीक्षा असते. वर्षभर विविध उपक्रम राबवले जातात. प्रत्येक शाळेत अनेक अभ्यासेतर उपक्रम (एक्स्ट्रा करिक्युलर) राबवले जातात. ह्यात सर्व प्रकारचे मैदानी खेळ, क्रीडा प्रकार, संगीत, नृत्य, वाद्य, स्काऊट-गाईड, एन.सी.सी., पोलीस, अशा सर्व प्रकारचे प्रशिक्षण दिले जाते. तुम्हास ज्यात आवड असेल ते तुम्ही निवडू शकता. शाळेनंतर ह्याचे शिक्षण दिले जाते. म्हणजे मुले एकदा सकाळी शाळेत आली की घरी थेट हे सर्व उरकूनच जातात. शाळा जवळपास १०-११ तास चालते. मुले शाळेच्या स्वाधीन केली, की त्यांचा सर्वांगीण विकास करण्याची जबाबदारीपण शाळेवरच सोपवली जाते. शाळेनंतर अनेक शिक्षक विविध उपक्रमांसाठी नेमले जातात. शाळांमध्ये मुलांच्या खाण्यापिण्याची सोय अत्यंत माफक दरात केलेली असते. देशोदेशीचे खाद्य प्रकार उपलब्ध असतात.

वर्षभर अनेक आंतरशालेय स्पर्धा होत असतात. शाळेचे वार्षिक संमेलन, शिक्षकिदन, व्हॅलेंटाईन डे, रेशिअल हार्मनी डे, इंटरनॅशनल फ्रेंडिशिप डे, क्रीडा दिन, निरोप समारंभ इत्यादी दिवस दणक्यात साजरे होतात. सिंगापूरमधील शिक्षणाची मुख्य भाषा इंग्रजी आहे, जी अधिकृतपणे स्थानिक शिक्षणप्रणालीत पहिली भाषा नियुक्त केली गेली आहे. प्राथमिक शाळेत येईपर्यंत हे शिक्षणाचे प्राथमिक माध्यम बनले आहे. मलय, मँडरीन आणि तामिळ ह्यापण शिक्षणाच्या अधिकृत भाषा आहेत. मातृभाषा आणि त्या भाषांचे

साहित्य वगळता जवळजवळ सर्व विषयांच्या शिक्षणाची भाषा इंग्रजी आहे. सुरुवातीच्या काळात इंग्रजी वापरण्याची तरतूद असूनही, विशेष साहाय्य योजना (एसएपी) अंतर्गत माध्यमिक शाळा, मातृभाषेच्या समृद्ध वापरास प्रोत्साहित करतात आणि कधीकधी इंग्रजी व्यतिरिक्त इतर भाषांमध्ये विषय शिकवितात. इंग्रजी तसेच दुसऱ्या भाषेचा वापर करून काही शाळा अभ्यासक्रम शिकवण्याचा प्रयोग करीत आहेत तर काही शाळा गणित आणि विज्ञानासह इतर विषय मातृभाषेतून शिकवण्याचे प्रयोग करतात.

The Organisation for Economic Cooperation and Development अर्थात (OECD) ओईसीडीने, सिंगापूरच्या शिक्षण प्रणालीस सातत्याने जगातील सर्वोच्च स्थान दिले आहे. असे मानले जाते, की हे सिंगापूरमध्ये लागू करण्यात आलेल्या अध्यापनाच्या शैलीतून आले आहे. पुढे जाण्यापूर्वी त्यांचा प्रत्येक विद्यार्थी अभ्यासक्रमामध्ये पूर्णपणे पारंगत झाला पाहिजे, यावर लक्ष केंद्रित करतात. सिंगापूरमधील शिक्षक खूपच खोलात जाऊन विषय शिक्कवतात. ह्यामुळेच आंतरराष्ट्रीय सांस्कृतिक आणि जागतिक विषय समजून घेण्याची आणि त्यांच्यावर कृती करण्याच्या क्षमतेमुळे सिंगापूरची १५ वर्षांची मुले आंतरराष्ट्रीय कसोटीत अव्वल स्थान मिळवत आहेत. (PISA Test)

सिंगापूरमध्ये, शिक्षण प्रणालीमध्ये सहा वर्षांची प्राथमिक शाळा, त्यानंतर माध्यमिक शाळेची चार ते सहा वर्षे आणि एक ते तीन वर्षे पोस्टसेकंडरी शाळेचा समावेश आहे. ज्याप्रमाणे कॉलेजमध्ये विषयानुसार वर्ग अन् विद्यार्थी बदलत असतात तसाच काहीसा प्रकार सर्व विषयांच्या बाबतीत २०२४ पर्यंत करण्याचे निश्चित झाले आहे.

ज्याप्रमाणे प्रत्येक शिक्षण प्रणालीची काही शक्तिस्थळे असतात तशीच काही कुमकुवत बाबी असतात. माझ्या दृष्टीने ह्या पद्धतीची एक त्रुटी अशी

आहे, की सिंगापुरात एखाद्या विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक वाटचाल एका चाकोरीतून होते. अगदी कोवळ्या वयात त्यांची ठरावीक शैक्षणिक मार्गावर वाटचाल सुरू होते. एखादा विद्यार्थी (एक्स्प्रेस) जलद, एखादा विद्यार्थी (नॉर्मल) सर्वसाधारण तर एखादा विद्यार्थी (टेक्निकल) तांत्रिक अभ्यासक्रमासाठी योग्य आहे हे त्यांच्या सहावीच्या बोर्डाच्या परीक्षेत ठरते. आणि मग '१०वी फ' सारखे वर्ग वेगळ्या प्रकारे शिकवले जातात. एका दृष्टीने हे जरी त्यांच्या मंद गतीने होणाऱ्या प्रगतीसाठी योग्य असले तरी काही जण ह्या मार्गावर निराशपण होऊ शकतात. त्यासोबत येणाऱ्या अनेक आव्हानांना पेलणे हे प्रत्येक विद्यार्थ्यास जमतेच असे नाही. तसेच शालेय शिक्षण संपवल्यावर, विद्यापीठाकडे वळण्याआधी प्रत्येक मुलास राष्ट्रीय सेवा करण्यास २ वर्षे जावे लागत असल्याने त्यांचा शैक्षणिक प्रवास हा बराच लांबणीवर पडतो. असो, ह्या किरकोळ त्रुटी वगळता एकूण सिंगापूर हे शिक्षणासाठी निश्चितपणे एक अत्युत्तम ठिकाण आहे हे नक्की.

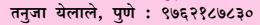
अध्यापनाच्या दृष्टिकोनातून मला स्वतःला सिंगापूर, निश्चितच खूपच अत्याधुनिक आणि तांत्रिकीकरणाने युक्त असे एका वेगळ्याच पातळीवर असलेले अनुभव देत आहे. एक शिक्षक म्हणून अतिशय समृद्ध अनुभव देणाऱ्या ह्या प्रणालीस तसेच आपल्या शिक्षकांवर भरभरून प्रेम करणाऱ्या माझ्या अनेक विद्यार्थ्यांना माझे अनेक अनेक धन्यवाद.

***

े लेखिका पुणे येथे भूगोल विषय शिक्षिका होत्या. गाईड चळवळीत राष्ट्रपती पुरस्कार मिळविला आहे. सध्या सिंगापूर येथे मिनिस्ट्री ऑफ एन्युकेशन बरोबर २०१२ पासून आजपर्यंत भूगोल शिक्षिका म्हणून कार्यस्त आहेत.

Email: rama_anant_kulkarni@moe.edu.sg

निसर्गप्रधान जीवनशैलीतील शिक्षण - भूतान

9९६ 9 मध्ये भूतानमध्ये सार्वित्रक शिक्षणाची सुरुवात झाली. इंग्रजी आणि डोझन्का या भाषांमधून मुलांना शिक्षण दिले नाते. डोझन्का ही येथील राष्ट्रीय भाषा असून ती तिबेटियन लिपीत लिहिली आहे. २०१६ पासून येथील अभ्यासक्रमात माहिती तंत्रज्ञानाचा समावेश करण्यात आला आहे. भूतान हा देश डोंगरदऱ्यांचा असल्यामुळे येथे उच्चशिक्षणाच्या अपुऱ्या संधी आहेत. येथे शिक्षण घेणाऱ्यांचे प्रमाण कमी असले तरी बेरोनगारीचे प्रमाण नास्त नाही. सर्वसमावेशकता, शांततेचा पुरस्कार, मूल्यशिक्षणावर भर, निसर्गप्रधान नीवनशैली ही येथील शिक्षणपद्धतीची वैशिष्ट्ये होत. उच्च प्रतीच्या आनंदाचा निर्देशांक असणारा हा देश आहे, हे सांगणारा हा लेख.

भारतीय उपखंडातील भूतान हा भारत आणि चीन या दोन मोठ्या देशांच्या मधोमध असणारा लहानसा, निसर्गरम्य देश आहे. येथे घटनात्मक राजेशाही असून राजेशाही पद्धतीचा जनमानसावर असणारा पगडा अजूनही कायम आहे. बौद्ध धर्माचे वर्चस्व असणाऱ्या या देशातील हिंदू जनता आपल्या राजाला विष्णू आणि राणीला लक्ष्मी मानते. सुमारे आठ लाख लोकसंख्या असणारा हा देश अडतीस हजार चौरस किलोमीटर भूमीवर पसरलेला आहे. बहुतेक भाग पहाडी असल्याने जनजीवन कठीण आहे. भूतानची स्थापना सतराव्या शतकात झालेली असून सध्या येथे वांगचुक या १९व्या शतकात उदयास आलेल्या राजपरिवाराची सत्ता आहे.

हिमालय पर्वतरांगांच्या ह्या भागात घनदाट जंगल असून विविध प्रकारच्या वनस्पती, प्राणी, पक्षी येथे आढळतात. राजकीयदृष्ट्या भूतान कायम स्वतंत्र राहिला आहे; परंतु तो अनेक गोष्टींसाठी भारतावर अवलंबून आहे. त्यामुळे भारतातील ब्रिटिश अमलाचा परिणाम भूतानवर झालेला दिसतो. अनेक शतके बौद्ध संप्रदायाचे अस्तित्व या भागात आहे. प्राचीन काळापासून भूतानचे जीवन बौद्ध धर्माच्या प्रभावाखाली आहे. अर्वाचीन पाश्चात्त्य घडामोडी तिथपर्यंत पोहोचण्यास वेळ लागतो. हेच आपल्याला भूतानच्या शैक्षणिक व्यवस्थेसंदर्भातही दिसून येते.

भूतानमधील पारंपरिक शिक्षणपद्धती ही बौद्ध विहारांमध्ये विकसित झालेली दिसते. २०व्या शतकात भूतानमध्ये आधुनिक शिक्षणाचा पुरस्कार होईपर्यंत तेथील लोक बौद्ध विहारांमध्ये जाऊन शिक्षण घेत होते. विहारांमधील शिक्षण सार्वित्रिक स्वरूपाचे नव्हते. ते काही विशिष्ट परिवारांपुरते मर्यादित होते. सर्वसामान्य जनतेला इच्छा असेल तर ते मिळत असेलही; पण सर्वांना मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण नव्हते. या शिक्षणाचे स्वरूप मुख्यतः धार्मिक होते. भाषा, गणित, तत्त्वज्ञान आणि बौद्ध धर्म यांचे अध्ययन-अध्यापन केले जायचे. २०व्या शतकाच्या सुरुवातीला तत्कालीन राजा उग्यान वांगचुक यांनी भूतानमधील विद्यार्थी उच्च शिक्षणासाठी भारतात पाठवायला सुरुवात केली.

१९६१ मध्ये भूतानने सार्वत्रिक शिक्षणाची सुरुवात केली. ११ वर्षांचे पायाभूत शालेय शिक्षण मोफत दिले जाते. यामध्ये ७ वर्षांचे प्राथमिक आणि चार वर्षांचे माध्यमिक शिक्षण दिले जाते. इंग्रजी आणि डोझन्का या स्थानिक भाषेच्या माध्यमातून शिक्षण दिले जाते. डोझन्का ही राष्ट्रीय भाषा असून ती तिबेटियन लिपीत लिहिली जाते. २०१७ च्या अहवालानुसार ५१५ शाळांमधून १,६८,०९२ विद्यार्थी शिकत आहेत आणि ९४१५ शिक्षक त्यांना शिकवत आहेत. शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांचे प्रमाण १:२० इतके आहे. प्राथमिक शिक्षणात भाषा विषय, गणित आणि विज्ञान यांचा समावेश असून २०१६ पासून माहिती तंत्रज्ञानाचा समावेश अभ्यासक्रमामध्ये करण्यात आलेला आहे. देशाची साक्षरता वाढवण्यासाठी भूतानचा राजा आणि नवे लोकशाही सरकार पूर्ण प्रयत्न करत आहे; परंतु तेथील साक्षरतेचे प्रमाण केवळ ६० टक्के असून स्त्रियांमध्ये ते ५० टक्क्यांपेक्षाही कमी आहे. पहाडी प्रदेशामुळे दळणवळणाच्या अडचणी आणि शैक्षणिक संस्थाही सगळ्या ठिकाणी पोहोचण्यात कमी पडत असल्याने शाळांमध्ये होणारे प्रवेश अपेक्षेपेक्षा कमी आहेत. शालेय शिक्षणापेक्षा उच्च शिक्षणातील प्रवेश अजूनच कमी आहेत. भूतानमध्ये प्रजेचे राजे म्हणून प्रसिद्ध आणि लोकप्रिय असलेल्या राजा जिग्मे केसर नामगयेल वांगचुक यांच्या अथक प्रयत्नांतून २००३ साली रॉयल युनिव्हर्सिटी ऑफ भूतानची आणि २०१५ साली केसर ग्यालपो युनिव्हर्सिटी ऑफ मेडिकल सायन्सेस ऑफ भूतान या दोन विद्यापीठांची स्थापना झालेली आहे. छोट्या भूप्रदेशाचा देश असल्याने येथे उच्च शिक्षणाच्या संधी नुकत्याच सुरू झाल्या आहेत आणि त्या पुरेशा नाहीत. अनेकदा इथले विद्यार्थी उच्च शिक्षणासाठी भारत आणि जवळपासच्या अन्य देशांमध्ये जाताना दिसतात.

साक्षरतेचे प्रमाण आणि एकूणच शिक्षण घेणारे विद्यार्थी जरी कमी असले तरी भूतानमध्ये बेरोजगारीचे प्रमाण अधिक नाही. म्हणजे औपचारिक शिक्षण आणि रोजगार यांचा प्रत्यक्ष संबंध दिसून येत नाही. त्यामुळे नोकरी मिळवण्यासाठी शिक्षण घ्यायचे अशी मनोभूमिका भूतानच्या नागरिकांमध्ये दिसून येत नाही. ज्यांना खरोखर शिक्षण घेण्यात स्वारस्य आहे असेच लोक उच्च शिक्षणाकडे वळताना दिसतात. बौद्ध तत्त्वज्ञानाच्या प्रभावामुळे शिक्षणाचा उपयुक्ततावादी विचार भूतानच्या शैक्षणिक पद्धतीत दिसत नाही. सर्वसमावेशकता, शांततेचा पुरस्कार, मूल्यशिक्षणावर भर. निसर्गप्रधान जीवनाला प्राधान्य ही या शिक्षण पद्धतीची वैशिष्ट्ये सांगता येतील. भूतानची जीवनपद्धती ही निसर्गकेंद्री असल्याने भांडवलशाहीला उपयुक्त शिक्षणपद्धतीचा विकास इथे झालेला नाही. औपचारिक शिक्षणात जास्त वेळ न घालवता कौशल्याधारित शिक्षणावर त्यांचा जास्त भर आहे. निसर्गाशी जोडून घेऊन मूल्याधारित जीवन जगणारे भूतानचे नागरिक फक्त माध्यमिक शिक्षण घेऊनही समाधानी, आनंदी जीवन जगताना दिसतात आणि म्हणूनच भूतान या देशाचा आनंदाचा निर्देशांक इतर अनेक विकसित देशांपेक्षा जास्त आहे.

***

🔌 लेखिका एस.पी.कॉलेज पुणे येथे तत्वज्ञान व तर्कशास्त्र विषयाचे अध्यापन कस्तात.

Email: yelaletanujal602@gmail.com

स्वतंत्र जीवन जगण्यास सक्षम करणारे - बेल्जियम

शिवाजी जाधव, सातारा : ९९७०२२३७९५

बेल्जियम या देशाचा शिक्षणाचा मूळ हेतू विदयार्थी भविष्यामध्ये कोणावर विसंबून न राहता तो स्वत: आपल्या कल्पकतेनुसार स्वतंत्र नीवन नगण्यास सक्षम व्हावा हा आहे. हा हेतू साध्य होण्यासाठी विविध विषय व ते कोणत्या पद्धतीने शिकवले नातात. याची ओळख लेखक आपल्याला या लेखातून करून देत आहेत.

पश्चिम युरोपातील एक छोटा देश म्हणून बेल्जियमची स्वतःची एक ओळख आहे. बेल्जियमच्या उत्तरेला नेदरलॅंड, पूर्वेला जर्मनी तर दक्षिणेस लक्झेंबर्ग व फ्रान्स असे काही देश आवतीभोवती पाहण्यास मिळतात. चार ऑक्टोबर हा स्वातंत्र्यदिन असलेल्या या देशाची लोकसंख्या १,१६,४३,४७४ व क्षेत्रफळ ३०,५२८ चौरस किलोमीटर आहे. तीन भाषिक लोक या देशात वास्तव्य करतात; ते म्हणजे डच, फ्रेंच आणि जर्मन. या देशाचे चलन युरो आहे. ब्रसेल्स हे राजधानीचे शहर अतिशय सुंदर आहे.

बेल्जियम देशाची थोडक्यात ओळख

चॉकलेटचा देश म्हटले, की आपल्याला बेल्जियम देशाचे नाव समोर आल्याशिवाय राहणार नाही. पश्चिम युरोपातील हा देश १८३० साली नेदरलॅंडपासून स्वतंत्र बेल्जियम म्हणून नावारूपास आला. या देशाची औद्योगिक प्रगती फार झपाट्याने झालेली दिसते. तसे पाहता हा देश पूर्वीपासून संपन्न आहे, असे म्हणता येईल.

१० मे २०१० हा दिवस माझ्यासाठी भाग्याचा म्हणावा लागेल. सेंट झेविअर्स हायस्कूल, पांचगणी बरोबर असलेल्या UMIND (Europe Meet India) या Culture Exchange प्रोग्रॅमतर्फे मी व आमच्या शाळेचे व्यवस्थापक श्री. जोजन सर अशी दोघांची निवड होऊन बेल्जियम या देशाचा सांस्कृतिक व शैक्षणिक अभ्यास जवळून अनुभवण्याचा योग आला.

हा देश युरोपियन असल्यामुळे या देशाची जीवनशैली, खाद्यसंस्कृती, शिक्षणपद्धती ही थोडी वेगळी म्हणावी लागेल. स्वच्छता आणि सभ्यता हे काही विशेष गुण अधोरेखित करावे लागतील. साधारणपणे भारत आणि बेल्जियम या देशांमध्ये साडेतीन ते चार तासांचा फरक आढळतो. या देशांच युरो हे चलन आपल्या सर्वांना अवगत आहेच. या देशाचा भौगोलिक विचार करता हा देश समुद्रसपाटीच्या खूप खाली आहे. बेल्जियममध्ये तीन स्वायत्त संघ व १० प्रांत अशी साधारण विभागणी आहे. या देशाची सध्याची लोकसंख्या १,१६,४३,७७४ (युनायटेड नॅशनल डाटा २०२० नुसार) आहे.

शिक्षणाचे वेगळेपण

या देशातील शिक्षणपद्धतीचा विचार करता या देशामध्ये वयानुरूप शिक्षण दिले जाते. यामध्ये खालील प्रमाणे चार प्रमुख टप्पे पाहता येतील.

- ३ ते ६ वर्षे वयोगटातील विद्यार्थ्यांना
   किंडरगार्टन असे संबोधले जाते.
- २. ६ ते १२ वर्षे वयोगट महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो. याला प्रायमरी असे संबोधले जाते.
- ३. १२ ते १८ वर्षे वयोगट महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो, याला सेकंडरी असे संबोधले जाते.
- ४. १८ ते २१ वर्षे हा वयोगट हायस्कूल, बॅचलर स्टडी, युनिव्हर्सिटी या नावाने त्यांना ओळखले जाते.

अशी शिक्षणाची सर्वसाधारण रचना पाहण्यास मिळते. बेल्जियममध्ये वयाच्या १८ वर्षांपर्यंत मोफत शिक्षण दिले जाते, मात्र विद्यार्थ्यांना त्यांचे अपेक्षित कौशल्य पूर्ण करण्यासाठी त्यांच्या पालकांना काही खर्च करावा लागतो. वयाच्या बारा वर्षांपर्यंत विद्यार्थ्यांचे अपेक्षित कौशल्य पूर्ण करून घेण्यात शिक्षक अग्रेसर असतात. यामध्ये विद्यार्थ्यांच्या लेखन, वाचन व प्राथमिक गणित या बाजू सक्षम करून घेतल्या जातात.

३ ते ६ वयोगटामध्ये मूलभूत शिक्षण, गोष्टी, चित्रकला व काही विषय अनिवार्य आहेत. हे विषय वेगवेगळ्या पद्धतीने शिकवले जातात, तर वयाच्या सहा वर्षांनंतर मुलांना काही विषय निवडण्याची मुभा असते. तसेच लेखन, वाचन, प्राथमिक गणित या बाजू या वयोगटामध्ये पूर्ण करून घेतल्या जातात. वयाच्या बारा वर्षांपर्यंत विद्यार्थ्यांचे अपेक्षित कौशल्य पूर्ण करून घेण्यास शिक्षक अग्रेसर असतात.

१२ ते १८ हा वयोगट अतिशय महत्त्वाचा मानला जातो, यामध्ये तीन ग्रेड असतात.

- १. १ला १३ ते १४ (भारतातील सातवी, आठवी)
- २. २रा १५ ते १६ (नववी, दहावी)
- ३. ३रा १६ ते १८ (अकरावी बारावी)

१३ ते १८ या वयोगटात विद्यार्थ्यांना तीन ग्रेड असतात. त्यांच्या आवडीनुसार ते यामध्ये आपले कोर्स निवडतात व पुढे जाऊन यानुसार ते आपले करिअर बनवतात. या वयोगटांमध्ये वर्षातून तीन परीक्षा घेतल्या जातात, त्या बऱ्यापैकी प्रात्याक्षिक व असाइन्मेंट या स्वरूपाच्या असतात. हे सर्व वयाच्या अठरा वर्षांपर्यंत पूर्ण कराव्या लागतात.

अठरा वर्षांनंतर मुलामुलींना थोडे स्वातंत्र्य असते, यामध्ये काही विद्यार्थी बॅचलर्स स्टडीनंतर मास्टर करण्यासाठी युनिव्हर्सिटीला जातात किंवा युनिव्हर्सिटी हा पर्याय निवडतात, बेल्जियममध्ये साधारणपणे एकोणीस विद्यापीठांमध्ये वेगवेगळ्या प्रकारचे अभ्यासक्रम शिकवले जातात. LOVAIN युनिव्हर्सिटीमध्ये पुस्तकांचे खूप मोठे दालन आहे. साधारणपणे ४ मिलियन एवढी पुस्तके लायब्ररीमध्ये आहेत.

शिक्षणाची भाषा, लिपी, शैक्षणिक वर्ष व इतर गोष्टी

विद्यार्थ्यांना सहा वर्षांत काही विषय निवडण्याची मुभा आहे. तिथे विषयासाठी 'कोर्स' हा शब्दप्रयोग केला जातो. सहा ते बारा वयोगटातील विद्यार्थ्यांना एलिमेंट्री शिक्षण पूर्ण करतेवेळी डच, इंग्लिश, फ्रेंच, इतिहास, भूगोल हे विषय अनिवार्य आहेत. या ठिकाणी विद्यार्थ्यांना तीन प्रकारे आपले शिक्षण पूर्ण करता येते. यामध्ये पहिला प्रकार आहे जनरल एज्युकेशन. यामध्ये गणित, सायन्स आणि भाषा हे विषय अनिवार्य आहेत. दुसरा प्रकार आहे टेक्निकल एज्युकेशन. यामध्ये वेगवेगळे टेक्निकल कोर्सेस विद्यार्थी निवडू शकतात. तिसरा प्रकार आहे व्होकेशनल एज्युकेशन. हा प्रकार साधारणपणे आपल्या देशातील आयटीआय या प्रकारात मोडला जातो. यामध्ये विद्यार्थी प्लंबर, फिटर, इलेक्ट्रिशयन, ड्रेस मेकिंग, कुकिंग अशा अनेक पर्यायांपैकी एक पर्याय निवडतात.

फ्रेंच, डच, जर्मन भाषक लोक वेगवेगळ्या भागांत आढळतात. त्यामुळे या देशाची ऑफिशियल लॅंग्वेज डच, फ्रेंच, जर्मन या तीनही भाषा त्या- त्या विभागासाठी ग्राह्य होतात, तसेच या ठिकाणी फ्लेमिश समूह असल्यामुळे ऑफिशियल लॅंग्वेज फ्लेमिश ही फ्लेमिश समूहातील लोकांसाठी ग्राह्य होते.

बेल्जियममध्ये शैक्षणिक वर्ष १ सप्टेंबर ते ३० जून असे असते. या शैक्षणिक वर्षामध्ये त्यांना सर्वसाधारण तीन-चार सुट्ट्या असतात. ख्रिसमस दोन आठवडे, ईस्टर दोन आठवडे, नोव्हेंबर एक आठवडा आणि फेब्रुवारी एक आठवडा कार्निवल म्हणून साजरा करण्यासाठी सुट्ट्या असतात. या व्यतिरिक्त प्रत्येक विभागानुसार त्या ठिकाणच्या

महत्त्वाच्या स्थानिक गोष्टींसाठी सुट्ट्या असतात. ४ ऑक्टोबर स्वातंत्र्य दिवस म्हणून साजरा केला जातो.

प्रत्यक्ष अनुभवलेली शिक्षण प्रणाली

बेल्जियममध्ये आम्ही ज्या ठिकाणी भेट दिली ती शाळा म्हणजे St. Lambrt's High School ही एक खास सुसज्ज सर्व सोयींनी युक्त अशी शाळा पाहण्यास मिळाली. या शाळेची वेळ सकाळी ८.२५ ते दुपारी ४.३० अशी होती. एकूण सात ते आठ तासिका होत्या, सोमवार ते शुक्रवार असे एकूण पाच शाळेचे दिवस होते. शनिवार, रविवार सर्व शाळांना सुट्टी असते. प्रत्येक वर्गामध्ये साधारणपणे २५ ते ३० विद्यार्थी होते. या ठिकाणी २५:१ याप्रमाणे शिक्षक प्रमाण पाहण्यास मिळाले. या शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांना बऱ्याच प्रमाणात असाइनमेंट दिल्या जातात. त्या विद्यार्थ्यांना प्रत्येक आठवड्यामध्ये पूर्ण कराव्या लागतात. या शाळेमध्ये काही व्होकेशनल कोर्सेसही पाहण्यास मिळाले. यामध्ये ग्रेडनुसार विद्यार्थी व्यावसायिक शिक्षणाचा कोणतातरी एक कोर्स निवडतात. त्या ठिकाणी व्यावसायिक शिक्षणावरही भर दिलेला पाहण्यास मिळाला. या ठिकाणी बहुतेक विद्यार्थी शाळेसाठी सायकलचा वापर करताना दिसतात, तसेच शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास व्हावा यावर जास्त भर दिला जात होता व पुढे जाऊन विद्यार्थी आपल्या स्वतःच्या पायावर उभा राहण्यास सक्षम होईल यासाठी शिक्षक प्रयत्न करताना दिसत होते. बेल्जियम या देशाचा शिक्षणाचा मूळ हेतू विद्यार्थी भविष्यामध्ये कोणावर विसंबून न राहता तो स्वतः आपल्या कल्पकतेनुसार स्वतंत्र जीवन जगण्यास सक्षम व्हावा हा आहे.

अपेक्षित शिक्षणाची उपयोगिता

सध्याचे सरकार फ्लेमिश एज्युकेशन शिक्षणावर दरडोई १२.६१ बिलियन युरो एवढा प्रचंड खर्च करते. आपल्या देशामध्ये हा खर्च किती होतो हा एक चर्चेचा विषय आहे. फ्लेमिश एज्युकेशन बेल्जियममध्ये अभ्यासक्रम तयार करते. शैक्षणिक साहित्य व शिक्षकांचा पगार तसेच इतर काही गोष्टींसाठी एवढा प्रचंड खर्च करते.

कोविड-१९ काळात बेल्जियम देशाची स्थिती

सध्या पूर्ण जगावर कोविडचे महाभयंकर संकट आहे. संपूर्ण विश्वामध्ये शिक्षणक्षेत्र अक्षरशः ढवळून निघाले आहे. तरी प्रत्येक देश आपल्या परीने विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक नुकसान होऊ नये म्हणून प्रयत्न करताना दिसत आहे. या देशामध्ये गेल्या वर्षी शिक्षणावर थोडाफार परिणाम झालेला दिसून आला आहे; परंतु तेथील सरकारने दिलेल्या आदेशानुसार १ सप्टेंबर २०२१ पासून कोविडचे काही नियम पाळून प्रत्यक्ष शाळा सुरू करण्याची सूचना दिलेली आहे. सध्या या विद्यार्थ्यांना दोन महिन्यांची उन्हाळी सुट्टी आहे. मात्र मे व जून २०२१ या महिन्यांत विद्यार्थी आठवड्यातून २-३ वेळा शाळेत प्रत्यक्ष येत होते व आपले शैक्षणिक काम पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करत होते.

बेल्जियम तसा संपन्न व प्रगतशील देश आहे. विज्ञान-तंत्रज्ञान, शिक्षण, खेळ अशा अनेक बाबींमध्ये विकसित देश आहे. अशा देशाला भेट द्यायला कोणाला आवडणार नाही? आपणही अशा देशाची एक सफर करावी असे मला वाटते.

***

🔌 लेखक सेंट झेविअर्स हायस्कूल व न्यु. कॉ. पांचगणी, येथे हिंदी विषय शिक्षक म्हणून कार्यस्त आहेत.

Email: shivaji.jadhav917@gmail.com

पुरुतकांशी नाते जोडणारे शिक्षण - चीन

राखी रानडे, मुंबई : ९८२०५५६०४९

कन्पयूशियसने चीनमध्ये शिक्षण सर्वांसाठी खुले केले. सुरावातीला या शिक्षणाने कुटुंबाचा उदरिनर्वाह भागवला. पुढं तेच शिक्षण राष्ट्राची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी उपयोगी पडले. चीनची शिक्षण पद्धती तीन स्तरांमध्ये विभागलेली आहे. प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तर. यात उच्च माध्यमिक शिक्षण पूर्ण केलेला विद्यार्थी व्यावसायिक शिक्षणाकडे वळतो किंवा विद्यापीठीय शिक्षणाकडे वळतो. विद्यापीठीय शिक्षण घेण्यापूर्वी विद्यार्थाला राष्ट्रीय प्रवेशपरीक्षा द्यावी लागते. या प्रवेशपरीक्षेने सर्व स्तरातील विद्यार्थांना शिक्षणाच्या समान संधी उपलब्ध करून दिल्या आहेत. २० वर्षांपूर्वी चीनमध्ये पात्र शिक्षकांची प्रचंड कमतरता होती. आन मात्र बहतेक सर्व शिक्षक प्रशिक्षित आहेत, हे सांगणारा हा लेख.

"To enrich your family, there is no need to buy good land, as books hold a thousand measures of grain" - Confusius

म्हणजेच कुटंबाच्या उन्नतीसाठी जिमनीच्या तुकड्यापेक्षा पुस्तकांशी नातं जोडणं म्हणजेच धान्याची रास उभी करण्यासारखं आहे. कन्फ्यूशियस, ह्या महान तत्त्ववेत्त्याच्या ह्या वाक्याचा चीनच्या शिक्षण पद्धतीवर खोलवर परिणाम झालेला दिसून येतो. शिक्षणाला ह्या देशात अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. चीनच्या इतिहासातील 'कन्फ्यूशियस' हे अत्यंत प्रभावी व्यक्तिमत्त्व. हे व्यक्तिमत्व उदयास येण्यापूर्वी शालेय शिक्षण व अभ्यास कुलीन वर्गापुरता राखीव होता. परंतु ह्या ऋषित्त्य व्यक्तीने शिक्षण ही सर्वांच्या हक्काची गोष्ट आहे म्हणत शिक्षणाचा मार्ग सर्व वर्गातील लोकांसाठी खुला केला. क्टूंबापासून शिक्षणाचा उगम होऊन क्टूंबाच्या उद्रिनवीहासाठी पुढे त्याचा उपयोग करून कुटुंब व पुढे देश आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करण्यात विद्यार्थी हातभार लावतो हे संस्कार कन्फ्युशियस यांनी चिनी समाजावर बिंबवले.

चीनची शिक्षण पद्धती ही तीन स्तरांमध्ये विभागलेली आहे. प्राथमिक शिक्षण, माध्यमिक शिक्षण आणि उच्च माध्यमिक शिक्षण. पूर्व प्राथमिक शिक्षण हे वयाच्या तिसऱ्या वर्षापासून सुरू होते. ह्यात मुख्यत्वे 'मॅगरिन'' लिपी/भाषेचा दृश्य व बोली भाषेत अभ्यास सुरू होतो. मॅडरिन ही चित्रलिपी आहे व ती

पाच टोन्स (आवाजातील चढ-उतार) ह्यावर बांधलेली आहे. लहान वयातच ह्या चित्रलिपीतील सोपे भाग, ते लिहिण्याची व बोलण्याची योग्य पद्धत मुलांना अवगत करून दिले जातात. पूर्व शालेय शिक्षण (सामान्यत: चीन वर्ष), प्राथमिक शिक्षण त्यानंतर सहाव्या वर्षापासून सुरू होते.

माध्यमिक उच्च शिक्षण पूर्ण झाल्यावर विद्यार्थी सामान्य वरिष्ठ माध्यमिक विद्यालय किंवा व्यावसायिक वरिष्ठ माध्यमिक विद्यालयामध्ये प्रवेश घेऊ शकतो. व्यावसायिक वरिष्ठ माध्यमिक कार्यक्रम हा साधारण तीन ते चार वर्षांचा असतो. त्याला काओ 'चाँग्' असं म्हणतात. व्यावसायिक वरिष्ठ माध्यमिक शाळा चीनमध्ये 'चाँगु चुआन' म्हणून ओळखली जाते. ह्यानंतर ज्या विद्यार्थ्यांना विद्यापीठांमध्ये जाण्याची इच्छा असते. त्या वरिष्ठ माध्यमिक शालेय पदवीधरांना ''राष्ट्रीय उच्च शिक्षण'' प्रवेश प्रक्रिया म्हणजेच ''काओ खाओ'' देणे अनिवार्य असते. १९५२ साली ही राष्ट्रीय प्रवेश परीक्षा सुरू करण्यात आली. सर्व स्तरातील विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या समान संधी उपलब्ध होण्यासाठी राष्ट्रीय स्तरावर ही परिक्षा घेतली जाते. चिनी भाषा, गणित हे विषय परीक्षेत समाविष्ट आहेत. याशिवाय जर्मन, इंग्रजी, फ्रेंच, जपानी, रशियन आणि स्पॅनिश यापैकी कोणतीही परकीय भाषा विद्यार्थ्यांना घेता येते. ही परीक्षा म्हणजे चिनी विद्यार्थी व पालक यांच्यासाठी शैक्षणिक अभ्यासक्रमातला एक महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो.

या परीक्षेतील गुणांवरच विद्यार्थ्यांचे भविष्य अवलंबून असते, त्यामुळे शाळा/विद्यालये मुलांकडून ह्या परीक्षेसाठी विषेश तयारी करून घेताना दिसतात. ह्या वर्षी सुद्धा करोनाच्या संकटातही ७ व ८ जुलै २०२१ रोजी ही परीक्षा पार पडली. दरवर्षी ही परीक्षा जून महिन्यात घेतली जाते. ह्यावर्षी एक महीना परीक्षा पुढे ढकलून तणावपूर्व वातावरणात ही परीक्षा घेण्यात आली.

पदव्युत्तर अर्थात उच्च शिक्षण हे अठरा/वीस वयोगटातील विद्यार्थ्यांसाठी मुख्यत्वे दोन विभागात विभागून असते.

- १) शैक्षणिक पदवी पात्रता त्यासाठी चार वर्षांचा अवधी किंवा पाच वर्षांचा पदवी परीक्षा देणारा अभ्यासक्रम देणारी विद्यापीठे.
- २) शैक्षणिक आणि व्यावसायिक अशा दोन्ही विषयांवर तीन वर्षांचा डिप्लोमा किंवा प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम देणारी महाविद्यालये.

डॉक्टरेटचे अभ्यासक्रम केवळ विद्यापीठांमध्येच दिले जातात. त्यासाठी वयोमर्यादा वीस ते सत्तावीस अशी असते. डॉक्टरेट अभ्यासक्रमामध्ये प्रवेश घेण्याकरिता पदव्युत्तर पदवी पूर्ण करणे आवश्यक आहे. डॉक्टरेट अभ्यासक्रम पूर्ण होण्यास तीन ते पाच वर्षांचा अवधी लागतो पदव्युतर व डॉक्टरेट अभ्यासक्रम एकत्रित घेणेही शक्य आहे. ह्या प्रकारच्या एकत्रित अभ्यासक्रमाला. 'शुओपो, लिआनत्' असे म्हणतात. चीनमध्ये डॉक्टरेट पदवीपर्यंत शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थांची संख्या खुप मोठी आहे.

आता थोडे शिकवण्याच्या पद्धतीवर नजर टाकू. बऱ्याच चिनी शाळांमध्ये विद्यार्थी मुख्यतः ऐकणे, नोट्स घेणे, आणि पाठ्यपुस्तकांचा समूळ अभ्यास करून वाचून शिकतात. समस्येचे निराकरण, समालोचनात्मक विश्लेषण, पुरावे गोळा करणे आणि प्रयोग यांसारख्या शिक्षणातील दुर्मीळ पद्धतींचाही वापर होताना दिसून येतो. पूर्वी बऱ्याच शाळांमध्ये अभ्यासकौशल्यावर फारसा भर दिला जात नव्हता. परंतु अलीकडच्या वर्षांत कर्मचारीवर्ग, शिक्षक व शिक्षकेतर वर्ग आणि

विद्यार्थी यांमध्ये संवाद वाचून नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करून, विद्यार्थ्यांना वर्गातील क्रियाकलापांच्या केंद्रस्थानी ठेवत असलेल्या नवीन पद्धतीचा वापर करण्यास चिनी सरकार प्रोत्साहन देत आहे.

वीस वर्षांपूर्वी चीनमध्ये पात्र शिक्षकांची प्रचंड कमतरता होती. आज बहुतेक शिक्षकांचे योग्य प्रशिक्षण झाले आहे. 'मॅडरिन' भाषेवरील प्रभुत्व हा सर्वोत्तम निकष मानला जातो. 'हानज' म्हणजेच चित्रलिपी शिक्षकांना उत्तम येणे अनिवार्य आहे. शिक्षकांची वयोमर्यादाही कमी करण्यात आली आहे. बहुतेक पंचेचाळीस वर्षांपेक्षा कमी वयाचे शिक्षक हे नवीन योजना, शिक्षण पद्धती राबवण्यास व अंगीकारण्यास अनुरूप आहेत असा निष्कर्ष काढण्यात आला आहे.

आज चीनमधील शैक्षणिक यंत्रणेसमोर मोठी आव्हाने म्हणजे ग्रामीण शाळांमध्ये मानकांमध्ये (गुणांमध्ये) सुधारणा घडवून आणणे, विदेशी विद्यार्थ्यांना मॅडरिन भाषेची ओळख करवून देऊन ती शिकण्यास प्रोत्साहित करणे, विविध नवीन माध्यमांचा अवलंब करून शिक्षण हे सहज व सोपे करणे व हे करण्यास शिक्षकवर्गास प्रोत्साहित करणे ही आहेत.

आज आपल्या देशातही शिक्षणाचा मूलभूत हक्क सर्वांस मिळतो आहे. देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी सर्व स्तरांवर शिक्षणाचा पाया मजबूत होताना आपणास दिसत आहे. शिक्षक व शिक्षकेतर वर्ग ह्यासाठी अविरत झटत आहे. त्यामुळे येणारा काळ हा भारताचा जागतिक दर्जा उंचावणारा असेल ह्यात शंका नाही. धन्यवाद.

***

े लेखिका जपानी, चिनी, नर्मन भाषातन्त्र आहेत. मुंबईतील एम.बी.ए. व इंजिनिअरींग कॉलेजमध्ये व्हिजिटिंग फॅकल्टी म्हणून कार्यरत आहेत. तसेच त्यांनी २०९९ मध्ये स्कूल ऑफ फॉरेन लॅंग्वेन् स्टडीन् ची स्थापना केली आहे..

Email: rakhiranade@gmail.com

विकासाच्या वाटचालीवरील शिक्षण - इंडोनेशिया

डॉ. निगना माळी, कोल्हापूर : ८९७५२९५२९७

इंडोनेशियामध्ये ७०० च्या वर प्रादेशिक भाषा असल्या तरी राष्ट्रीय भाषा इंडोनेशियन आहे. तसेच प्रशासकीय भाषाही इंडोनेशियनच आहे. रोशे ९ वर्षांपर्यंत शिक्षण आता मोफत व सक्तीचे केले आहे. मात्र ने विद्यार्थी शाळेत नाऊ शकले नाहीत त्यांना दूरस्थ शिक्षणाद्वारे शिक्षण घेता येते. खाननी शिक्षण संस्थांमुळे येथे व्यावसायिक शिक्षण घेणे सोयीस्कर झाले आहे. येथे शिक्षणावर राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या ९ टक्के एवढा खर्च (सन २०१८) केला नातो. येथे उच्च शिक्षणाचे खानगीकरण नास्त प्रमाणात झाले आहे. धार्मिक शिक्षणावर येथे भर असला तरी अलीकडे व्यावसायिक शिक्षणाकडेही नोस्दार वाटचाल सुरू आहे, हे सांगणारा हा लेख.

इंडोनेशियाची राजधानी जकार्ता असून राष्ट्रीय भाषा इंडोनेशियन आहे. इंडोनेशियाला १७ ऑगस्ट १९४५ ला 'रिपब्लिक इंडोनेशिया' म्हणून घोषित केले. २७ डिसेंबर १९४९ ला खऱ्या अर्थाने जनता स्वतंत्र झाली. या देशात ७०० च्या वर प्रादेशिक भाषा आहेत. सर्वांत जास्त इस्लाम धर्मीय (८६.७०%) लोक या देशात राहतात. २४२ मिलियन लोकसंख्येचा इंडोनेशिया हा देश भाषिक, धार्मिक व संस्कृती विषयक वेगळेपण दाखवणारा आहे. जावा, सुमात्रा, जकार्ता, सूरभया, बांङ्रा, बेकासी, कलीमंतन, सिल्वासा व पापुई ही महत्त्वाची ठिकाणे आहेत. इंडोनेशियन या प्रशासकीय भाषेबरोबरच इतर प्रादेशिक भाषांचाही व्यवहारात वापर केला जातो.

इंडोनेशिया शिक्षण पद्धतीची वैशिष्ट्ये

इंडोनेशियाची शिक्षण पद्धती ही केंद्रीय पातळीवरून नियंत्रित करण्यात येते. त्याचा मुख्य कारभार 'मिनिस्ट्री ऑफ नॅशनल एज्युकेशन' याकडे आहे. १९५० मध्ये सहा वर्षांचे 'प्राथमिक शिक्षण'मोफत व सक्ती या स्वरूपात प्रस्तावित केले. १९९४ मध्ये ९ वर्षांपर्यंत शिक्षण मोफत व सक्तीचे केले. शिवाय जे विद्यार्थी आपले शालेय शिक्षण प्रत्यक्ष शाळेत जाऊन पूर्ण करू शकलेले नाहीत त्यांना दूरस्थ शिक्षणाद्वारे शिक्षण पूर्ण करता येते. खाजगी शिक्षण संस्थांमुळे व्यावसायिक शिक्षण सोयीस्कर झाले. एकूण राष्ट्रीय उत्पन्नातील शिक्षणावर होणारा खर्च वाढलेला दिसतो. इंडोनेशियन ही भाषा अभ्यासक्रमांमध्ये वापरता तर येतेच शिवाय इंग्रजीचे महत्त्व पाहता इंग्रजी

विषयही अभ्यासक्रमात समाविष्ट आहे. इंग्रजीत लेखन पाहता काही शब्दांचे लेखन वेगळे आहे उदाहरणार्थ, Republic/Republik

एलेमेंट्री शिक्षण

ग्रेड १-६ एलेमेंट्री शिक्षणामध्ये विद्यार्थी प्रवेशित होतो. या शिक्षणाबाबत कोणत्याही प्रकारची सक्ती नाही. हे शिक्षण प्रायव्हेट तसेच पब्लिकसेक्टर मधून दिले जाते.

प्राथमिक शिक्षण

शिक्षणाच्या दुसऱ्या टप्प्यामध्ये विद्यार्थी सात वर्षांनंतर खऱ्या अर्थाने शिक्षणास सुरुवात करतो. ६ वर्षे प्राथमिक शिक्षण व ३ वर्षे ज्युनिअर सेकंडरी एज्युकेशन. अशा दोन्ही प्रकारचे शिक्षण हे सक्तीचे तसेच मोफत आहे.

यानंतर ग्रेड १०-१२ हे सीनियर सेकंडरी एज्युकेशन किंवा व्यावसायिक एज्युकेशन. या दोन शाखांपैकी विद्यार्थी कोणत्याही शाखेकडे जाऊ शकतात. मात्र हे शिक्षण मोफत व सक्तीचे नाही; पण इंडोनेशिया सरकारने ग्रेड ९-१२ पर्यंत शिक्षण सक्तीचे केले आहे.

व्यावसायिक शिक्षणाविषयी पाहता हे शिक्षण मुख्यतः खाजगी ट्रेनिंग कॉलेज देतात. तसेच हे औपचारिक व अनौपचारिक या दोन्ही माध्यमातून घेता येते. काही विद्यार्थी इतर देशातही व्यावसायिक शिक्षणासाठी जातात. हे मुख्यत: शहरात दिले जाते.

उच्च शिक्षण हे पाच भागात दिले जाते. पॉलिटेक्निक, ॲकॅडेमिक, महाविद्यालयीन व विद्यापीठीय यांचे नियंत्रण हे राज्यस्तरावर असते. उच्च शिक्षणामध्ये-पदवीपूर्व ४ वर्षांचे शिक्षण, पदवीचे २ वर्षांचे शिक्षण व डॉक्टरेट पातळीचे ३ वर्षे किंवा त्याच्यापेक्षा जास्त वर्षांचे उच्च शिक्षण विद्यार्थी घेऊ शकतो. इथले सर्वांत जुने विद्यापीठ म्हणजे 'युनिव्हर्सिटी ऑफ इंडोनेशिया' हे आहे.

इंडोनेशियामध्ये शिक्षणाचे खाजगीकरण झालेले आहे असे म्हटले तरी चालेल. कारण २०१८ च्या आकडेवारीनुसार देशातील एकूण ५७३ विद्यापीठांपैकी ९०% विद्यापीठे ही खाजगी आहेत. विद्यापीठांचा म्हणजे उच्च शिक्षणाचा हेतू, संशोधन तसेच उपयोजित आणि व्यावसायिक शिक्षणावर भर देणे हा आहे. 'दूरश्य शिक्षण' ही संकल्पना इंडोनेशियामध्ये वापरात आहे. जे विद्यार्थी काही शारीरिक कारणाने शाळेत गेलेले नाहीत किंवा शाळेपासून दूर राहिलेले आहेत ते दूरस्थ शिक्षणाच्या माध्यमातून शिक्षण पूर्ण करू शकतात. यासाठी जास्त करून इंडोनेशियाच्या डोंगराळ भागातील विद्यार्थी प्रवेशित होतात. दूरस्थ शिक्षणप्रणाली (Open University) १९८४ला स्थापन झाली. यात रेडिओ शिक्षण, Broadcasting, Videotapeचा वापर होतो.

अभ्यासक्रमीय विषय

ग्रेड १ ते ६ या सहा वर्षांच्या एलेमेंट्री शिक्षणामध्ये धार्मिक शिक्षण, कौशल्याधारित अभ्यासक्रम-राष्ट्रीय तत्त्वज्ञान व नागरिकत्व, गणित, विज्ञान, सामाजिक शास्त्रे, कला व शारीरिक शिक्षण अभ्यासक्रम येतो. तर २०१३ मध्ये 'नॅशनल शालेय अभ्यासक्रम' बदलला गेला व यात 'नैतिक चारित्र्य शिक्षण' विषयावर भर दिला गेला.

संपूर्ण राष्ट्रातील माध्यमिक व उच्च शिक्षणातील अभ्यासक्रमीय विषय पाहता एलेमेंट्री शिक्षणातील कौशल्याधारित विषय येतातच शिवाय वनस्पतीशास्त्र, रसायनशास्त्र, भौतिकशास्त्र, सामाजिक शास्त्रे, इंग्रजी हे विषय विद्यार्थ्यांना शिकावे लागतात.

अध्ययन-अध्यापन पद्धती

शिक्षक स्वयंमूल्यमापन, विमर्षी अध्यापन, सहकार्यात्मक अध्यापन, पर्यवेक्षित अध्यापन या अध्यापन पद्धतींचा वापर करतात. यासाठी सेवापूर्व व सेवांतर्गत शिक्षक प्रशिक्षणाची व्यवस्था आहे. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनासाठी समूह अध्ययन, प्रकल्प पद्धती, स्वयंअध्ययन, कृतिद्वारे अध्ययन, अनुभवाधिष्ठित अध्ययन वापरले जाते. मूल्यांकन पद्धती, मूल्यांकन साधने-स्वयंमूल्यमापन, मूल्यमापकांचा अहवाल, प्रत्यक्ष कामाच्या ठिकाणी भेट देऊन शिक्षकांचे मूल्यांकन अशा पद्धतींचा वापर होतो.

धार्मिक शिक्षण देणाऱ्या शाळा खास करून खाजगी आहेत. येथे राष्ट्रीय अभ्यासक्रम शिकवतात. मात्र धार्मिक अभ्यासक्रमसुद्धा शिकवतात. धार्मिक शिक्षण 'मिनिस्ट्री ऑफ रिलिजिअस अफेअर्स' ही संस्था इस्लामिक शिक्षण देण्याचे काम पाहते.

विशेष बाबी

- * माध्यमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे.
- * नैतिक शिक्षण.
- * दूरस्थ शिक्षणाद्वारे माध्यमिक शिक्षण पूर्ण करणे.
- * व्यावसायिक शिक्षणावर भर.
- * खाजगी शिक्षण संस्थांवर भर
- * कौशल्याधारित अभ्यासक्रम

फलनिष्पत्ती

इंडोनेशिया शासन शिक्षणाविषयी सजग आहे. डोंगराळ भागातील विद्यार्थी रेडिओ शाळेद्वारे शिकतात. एकंदरीत शिक्षणातील झालेले बदल, शिक्षणावरील खर्च, अभ्यासक्रमाबाबत घेतलेले निर्णय, संस्कृती संक्रमणासाठी आवश्यक माध्यमे वापरून नव्याचा स्वीकार, धार्मिक शिक्षणावर भर असला तरी व्यावसायिक अभ्यासक्रमाकडे होणारी वाटचाल यावरून असे म्हणता येते, की इंडोनेशिया हा देश विकासाच्या पातळीवर आहे. स्वतःची भाषा, धर्म, संस्कृती जपून इंग्रजी शिक्षण, नैतिक शिक्षण ही बाब उपयोगाची वाटते.

***

े लेखिका शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर येथे शिक्षणशास्त्र विभागात कार्यरत आहेत. त्यांचे संशोधनपर लेख राज्य, राष्ट्रीय व आंतस्राष्ट्रीय पातळीवर प्रकाशित झाले आहेत.

Email: naginamali2012@gmail.com

शिक्षण संक्रमण

Ability to Question and Reflect - France

Anjali Lokur, Mumbai: 9820425060

In this article the author has discussed the nature and salient features of Education system in France, at the Primary, Middle school and college level. The article also enlightens the readers about the options of vocational courses available for these not academically inclined.

General features

According to the French Constitution, it is the duty of the State to provide free, compulsory, secular education at all levels. Majority of schools are state-run Écoles publiques (not "public schools" as we understand). One could also go to private schools. The state-run schools are free, whereas private schools are fee-paying but all teachers are paid by the State. About 80 percent of pupils are schooled in the state system.

The official medium of instruction/language for Education is French. (French language uses Roman script). Since the academic year 2019, education is free and compulsory for all children from 3 years to 16 years(instead of 6 to 16 earlier). The national curriculum is set by the Ministry of Education, and it is compulsory for all teachers and students to follow this curriculum.

Public education is secular. This is characterized by absence of religious education in the curriculum. The law prohibits all clothing or other attire displaying religious worship to be worn in schools. Schools are of mixed sexes. There is no school uniform in most schools except for a few. The academic year from September to June consists of 36 weeks; approximately two weeks of holidays after every six weeks of work and two months of summer vacations. In general students have about 24-28 hours of school per week spread over 4 and a half or five days. The teacher-student ratio is about 30 students to a class.

Structure of school education:

-Kindergarten /Maternelle (3yrs to 6 yrs)

This stage is divided into three parts according to the age of the child.

Primary school/École élémentaire (6yrs to 11yrs)

The main objective of this stage is to instil values, knowledge skills and attitudes to succeed in academics, as an individual and as a future citizen. They are also given a choice to learn a foreign or regional language.

Middle school/Collège (11 yrs to 15 yrs)

At the end of primary school all students are admitted to Middle school /Collège without having to pass any exam. Education in Collège is compulsory and common to all students. Students appear for an examination called Brevet des collèges upon completion.

High school/Lycée (15 to 18 years)

The students attend the lycée for the final three years of secondary education. They can join a general or technical or vocational high school.

Those who are academically inclined choose to go to Lycée Général (General) or Lycée Technique (Technological). Those who prefer choosing a less academic stream go to Lycée Professionnel where they pursue vocational studies.

At the end of the high school, students take an extensive national examination called the Baccalauréat. The assessment at the Baccalauréat level is 40% continuous assessment and 60% final examination. Students wishing to go on to higher studies at the university need to have a Baccalauréat (general/technical/professional).

Special features

Extra coaching and remedial classes: Students having difficulties in coping with their

studies at any level are given additional facilities such as completing their homework on campus under the supervision of the teacher; remedial classes to bring students up to the level of the class as well as extra classes during vacations in

groups of 5 or 6. All this is free and organized by the school.

The parent teacher association: The principal, teachers, counsellors, and parents are in close communication for guidance and progress of their ward.

Evaluation /Assessment : a system of continuous assessment and graded system of evaluation is practised through written /oral examination, individual and group presentations, and project-based assessment.

Scholarships/concessions: For those in need of financial assistance, there is a facility of scholarships, allowance for meals in the canteen. All students get concessions in public transport and for entry to museums etc.

Medical Comparison between education system in France and India facilities France

The compulsory medical check-up takes place at the age of 6, to find out any signs visual, auditory, language

first Terminals 12th / PUC2 Junior college Lycèe 17 - 18 yrs Lycèe Pre-University 11 th / PUC1 16 - 17 yrs Première général et professionel Second techno 15 - 16 yrs 10th standard High 14 -15 yrs 9th standard 3 ème School 13 - 1<u>4</u> yrs 8th standard 4 ème collège 5 ème 12 - 13 yrs 7th standard 6 ème 11 - 12 yrs 6th standard Primary and CM2 10 - 11 yrs 5th standard Middle School 9 - 10 yrs 4th standard CM1 CE2 Ecole primaire 8 - 9 yrs 3rd standard CE1 7 - 8 yrs 2nd standard CP 6 - 7 yrs 1st standard

India

problems in a student. Every school has a dedicated first aid centre and a direct access to emergency medical services. There are lectures on drug tobacco alcohol abuse issues, and any form of discrimination and violence. Sessions on sex education are conducted in middle and high schools.

Computer literacy / Computer education :

Classes are equipped with multimedia facilities. Since the academic year 2018 all students and teachers have access to internet and computer. **Inclusive education:** Constant measures are taken to ensure inclusive education of students with different needs such as physically challenged, and those with learning difficulties.

Highlights of the Education system

• A high level of qualification (Master's level in Teacher Training course) is required to become a teacher in primary and secondary education. In addition, they need to successfully clear the selection procedures for teachers organised by the State.

- Attempt to make teaching a more attractive career by increasing professional development and remuneration for teachers.
- The education system fosters imagination, creativity, ability to question and to reflect.
- The State recruits and trains inspectors to control the quality of education system.
- The curricula at primary and secondary schools are standardized across all schools for a given grade.
- Formal education begins early,to introduce a single pedagogical framework for the whole of

early childhood to reduce inequalities between students from different socioeconomic backgrounds.

• There are orientation stages at Collège and Lycée levels where the school recommends, guides and counsels students to choose the further course of studies

depending upon his/her reports, aptitude and interests. This is done in close consultation with families and professional counsellors.

• Options of vocational courses and technical training are offered at different levels for those not academically inclined train for professional courses and more job-oriented outlets instead of academics.

Outcomes of the education policy:

- Significant increase in levels of educational attainment among the general population over the last 30 years
- Significant decrease in students dropping out of school.

*** 🐚 लेखिका सेंट झेवियर्स कॉलेन, मुंबई येशे अध्यापिका आहेत.

Email: anjalilokur@gmail.com

Employment Oriented System - Scotland

Jackline Ribello, Mumbai: 9890967641

Scotland is a leading nation as for as world - class education is concerned. It is the first country of the world to provide universal education open for both boys and girls, as early as the 17th century. Scotland education enjoys a popularity for its high quality throughout the World. In Scotland system to assess children's ability is standardized. Assessments in Literacy and Numeracy (SNSA) is at various levels. The author introduces us to this education system in this article.

Education is an essential vital component of society, and Scotland is a nation where a first-class, world-leading education is available to all. Scotland has led the world in its dedication to excellence in schooling for centuries. It is the first country of the world to provide universal education open for both boys and girls, as early as the 17th century. In Scotland Education system is very different from the education systems of other countries in the UK and has gone through a period of major reforms.

The Scottish Parliament has legislative control over all factors of education in Scotland. The majority of Scottish schools follow the Curriculum for Excellence (CFE) throughout the Nursery, Primary and Secondary stages. Emphasis of CfE) is placed on inter-disciplinary learning, skills development and encouraging personal achievement and it is intended to foster four capacities in all young people.

- Successful Learners.
- Confident Individuals.
- * Responsible Citizens.
- **&** Effective Contributors.
- Citizens having achieved Overall Personality Development.

School must ensure that the following three core subjects are taught i.e. Health and Well-being, Literacy and Numeracy. Other than that, they are free to:

• introduce projects that use skills and knowledge from more than one subject, leading to related learning.

- teach about people and places from their local area.
- Pupils are asked about areas they're interested in studying.

Scottish School Starting Age For Children:

Children born between March and August start school in the August following their fifth birthday. Children born between September and February begin school in the August before their fifth birthday. However, parents of children born between September and December can ask the local education authority to defer their child's start date to the following August. Deferral is not automatic and is subject to approval. Parents of children born in January and February can also ask the local education authority to defer their child's start date. These requests are approved automatically. The school year runs from the third week of August until late June. Children complete seven years of education at primary school (from P1 to P7) and a further six years at secondary school (from S1 to S6).

The System Has Five Levels:

- **Early** (pre-school and P1).
- First (to the end of P4).
- Second (to the end of P7).
- Third and Fourth (S1 to S3).
- Senior (S4 to S6, college, and so on).

The Scottish Government only sets guidelines for the curriculum, giving schools more flexibility and freedom to make their own decisions about how and what to teach.

The curriculum is broken into two broad stages:

- **❖ General Education :** from early years to the end of S3.
- ❖ Senior Phase: for pupils studying for qualifications (from S4 to S6).

The broad general education is closely linked to the senior phase and offers a strong foundation for pupils to select which qualifications best fit their competencies and interests. Education from pre-school to higher education is one of the responsibilities of the Scottish Parliament. Policies are administered through the Education and Lifelong Learning Department. Early education is optional and is provided in nursery schools, day nurseries, and play groups, as well as through private child care and other arrangements. The government has a policy of guaranteeing a nursery place to every child aged four or five.

Pre-school Education:

All three and four years old children in Scotland have right to get free, quality pre-school education. A good fine pre-school experience,

- Helps Children to Learn as They Play.
- Builds On Learning That Takes Place in The Home.
- Develops Essential Skills Which They Will Rely on in Later Life.
- Prepares Children for Primary School.

A Curriculum Framework helps Pre-school Centers Design Activities that promote kid's Development and Learning in the Following areas:

- Emotional, Personal and Social Development
- Communication and Language
- Knowledge And Understanding of The World
- * Expressive And Aesthetic Development
- Physical Development and Movement

Primary Education:

Primary school classes are organized by age from Primary 1 (age 5) to Primary 7 (age 12). All primary schools contain both boys and girls. Each class normally has one teacher who teaches all or most of the curriculum. In Scotland, the Curriculum for Excellence includes expressive

arts; health and well-being, languages, mathematics, religious and moral education, sciences, social studies and technologies. There is no statutory curriculum in Scotland but the Scottish Executive offers guidance in the form of the 5-14 program. This is divided into a wide variety of broad areas and its purpose is to supply breadth, balance, coherence and progression.

The allotment of marks under the program is as follows:

Language - 20%, Mathematics - 15%, Environmental Studies, Society, Science and Technology - 15%, Expressive arts and Physical Education - 15% Religious and moral education (including health education and personal and social development) - 15%, Flexible time - 20%

Primary schools vary considerably in size, from those in rural areas with fewer than 20 pupils and one teacher to those with over 500 pupils and several classes for each age-group. In some small schools, mostly those in rural areas, classes will contain children of different age-groups.

Secondary Education:

Secondary education in Scotland runs from S1 to S6. Years S1 to S4 are mandatory; S5 and S6 are optional. Secondary education in Scotland extends from age 12 to 18 but is not compulsory after the age of 16.

Lower secondary education (age 12 to 16) is divided into two stages - the first two years (S1 and S2) provide a general education based on the 5-14 program and the second two years (S3 and S4) contain specialist elements and vocational education.

Upper secondary education (age 16 to 18-S5 and S6) covers the final two years of secondary school and prepares pupils for vocational training, employment or higher education. The main subjects taught at secondary school are the same at each stage however beyond these it is up to the school to decide. At the end of S4 students generally take Standard Grade Examinations.

National qualifications are available at five stages in upper secondary. They deal with collectively vocational and academic subjects and thus have main skills built into them that are designed to inspire development.

How Are Children Assessed?

In Scotland, general screening takes place in P1 to assess children's ability on starting school. Standardized Assessments in Literacy and Numeracy known as SNSAs, take place in P1, P4, P7 and S3. The SNSAs were introduced in 2017.

- ❖ P1 children take two SNSA assessments: one in literacy and one in numeracy.
- ❖ P4 children take three SNSA assessments: one in reading, one in writing and one in numeracy.
- ❖ P7 children take three SNSA assessments: one in reading, one in writing and one in numeracy.
- ❖ S3 students take three SNSA assessments: one in reading, one in writing and one in numeracy.

The assessments are executed online and are marked automatically. The assessments do not include remarks like 'Passed' or 'Failed'; Each assessment has 30 to 41 questions, depending on the year group and subject. The computerized assessment system is adaptive: if a child finds the questions difficult the questions will get easier, and if a child is doing well, the questions will become more challenging. The assessments are as short as possible and designed to be completed in around 45 minutes.

Do Children Need To Prepare For SNAS Assessments?

Children do not have to revise for the assessments, which are used to assist teachers to understand well how properly kids are progressing and to design his teaching accordingly. **How Results Are Used:**

Scottish National Standardized Assessments data provides information to your child's teacher, which they may choose to share with the teacher who will be teaching them in the following year. Children won't be given the results of their assessments but the results will form part of a teacher's complete assessment of a child and be mentioned in Parent Teacher Meeting. At local and national level, the SNSA data aims to offer a complete and consistent picture of children's academic progress in Scottish schools. School level data will be available to teachers and local authorities; the Scottish Government will have access to national level data only.

Independent Schools:

Education can be provided outside the state system. Only a very small proportion of children and young people in Scotland (approximately 4%) attend independent schools and parents pay for their children.

Independent schools in Scotland vary enormously in size, ranging from fewer than 20 pupils to over 2,000. Some offer a complete education from pre-school through to 18; others are for primary or secondary pupils only.

Most of the larger independent schools are members of the Scottish Council of Independent Schools (SCIS) in which they can come together to discuss matters of common interest and organise training for their staff and governing bodies. There is no legal requirement for independent schools to follow a particular teaching programme.

Further Education:

As per Scotland's further education colleges provide education for those young people who follow a vocational route after the end of compulsory education at the age of 16. They offer a wide range of vocational qualifications to young people and older adults, including vocational, competency-based qualifications (previously known as SVQs), Higher National Certificates and Higher National Diplomas. Frequently, the first two years of Higher Education – usually in the form of Higher National Diplomas – are taken in a Further Education college, followed by attendance at university.

Further Education:

Colleges also grant aid to apprenticeship programmes, which are coordinated by the Public Body Skills Development, Scotland. Assessment is commonly done by the Scottish Qualification Authority (SQA). The majority of courses lead to the SQA National Certificate. Further Education Colleges also provide SQA National Qualifications and Scottish Group Awards.

Types of courses available at Further education colleges include:

- Vocational and General Education.
- ❖ Industrial Pre-Employment Training.
- Training for Employees.
- Courses In the Work Place
- Evening Classes, Vocational and Non Vocational.
- Distance Learning.
- Community Education.
- English As a Foreign Language.

Higher Education:

There are fifteen Universities in Scotland and three other institutions of higher education that have the authority to award academic degrees. All Scottish Universities are Public and funded by the Scottish Government (through its Scottish Funding Council).

Higher Education Institutions also offer courses in the following areas:

- Pre-Course English as a Foreign Language.
- **Sub-Degree Courses.**
- First Degree Courses.
- **&** Education And Training of Teachers.
- Post-Graduate Programmes for Master's Degrees.
- Courses Preparing for Qualification Awarded by Professional Body.
- * Research Projects.
- Supervision Of Research Programmes for Doctorates.

In Scotland the regular pattern is for students studying for first degrees in the majority of subject areas to spend three academic years in achieving an Ordinary (i.e., General) degree or four academic years in attaining an Honours degree. This includes higher specialisation. In some faculties, for instance in medicine, courses are traditionally longer. Degrees awarded in Scotland are recognised throughout the UK and across the world.

The universities offer a wide range of courses inclusive of arts, social sciences and humanities, medicine, law, sciences, science and engineering. The other institutions specialise in specific areas such as health care, art and design, music and drama, textile technology, agriculture or teacher training. Scotland's great range of study is reflected in the variety of courses which can be taken as part of a degree course.

Scottish education enjoys a popularity for its high quality throughout the world. Three of Scotland's universities are ranked in the Times Higher Education Top 200 and in accordance to the Office of National Statistics. Scottish universities are globally famous for "world-leading" studies.

Scottish education provides fantastic possibilities for employment. Employers highly value graduates from Scottish universities, with nine out of ten graduates finding employment or opportunity of further study within six months of graduation. This is due to many of the education institutions working in partnership with employers, to prepare college students for transition in the work place.

Scotland is the one of the first European country to establish a quality assurance system for its Educational Institutions.

***

🥦 लेखिका स्व. पी. आर. पाटील विद्यालय आणि कनिष्ठ महाविद्यालय रोशे अध्यापन कस्तात.

Email: jacklinerebello29@gmail.com

प्रतिसाद...

सप्रेम नमस्कार,

जुलै महिन्याचा शिक्षण संक्रमण अंक हातात आला आणि कव्हरच खूप काही सांगून गेले. अपुऱ्या सुविधांमध्येही ज्ञानाची लालसा असणारे विद्यार्थी ज्ञानार्जन करतातच त्यांना सोई सुविधांचे रङगाणे ठाऊकच नसते, फक्त धेय्य साधायचे असते. हे मुखपृष्ठातून समर्पकपणे सांगितले गेले आहे. अंक वाचायला घेतला आणि तो वाचून संपेपावेतो सोडावासा वाटला

नाही. प्रा.संजय ढोले यांचे विज्ञान विषयातील वेगवेगळ्या संकल्पना सोप्या, सहज शब्दात समजावून देणारे लेख नेहमीच ज्ञानात भर टाकणारे असतात याही अंकातील ग्लोबल प्रणाली समजावून देणारा उत्तम असा लेख आहे. विवेकानंदांची महती विशद करणारा डॉ. संजीव गिरासे यांच्या लेखातून त्यांचे विश्वबंधुत्वाचे तत्त्वज्ञान सहज समोर आले. ओ-लॅब ही नवीन येऊ घातलेली प्रणाली शिक्षण व संशोधन यासाठी खूपच उपयुक्त ठरणारी आहे. डॉ. जयश्री अत्रे यांनी दिलेली राष्ट्रध्वजाची माहिती व महती शिक्षक व विद्घार्थी यांच्यासाठी खूपच उपयुक्त आहे. एकूणच संपूर्ण अंक ज्ञानवर्धक, संग्राह्य व वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. संपादक मंडळ व लेखकांचे मनापासून आभार, व असेच उत्तमोत्तम अंक यापुढेही मिळत राहतील यांची खात्री आहे!

दिनानाथ पाटील, भारतीय सैनिकी विद्यालय, खडवली, ठाणे.

सप्रेम नमस्कार,

आम्ही भगवती देवी विद्यालय, देवसरी उमरखेड यवतमाळ येथील सर्व कर्मचारी मंडळी. शिक्षण संक्रमणचे नियमित वाचक आहोत. आपल्या शिक्षण संक्रमणमधून अतिशय उल्लेखनीय व अनुभवपूर्ण लेख येतात याचा आम्हाला सार्थ अभिमान वाटतो. मे-जून च्या अंकात 'गर्जा महाराष्ट्र माझा' ह्या पहिल्याच लेखात श्री. दिलीप गरूड यांनी महाराष्ट्राची थोरवी अतिशय समर्पक शब्दात व्यक्त केली आहे.

त्याचप्रमाणे रयतेचा राजा राजश्री शाहू महाराज यांची माहिती लेखिका दिव्या सामंत, पालघर यांनी राजांच्या पूर्ण कार्यप्रणालीची ओळख करून दिली. अतिशय उत्तम माहिती आहे मी ताईंना मनःपूर्वक धन्यवाद देतो. एकंदरीत सर्वच लेख वाचनीय असतात. संपादक साहेब आता या एक ते दीड वर्षात करोनाची लाट आहे त्यामुळे शाळा पूर्ण वेळ नाही अन्यथा आम्ही आपल्या शिक्षण संक्रमणचे परिपाठात दररोज एका लेखाचे वाचन आमच्या विद्यालयाचे मुख्याध्यापक श्री. प्रल्हाद देवबाराव मिरासे हे आवर्जूम करायला लावतात. त्यामुळे आपल्या शिक्षण संक्रमणची माहिती विद्यार्थी तथा कर्मचारी या सर्वांनाच मिळते त्यामुळे आम्ही आपल्या मासिकाची वाट चातकाप्रमाणे पाहतो... हे मात्र खरे...!

श्री. दिगंबर चंपतराव माने शिक्षक, भगवती देवी विद्यालय, यवतमाळ

नमस्कार मी शिक्षण संकमणची नियमित वाचक आहे. वसितगृहात शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांने आपल्या आई-बाबाच्या पत्राची वाट पहावी तशी मी नव्या मासिकाची वाट पाहत असते. शिक्षण संक्रमाचा प्रत्येक अंक संग्राह्यच असतो. शालेय जीवनातील सर्व विषयांना स्पर्श करणारे विषय तर असतातच; परंतु विद्यार्थी, शिक्षक, पालक यांना प्रेरणादायी लेखासह नवतंत्रज्ञान वृद्धेंगत करणारेही असते. जुलैचा अंक यास अपवाद कसा असेल. काळाची पाऊले ओळखून अध्ययन, अध्यापन नवनिर्मितीसह मुलांमध्ये सकारात्मक बदल घडविण्याची प्रयोगशाळाच शिक्षक असतो, हा विचार देणारा सचिन बुरुंगले यांचा 'अध्यापनाला वसंत लाभला' हा स्फुट लेख आवडला. एका व्याख्यानातून शिक्षकांच्या जीवनात घडणारा सकारात्मक बदल किती महत्त्वपूर्ण असतो हे लेखकाने प्रवाही भाषाशैलीने लिहिले आहे. त्यांच्या लेखन भाषेतील गोडवा वाचकाला मंत्रमृग्ध करतो.

जनादेश इंदलकर यांचा 'ऑनलाईन शाळेची ऑफलाईन अभ्यासशैली' हा लेख अभ्यासपूर्ण आणि सूक्ष्म निरीक्षणातून लिहिलेला असल्याने मनाला भावतो. कोरोना काळात ऑनलाईन शिकवणे हे सर्वच शिक्षकांसाठी आव्हान होते. माझ्यासाठीही हे आव्हान फार मोठे होते. सुरुवातीच्या काळत ऑनलाईन पाठ घेताना नेटवर्कच्या अडचणी आल्यानंतर सर्वच मुलांकडे अँड्रॉईड मोबाइल नव्हते. माझ्या शाळेत आदिवासी, शेतमजूर व हात मजुरी करणाऱ्या पालकांची मुले आहेत. त्यांच्याकडे अँड्रॉईड मोबाईल कसे असतील? मग ऑनलाईन शिकवताना त्याचा व्हिडीओ केला. शिकवल्यानंतर तो व्हिडीओ मुलांना शेअर करणे हा उपक्रम केला. व्हिडीओचा फायदा असा झाला, की मुलांना त्यांच्या सवडीने अभ्यास करता आला, शिवाय ज्यांच्याकडे अँड्रॉईड मोबाईल नाहीत ते आपल्या मित्राच्या किंवा मैत्रीणीच्या मोबाईलवर व्हिडीओ पाहून अभ्यास करू लागले. कृती अभ्यास व तंत्रज्ञानाचा योग्य वापर करून समस्येवर मात करता येते. अंकातील विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या कक्षा रुंदावणारे लेख म्हणजे डॉ. संजय ढोले, स्वाती देसाई, विवेक भालेराव यांचे लेख होय. ज्ञानवर्धक असे लेख तसेच राष्ट्रपुरुष, समाजपुरुष, संत यांचेवरील अभ्यासपूर्ण व्यासंगी लेख उत्तमच आहेत. या थोर व्यक्तींचे कार्य आपल्याल्या प्रेरणादायी आहे. वाचन, लेखन, संस्कृती वृद्धंगत करण्यासाठी आणि मराठी ही 'ज्ञानभाषा' ठरावी अशा दर्जाचे लेखन शिक्षण संक्रमण प्रकाशित करीत असते.

सौ. सारीका निशांत रंघे, सौ. सावित्रीलाई व्यंकटराव रंघे कन्या हायस्कूल, शिरपूर, धुळे

मा.ना. ओमप्रकाश उर्फ बच्चू कडू, राज्यमंत्री, शालेय शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र राज्य यांचे राज्यमंडळात स्वागत करताना डॉ. अशोक भोसले, सचिव, राज्यमंडळ, पुणे.

राज्यमंडळ कार्यालयात आयोजित बैठकीत शालेय शिक्षण विभागातील अधिकाऱ्यांना मार्गदर्शन करताना मा. ना. ओमप्रकाश उर्फ बच्चू कडू, राज्यमंत्री, शालेय शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र राज्य

REGISTERED

Shikshan Sankraman Registered Newspaper is Date of Publication - 26th August, 2021 Date of Posting - 26th August, 2021 Posted at Pune PSO, GPO 411 001 RNI NO.MAHMAR/2011/38461 Postal Regd.No.PCW/007/2021 - 2023

(Licence to Post without Prepayment of postage No. WPP-74/2021 - 2023)

शिक्षण संक्रमण अंकासाठी ऑनलाईन सुविधा

अँण्ड्रॉईड ॲप – मोबाईलच्या गुगल Play Store वर Shikshansankraman सर्च करून डाऊनलोड करा.

वेबसाईट - http://shikshansankraman.msbshse.ac.in

- * अंकाची वर्गणी ऑनलाईन 'वेबसाईट' किंवा 'ऑप' द्वारे भरा.
- * अंकासाठी लेख 'वेबसाईट' किंवा 'ॲप' द्वारे पाठवा.
- * अंकाच्या मुखपृष्ठासाठी चित्र 'वेबसाईट' किंवा 'ॲप' द्वारे पाठवा.
- * ऑनलाईन प्रतिक्रिया पाठवा.

if not delivered please return to :	stamp	
संपादक, शिक्षण संक्रमण महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, स.नं.८३२-ए.फायनल प्लॉट नं १७८,१७९ बालचित्रवाणीजवळ,आघारकर रिसर्च इन्स्टियूटमागे,भांबुर्डा, शिवाजीनगर, पुणे-४११००४ दूरध्वनीः ०२०-२५७०५००० फॅक्स नंः ०२०-२५६६५८०७ ई-मेलः hodresearch.stateboard@gmail.com वेबसाईटः http.//www.mahahsscboard.maharashtra.gov.in	प्रति 	